

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLII

Sa.: 168

Ekim 1978

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 8

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
BİLGE, PROF. DR. NECİP : Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâyiklik	603
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF : Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler	629
ÖZKAYA, DOÇ. DR. YÜCEL : XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirmeleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu (8 fotokopi ile birlikte)	667
SONYEL, DR. SALÂHİ R. : İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs İngilizlere Nasıl Kiraladı	725
———— : İngilizcesi	745
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB : La Structure des Relations Turco - Roumaines et des Raisons de Certains Hüküms, Fermans, Berats et des Ordres des Sultans Adressés aux Princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI ^e et XVII ^e Siecles	761
JARRING, GUNNAR : Evliya Çelebi ve Pire'deki Mermer Aslan (2 resimle bir- likte)	775
KARADENİZ, ŞADAN : Kitaplardan Haber	781

Kapaktaki resim : Kaniş - Kültepe'de bulunmuş M.Ö. XVIII. yüzyıla ait tanrı tasvirli taş kalıp.

BELLE TEN

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

Kapaktaki resim : Kaniş - Kültepe'de bulunmuş M.Ö. XVIII. yüzyıla ait tanrı tasvirli taş kalıp.

Sur la couverture : Matrice en pierre représentant l'image d'un dieu. XVIIIe s. av. J. C., découverte à Kaniş - Kültepe.

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

Cilt : XLII — Tome : XLII
Sayı : 165 - 168 — No. : 165 - 168

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 7 8

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :

Sayfa

AKARCA, PROF. DR. AŞKIDIL: Troas'ta Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler (31 levha ile birlikte)	1
AKYÜZ, DOÇ. DR. YAHYA: Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi ve Günümüz Eğitiminde Benzer Girişimler (1 fotokopi ile birlikte)	437
BAYUR, HİLMİ: Balkan Savaşında Türk Filosunun Durumu (3 sayfa fotokopi ile birlikte)	95
BİLGE, PROF. DR. NECİP: Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâyetlik	603
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler	629
ÇAĞATAY, PROF. DR. NEŞET: Layiklik Nedir, Şariat Nedir?	427
————— : Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824 - 1890) (1 resimle birlikte) ...	445
DAGRON, GILBERT et MARCİLLET - JAUBERT, JEAN: Inscriptions de Cilicie et d'Isaurie (8 resimle birlikte)	373
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB: La Structure des Relation Turco - Roumaines et des Raisons de Certaines Hüküms, Ferman, Berat et des Ordres des Sultans Adressés aux Princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI ^e et XVII ^e Siècles	761
JARRING, GUNNAR: Evliya Çelebi ve Pire'deki Mermer Aslan (2 resimle birlikte)	775
KINAL, PROF. DR. FÜRÜZAN: Khorsanad Kırıl Listesi ve Kronoloji	171
ÖZKAYA, DOÇ. DR. YÜCEL: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirmeleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu (8 fotokopi ile birlikte)	667
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu (24 sayfa fotokopi ile birlikte)	105
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs İngilizlere Nasıl Kiraladı	725
————— : In the light of British Foreign Office Documents : How Abdulhamit, the Ottoman Sultan, leased Cyprus to Britain within forty - eight hours	743
TANSEL, FEVZİYE: Atatürk Hakkında Ozanlarımızın Söylediği Şiirler (1919-1938)	465

TAŞYÜREK, DR. ORHAN AYTUĞ: Giyimli (Hırkanis) Adak Levhalarından Örnekler (48 resimle birlikte)	201
———— : Examples of Offering Plaques from Giyimli (Hırkanis)	221
TEZCAN, SEMİH: Divanü Lugatî't - Türk'te Yâzkând	421
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi	67
YETKİN, PROF. DR. ŞERARE: Divriği Ulu Camiinde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Üslubundaki Kilimler (27 resimle birlikte)	53
———— : İngilizce özeti	64
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Timur Tarihine dair Araştırmalar	238

Bibliyografya :

ERZEN, PROF. DR. AFİF: Prof. Dr. Andreas Alföldi; <i>Die Struktur des vor-etrüskischen Römerstaates = Etrüskler Öncesi Roma Devletinin Yapısı</i> ...	301
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: André Guilleu; <i>La Civilisation Byzantine = Bizans Medeniyeti</i>	305
KINAL, PROF. DR. FÜRÜZAN: <i>Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde Band VII</i> (1970)	495
ORTAYLI, DR. İLBER: G. Hazai; <i>Das Osmanisch Türkische im XVII. Jahrhundert, Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy Harsány = XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi, Jakob N. Harsány'nin transkripsiyon metinleri üzerine araştırmalar</i>	501
———— : Josef Matuz; <i>Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen = Muhteşem Süleyman'ın Kağıtları</i>	502
———— : Josef Matuz; <i>Krimitatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen = Kopenhag Kraliyet arşivindeki Kırım - Tatar vesikaları</i>	503
SİNANOĞLU, PROF. DR. SUAT: Claude Brixhe; <i>Le Dialecte Grec de Pamphylie. Documents et Grammaire</i>	147
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: L. Lockhart, R. Morozzo Della Rocca, M. F. Tiepolo; <i>I Viaggi in Persia degli Ambasciatori Veneti Barbaro e Contarini = Venedik Elçileri Barbaro ve Contarini'nin İran'a Seyahatleri</i> .	151

Haberler :

1977 Yılı'nın İlk Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler	319
1977 Yılı'nın İkinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler	553
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Silifke Dolaylarında Yapılan Araştırmalar	169
KARADENİZ, ŞADAN: Kitaplardan Haber	781
Türk Tarih Kurumu Kitaplığına Yapılan Bir Bağış	505
Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul Toplantısı	513

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	<u>Page</u>
AKARCA, PROF. DR. AŞKIDİL: Les Villes Situées aux Alentours de la Plaine Inférieure de Kara Menderes à Troas (en turc, avec 31 planches)	1
AKYÜZ, DOÇ. DR. YAHYA: Ali Suavi, qui introduisit le journal dans l'école- Tentatives analogues faites de nous Jours (en turc, 1 photocopie) .	437
BAYUR, HİLMİ: L'Etat de la Force Navale Turque pendant la Guerre des Balkans (en turc, avec 3 pages de photocopie)	95
BİLGE, PROF. DR. NECİP: L'Article fondamental des Réformes d'Atatürk: le Laïcisme (en turc)	603
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: Documents relatifs à la bataille navale de Preveze (en turc)	629
ÇAĞATAY, PROF. DR. NEŞET: Qu'est-ce que le laïcisme, qu'est-ce que le Şeriat? (en turc)	427
————— : Mustafa Nuri Paşa et son Oeuvre (1824 - 1890) (en turc, 1 fig.) .	445
DAGRON, GILBERT ET MARCILLET - JAUBERT, JEAN: Inscriptions de Cilicie et d'Isaurie (texte français, 8 fig.)	373
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB: La Structure des Relations Turco - Roumaines et des Raisons de Certains Hüküms, Firmans, Berats et des Ordres des Sultans Adressés aux Princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI ^e et XVII ^e Siècles	761
JARRING, GUNNAR: Evliya Çelebi et le lion en marbre du Pirée (en turc, avec 2 fig.)	775
KINAL, PROF. DR., FÜRÜZAN: Liste des Rois de Khorsabad et Chronologie (en turc)	171
ÖZKAYA, DOÇ. DR. YÜCEL: La prise en possession de la dignité de "Âyân" à la première moitié du XVIII ^e siècle par les familles indigènes et la formation des grandes dynasties (en turc; 8 photocopies) . . .	667
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Les Derniers Jours des Forces d'Occupation en Turquie et l'Instauration de la République suivant les Documents Secrets Anglais (en turc, avec 24 pages de photocopie)	105
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Comment le Sultan Abdülhamit donna Chypre en location en 48 heures, d'après les documents du Foreign Office (en turc)	725
————— : Le même, en anglais	743
TANSEL, FEVZIYE: Poésies de nos poètes sur Atatürk (1919-1938) (en turc) . .	465

TAŞYÜREK, DR. ORHAN AYTUĞ: Spécimens de Plaques d'Offrande de Giyimli (Hırkanis) (en turc, 48 fig.)	201
——— : Le même en anglais	221
TEZCAN, SEMİH: Yâzkând, dans le Divânü Lugâti't Türk (en turc)	421
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : L'Instauration des Finances de l'Etat Ottoman et le Trésor Impérial de l'Etat Ottoman (en turc)	67
YETKİN, PROF. DR. ŞERARE: Les Kilims (Tapis ras) se trouvant dans la Mosquée d'Ulu Cami à Divriği, au Style Art de Sérail Ottoman (en turc, avec 27 fig.)	53
——— : Son résumé en anglais	64
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Recherches sur l'Histoire de Timour (en turc) ...	238

Bibliographie :

ERZEN, PROF. DR. AFİF: Prof. Dr. Andreas Alföldi, <i>Die Struktur des voretrüs-kischen Römerstaates = La structure de l'Etat Romain antéétrusque</i> (en turc)	301
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: André Guillou; <i>La Civilisation Byzantine</i> (en turc)	305
KINAL, PROF. DR. FÜRÜZAN: <i>Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde Band VII</i> (1970) (en turc)	495
ORTAYLI, DR. İLBER: G. Hazai, <i>Das Osmanisch - Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy Harsany = Le Turc Ottoman du XVIIe siècle. Recherches sur les textes de transcription de N. Harsany</i> (en turc)	501
——— : Matuz Joseph, <i>Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen = La chancellerie de Soliman le Magnifique</i> (en turc)	502
——— : Matuz Joseph, <i>Krim - Tatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen (Documents de Crimée - Tartarie de l'archive Royal de Kopenhague</i> (en turc)	503
SİNANOĞLU, PROF. DR. SUAT: Claude Brixhe: <i>Le Dialecte Grec de Pamphylie. Documents et Grammaire</i> (en français)	147
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: L. Lokhart, R. Morozzo Della Rocca, M. F. Tiepolo; <i>I Viaggi in Persia degli Ambasciatori Veneti Barbaro e Contarini = Les Voyages en Iran de Barbaro et Contarini, Ambassadeurs de Venise</i> (en turc)	151

Information :

Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre de 1977	319
Arrivage de Livres et Périodiques durant le second semestre de 1977	553
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Les Recherches Effectuées aux Alentours de Silifke (en turc)	169
KARADENİZ, ŞADAN: Parmi les Livres	781
Une dotation faite à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire	505
Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire	513

BELLETEN

Cilt : XLII

EKİM 1978

Sayı : 168

ATATÜRK DEVRİMLERİNİN TEMEL ÖGESİ L A Y İ K L İ K *

Prof. Dr. NECİP BİLGE

I. Konuya Giriş :

İncelememizin konusu, layik devlet kavramının ve buna bağlı olarak layik hukuk düzeninin açıklanmasıdır. Bu açıklamayı yaparken, Türk toplumuna Atatürk'ün armağanı olan layikliğin¹, memleketimizdeki tarihsel gelişimi üzerinde kısaca durmanın ve hukuk düzenini layikleştirmenin İslam dinine aykırı düşmeyeceğini, dinsel kaynaklara dayanarak, saptamanın da yararlı olacağına inanıyoruz.

Uzun zamandan beri "Hasta Adam" diye anılan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda çöken Osmanlı İmparatorluğunun üzerinde, Türk milleti tarafından kurulan yeni Türk Devletinin ilk cumhurbaşkanı ve layik cumhuriyet yönetiminin ateşli savunucusu olan ölümsüz Ata'yı anmak için düzenlenen bir toplantıda LAYİKLİK konusunu ele alışımızın nedeni şudur:

* Bu inceleme, 10 Kasım 1978'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi konferans salonunda Atatürk'ün ölümünün 40. yıldönümü toplantısında yapılan konuşmanın genişletilmiş ve makaleye dönüştürülmüş biçimidir.

¹ Layik sözcüğünün Türkçede türlü biçimlerde yazıldığı görülmektedir: Anayasa metinlerinde ve Türk Hukuk Lügatında (Lâik) biçiminde; Türk Dil Kurumu sözlüğünde (1974) ve ansiklopedik sözlükte (1967) (Layik) biçiminde ve Meydan Larousse Büyük Ansiklopedik sözlükte (Laik ve Layik) biçimlerinde yazıldığı görülmektedir. Fransızca (Laic ve Laique) olarak yazılan bu sözcüğü Ziya Gökalp (Lâ-dini) olarak çevirmiştir. Biz sözcüğün (Layik) biçimindeki yazılışını daha uygun buluyoruz.

1924 Anayasası'nın 2. maddesine 1937 yılında eklenen ve 1961 Anayasa'sının yine 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerinden birisi olarak belirlenen *Layiklik*, yeni Anayasa'mızın 153. maddesinde işaret edildiği üzere, cumhuriyetin ve devrim kanunlarının² temelini oluşturmaktadır. Bu önemli niteliğinden ötürü, layiklik; cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, memleketimizin siyasal ve sosyal sorunlarının odak noktalarından birisi olma durumunu hâlâ korumaktadır. Bu nedenle de, layiklik kavramı üzerinde çeşitli çevrelerde, çeşitli spekülasyonlar yapılarak, büyük çoğunluğu Müslüman olan halkımızın din duyguları, Anayasa'nın metnine ve ruhuna aykırı biçimde sömürülmektedir³. Bu arada hemen belirtelim ki, yasal olan ve olmayan toplantılarda veya gösteri yürüyüşlerinde, layiklik ilkesine aykırı olarak ortaya atılan sloganlar ve dolaylı veya dolaysız olarak yapılan propagandalar, birkaç yıldan beri gittikçe turmanan silahlı şiddet eylemleri kadar toplumun huzurunu bozmakta, devletin varlığını, ülkenin ve milletin bütünlüğünü sarsacak boyutlara ulaşmaktadır.

Yayın organlarından öğrendiğimize göre, bir gün yurdun bir köşesinde "Şeriat Devleti" kurulması istenmekte, diğer bir gün başka bir yerde "Hâkimiyetin Millette değil, Allâha inananlarda

² Bu kanunlar Anayasa'nın 153. maddesinde 8 bent içinde sayılmıştır. Bunlar 430 sayılı Tevhidi Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu; 671 sayılı Şapka İktisası (giyinişmesi) Hakkında Kanun; 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Bir Takım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun; 743 sayılı Türk Medenî Kanunundaki Medenî Nikâh Esası ile Aynı Kanunun 110. Maddesi Hükmü; 1288 sayılı Milletlerarası Rakamların Kabulü Hakkında Kanun; 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun; 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Bazı Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Geyilemeyeceğine Dair Kanun'dur.

³ Any. m. 19 f. 5 de şöyle denilmektedir: "Kimse devletin sosyal, iktisadî, siyasî ve hukukî temel düzenini, kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasî partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır".

Bu Anayasa hükmünün çeşitli yaptırımları Türk Ceza Kanununda ve Siyasî Partiler Kanununda gösterilmiş olduğu halde, her zaman gerekli kanunî uygulamaya gidilmemekte ve hattâ siyasal düşüncelerle kanun hükümlerinin değiştirilmesi yoluna yönelinmektedir.

olduğu” belirtilmekte; bazı siyasal toplantılarda, hem de yönetici durumunda olanlarca “Ancak filan parti iktidarı zamanında halkımızın Müslüman olduğunu korkusuzca söyleyebildiğine” işaret olunmakta; sanki Müslümanlık yasaklanmış gibi “Tek yolun İslama dönüş” olduğu parolasına sarılarak siyasal toplantılarda din propagandası yapılmaktadır. Böylece, sade halk toplulukları değil, siyasal kuruluşlar da, sorumsuz bir rakabet havası içinde layiklikten sapma veya ödün verme yarışına girişmiş gözükmektedirler.

En yüksek düzeydeki yetkililerin belirtmiş olduğu gibi, iç ve dış düşmanların körüklediği silahlı şiddet eylemleri ülkenin her köşesinde kanlı biçimde sürüp giderken, bazı siyasal kuruluşların da layiklikten ödün verme yarışını bir sorumsuzluk havası içinde ve birbirlerini ağır sözlerle suçlayarak sürdürmeleri gençlere de kötü örnek olmaktadır. Bu tutum ve davranışlarla ülke bütünlüğü sarsılmakta ve toplumsal barışı sağlayacak olan devletin hukuk düzeni ağır tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Bu nedenlerle, devlet ve hukuk düzeninde, cumhuriyet rejiminin gerçekleştirmiş bulunduğu layiklikten vaz geçilerek, şariat devleti kurma ve dinsel hukuka dönme özlemlerinin çağdaş gereksinimlere uymadığına; buna karşılık layik devlet ve layik hukuk düzeninin, bazı çıkar çevrelerinin yaptıkları değerlendirmenin aksine, akılcı bir yol olduğuna ve Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesinde önemli katkısı bulunacağına ve bu arada, akla dayalı bir din olduğu kabul edilen İslam dininin temel felsefesinin de layikliğe aykırı düşmeyeceğine işaret etmenin yararlı olacağına inanıyor ve bunu yapmayı kendimiz için bir ödev sayıyoruz.

II. Layik Sözcüğünün Kökeni ve Çeşitli Anlamları :

Aslı Yunanca olan laikos (Latince: laicus) sözcüğü, din adamı niteliği taşımayan, din işleriyle uğraşmayan kişi, yani halktan olan kimse anlamına gelmektedir. Hristiyanlıkta, din işleriyle uğraşan kilise adamlarına (Clerici), bunun dışında kalanlara da (laici) denilmekte idi. Daha sonraları felsefe, siyaset ve hukuk açısından bu sözcüğe yeni anlamlar yüklenmiştir.

Felsefe açısından layiklik, iman ve inanç yerine aklın egemenliğinin kabul edilmesidir. Siyasal alanda layiklik, siyasal iktidarın, dinsel iktidardan ayrılmasını ifade eder. Bu sözcüğün hukuki anlamı

ise, soyut olarak devlet ile dinin birbirine karışmaması anlamını taşır.

Birbirinden ayrı gibi gözüken bu üç anlamın birbirleriyle yakın ilişkisi vardır. Gerçekten, siyasal iktidarla dinsel iktidarın birbirinden ayrılması ve birbirine karışmaması, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması sonucunu doğurur. Diğer yandan, dinsel işlerde daha çok iman ve inanç egemen olduğuna göre, iki kudretin birbirinden ayrılması, devlet işlerinde aklın egemen olmasını gerektirir. Böylece layiklik veya sadece layik sözcüğü hukuksal ve siyasal alanda yeni bir içerik kazanarak, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılmasını ve devletin siyasal, iktisadi ve hukuki düzeninde dinsel inançlar yerine aklın egemen olmasını ifade eder olmuştur.

Bu yeni anlama göre, devlet hiçbir dine bağlı olmayıp, bütün dinler karşısında tamamen yansız olmak gerekir. Layik devlet, kişilerin bir dine inanmak veya inanmamak hususundaki durum ve tutumlarını, onların özel ve kişisel bir vicdan sorunu sayar; bunun sonucu olarak kişilerin inanç ve ibadetlerine karışmadığı gibi, kendisi adına dinsel törenler de yaptırmaz.

Bu soyut düşünceler, anayasamızın somut hükümlerinde ifadesini bulmuştur. Gerçekten, Anayasa'mızda belirlendiği üzere, layik bir cumhuriyet olan Türkiye'de herkes vicdan ve dinsel inanç özgürlüğüne sahiptir. Kimse, ibadete, dinsel âyin ve törenlere katılmaya, dinsel inanç ve kanılarını açıklamaya zorlanamaz; kimse dinsel inanç ve kanılarından dolayı da kınanamaz (Any. m. 19 f. 1-3).

Anayasa'mız, devletin dinler karşısındaki bu yansız durumuna karşılık, dinin devlet işlerine karıştırılmaması amacıyla, gerçek ve tüzel kişilere de bazı ödevler yüklemiştir. Layik bir devlette kimse, devletin sosyal, iktisadi ve hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz (Any. m. 19 f. 5).

Görüldüğü gibi, layiklik, bazen yanlış olarak ifade edildiği üzere, dinsizlik veya din düşmanlığı demek değildir; tersine layik bir düzen, kişilerin kendilerine özgü bir vicdan sorunu saydığı dinsel inanç karşısında, devletin yansız kalmasını ve öyle davranmasını gerektirir. Böylece layik bir devlet düzeninde kişilerin din ve vicdan özgürlüğü

her türlü baskıya ve özellikle siyasal baskıya karşı güvence altına alınmış olur⁴.

Layik devletin karşısı, teokratik, yani belli bir dine bağlı devlettir. Böyle bir devlette, belli bir din resmen tanınmış, hattâ benimsenmiş olacağına göre, iktidarda bulunan yöneticiler, devlet otoritesini kendi dinlerinin emrinde kullanmak isterler; bu da, dinin politik çıkarlara âlet edilmesi sonucunu doğurur. Böyle olunca da, din ve vicdan özgürlüğünden kolayca sözedilemez. Tarih sayfalarında bunu destekleyen örnekler çoktur: Orta zamanların haclı seferleri, engizasyonları, hattâ son zamanlara kadar süren katolik - protestan çatışmaları; İslam dünyasındaki cihat uygulamaları ile sünî - şîî çekişmeleri bu arada sayılabilir⁵.

III. İlk Halifeler Dönemindeki Layik Uygulamalar :

Teokratik devlet düzeninin ve dinsel hukuk sisteminin doruk düzeyde bulunduğu ilk halifeler döneminde bile, zamanın sosyal koşullarının gereği olarak, Kuran'ın açık bazı hükümlerini uygulamamanın, İslam dinine aykırı düşmeyeceğini gösteren örnekler eksik değildir. Konuyu fazla dağıtmamak için, Peygamberin ölümünden sonra 2. halife olan Hz. Ömer'den bir iki örnek vermekle yetinebiliriz:

— Müellefetülkulp deyiimiyle, Kuran'da mevcut olan açık hüküm gereği (Tevbe sûresi —IX. Sûre— Âyet 6), Hz. Peygamber, henüz iman etmemiş olanların kalplerini İslamlığa ısındırmak için, onlara da zekâtı pay verdiği ve Halife Ebu Bekir bu uygulamayı sürdürdüğü halde, Ömer, "İslâmiyet artık onlara muhtaç olmaktan kurtuldu" diyerek, Müslüman olmayanlara böyle bir pay verilmesine muhalefet etmiş ve halifeliliği zamanında da bunu yasaklamıştır⁶.

— Yine Kuran'a göre (Enfal sûresi —VIII. Sûre— Âyet 41), harpte elde edilen ganimetlerin beşte biri Allaha ve Peygambere ait

⁴ A. Fuat Başgil, Din ve laiklik, 2. bs. 1962. s. 172, 173; Bülent Dâver, Türkiye Cumhuriyetinde laiklik 1955. s. 10; Sadri Maksudî Arsal, Teokratik Devlet, laik devlet, Tanzimat I 1940 s. 82; Çetin Özek, Türkiye'de laiklik, 1962. s. 150.

⁵ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma 1975. s. 43; Fahri Belen, Atatürk Devrimi ve Din (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Özel Yayını 1968/2. s. 67).

⁶ Neşet Çağatay, Türkiye'de din sömürüsü ve laiklik (Mülkiyeliler Birliği Dergisi 1977/47 s. 10); 100 soruda İslâm Tarihi 1972 s. 217; Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda İctihat 1975. s. 70, 71.

olup, beşte dördü de harbe katılan gaziler arasında bölüştürülür. Hz. Ömer halife olunca, savaşta ele geçen taşınmaz mallarda gelecek kuşakların da hakları ve payları olduğu gerekçesiyle, bunların gaziler arasında bölüştürülmesi cihetine gitmemiştir⁷.

— Sayıları daha da çoğaltılabilecek olan bu somut örnekler dışında, Hz. Ömer'den soyut nitelikte şu söz aktarılmaktadır: “*Allahın, halkı hükümet eliyle idaresi şeriat yolu ile idaresinden daha geniştir*”⁸. Genel olarak ve soyut nitelikte söylendiği kabul edilen bu sözler, dinsel ilkelerin en geniş çapta egemen olduğu bir zamanda bile, dine dayalı olmayan yani bugünkü deyişle layık nitelikte olan şeriat dışı hükümlerin ne derecede geniş çapta uygulama alanı bulabileceğini açıkça göstermesi bakımından çok önemlidir.

Bugün bazı çevrelerce, dinsel bir kurum olarak benimsenmek istenen halifeliğin de dinsel bir dayanağı bulunmamaktadır. Gerçekten, Kuran’da veya sünnetlerde, Peygamberin ölümünden sonra ona vekillik edecek, halef olacak kişi anlamında halife sözcüğü geçmemektedir ve bu nedenle ilk halifeler “Emiralmüminin - müminlerin emiri” adıyla anılmışlardır. Ali ve Muaviye iki İslam emiri olarak aynı zamanda hüküm sürmüşlerdir. Ancak, Muaviye’nin babadan oğula geçen Halife - Sultan sistemini kurmasıyla ki, bu unvan önem kazanmıştır⁹.

İslam devletleri tarihinde bazan 2-3 halifenin aynı zamanda hüküm sürdüğü dönemler olduğu gibi, İslam âleminin halifesiz kaldığı zamanlar da olmuştur¹⁰; bugün de halifeliği üstlenen bir İslam devleti yoktur. Osmanlı hükümdarları, Yavuz Sultan Selim’e kadar halife unvanını taşımamışlar ve dinsel konularda halifelere de bağlı kalmamışlardır. Görülüyor ki, bazı çevrelerce şeriat kurumu sayılan halifeliğin dinsel bir dayanağı bulunmamaktadır.

⁷ H. Karaman, age. s. 74, 75; N. Çağatay, agm ve age. - Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda İctihat adlı kitabının bir kaç yerinde, sahabe ve müctehid imamlardan örnekler verdikten sonra, “Nas bulunmayan yerlerde gerektiğinde meşru maslahata göre hüküm verildiğini” belirtmekte ve “zaman zaman da lâfza değil, ruh ve mânaya veya kitap ve sünnetin umumi kaidelerine dayanarak, bazı nasların lâfızları aşılmıştır” demektedir. s. 151.

⁸ Osman Nuri, Mecelli Umuru Belediye 1922. C. I, s. 568.

⁹ N. Çağatay, Türkiye’de Din sömürüsü ve Laiklik (Mülkiyeler Birliği Dergisi 1977/47 s. 11; TTK. Belleten 1978/163 s. 579 ve orada anılan eserler.

¹⁰ Yukarıki notta anılan eserlere bkz.

İslam dünyasında, din ve devlet işlerinin ayrılması gereğine işaret eden din adamları eksik olmamıştır. Değerli tarihçimiz Prof. Dr. Halil İnalcık, Osmanlı Hukukuna Giriş adlı makalesinde, Muhammed El Ravendi'den şu sözü aktarmaktadır : “*İmamın vazîfesi, hutbe ve dua ile meşgul olmak... Padişahlığı sultanlara havale ederek, dünyevi saltanatı onlara bırakmaktır*”¹¹. Fakat bu gibi davranışlar, çok zaman hoş karşılanmamış, hattâ bu gibi görüşlerin sahipleri kâfirlikle suçlanmışlardır^{11a}.

IV. Türk Toplumlarında Layik Düşünce :

Türklerin İslamlığı kabullerinden önceki Türk devletlerinde daha çok layik ilkelerin egemen olduğu söylenebilir. Gerçekten, Orhon yapıtlarında, Kağan'ın kendisinin tanrıya benzer olduğuna işaret edilmekte ise de, görev olarak yaptığı işler arasında dinsel konulardan söz açılmamakta, sadece ölecek ulusu diriltip kaldırmak, çıplak ulusu giydirmek, yoksul ulusu zengin etmek gibi dünyasal işlerden söz edilmektedir¹². M. Esat Bozkurt, devletler hukuku müelliflerinden Nys'e dayanarak, layikliğin turanlı bir müessese olduğunu, layik devlet sisteminin Türklerden Hristiyanlara geçmiş bulunduğunu yazmaktadır¹³. Ancak Türklerin İslamlığı kabulünden sonradır ki, Türk devletleri teokratik devlet sistemine ve dinsel hukuk düzenine doğru kaymışlardır.

Osmanlı Devletinin de başlangıçta layik nitelikli örfî hukuka bağlı olduğu, sonradan teokratik devlet niteliğine dönüştüğü ve bu nedenle de, hukuk düzeninin sonradan dinsel temellere dayandırıldığı genellikle kabul edilir. Osmanlı Devletinin teokratikleşmeye yönelmesi, Şeyhülislâmlık müessesesinin kurulmasıyla kesinleşmiş ve Yavuz

¹¹ Halil İnalcık, Osmanlı Hukukuna Giriş SBFD 1958/2. s. 104 vd.

^{11a} Ne gariptir ki, bundan 700 yıl kadar önce bir fıkıh bilgini, imamın dünya işlerine karışmaması gerektiğini belirttiği yani bugünkü dille, layikliği savunduğu halde, zamanımızda “layik cumhuriyet” ilkesine bağlı kalınacağına parlamento kürsüsünden ant içilmiş bulunan bir parlamentoda, layiklik ilkesine aykırı olarak, imanın veya müftünün nikâh memurluğu yapmakla görevlendirilmesi hususunda kanun teklifi yapılabilmektedir.

¹² Coşkun Üçok, Türk Hukuk Tarihi 1976. s. 20-21'den; Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde laiklik 1955. s. 22; ayrıca bkz. S. Maksudî Arsal, Teokratik Devlet ve Laik Devlet, Tanzimat I 1940 s. 73.

¹³ M. Esat Bozkurt, Atatürk İhtilâli, İstanbul 1940. s. 421-444 (B. Daver'den naklen); S. Maksudî Arsal, agm. s. 73.

Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra halifeliği devir alması ile doruk noktasına ulaşmıştır¹⁴. Çünkü o zamana kadar sadece siyasal ve dünyasal bir otoriteye sahip olan sultanlar, bu olayla dinsel iktidarı da kendi kişiliklerinde toplamış oldular.

Osmanlı İmparatorluğundaki teokratikleşme ve halifenin ülke dışındaki Müslümanları koruma görevini üstlenmesi, 1774 tarihli Küçük Kaynarca andlaşması ile daha belirgin ve resmî bir nitelik kazanmıştır. Bu andlaşma, güçlü oldukları zamanlarda halifelik unvan ve yetkisinin kullanılmasına önem vermeyen padişahların, imparatorluk gerilemeye başlayınca, bu unvandan yararlanmak istemelerinin bir belgesi niteliğini taşır. Gerçekten bu andlaşmada, Osmanlı ordularını yenen Rus Çarının İslam ülkelerindeki Ortodoksların himayesini üzerine almasına karşılık, Osmanlı Padişahının da Kırım Müslümanlarının halifesi ve koruyucusu olduğu, Kırımdaki kadıların Osmanlı sultanları tarafından atanacağı belirtilmiştir¹⁵.

Bununla beraber, uzun süre cuma ve bayram namazı hutbelerinde, Allâhın gölgesi ve Peygamberin halifesi diye anılan sultanların, din uğruna cihat ilân ettikleri zamanlarda bile, özellikle kamu hukuku alanında, din adamlarından alınan fetvalarla, belli hususların “*Şeri maslahatı ilgilendirmedeği ve müminlerin emiri nasıl irade ederse öyle hareket etmek gerektiği*” biçiminde, şeriat ilkelerine dayanmayan, bugünkü deyiimiyle layık nitelikte olan önemli hukuk kuralları yürürlüğe konulmuştur¹⁶. Şeriat dışında kalan birçok konular hakkında “*Maslahat icabıdır*”, diye meşihat kapısından fetva alınarak, hükümdar iradesiyle yasa düzeyine çıkarılan ve “*Örfü Sultanı*” denilen ferman, emir, hat veya kanunname gibi adlar taşıyan belgeler böyle olduğu gibi, memleketimizde Tanzimat döneminde hazırlanan batı kaynaklı kanunların da aynı nitelikte olduğu söylenebilir¹⁷.

¹⁴ Neşet Çağatay, Türkiye Din Sömürüsü ve Laiklik (Mülkiyeliler Birliği Dergisi 1977/47. s. 12; TTK. Belleten 1977/163. s. 578); B. Daver, age. s. 25.

¹⁵ Bülent Dâver, age. s. 25, 26; N. Çağatay, agm. (Mülkiyeler Birliği Dergisi 1977/47. s. 12; TTK. Belleten 1977/163. s. 579); N. Berkes. Türkiye Çağdaşlaşma 1975. s. 72, 73.

¹⁶ N. Çağatay, agm; Ö. Lütü Barkan, Osmanlı İmparatorluğunun Teşkilât ve Müesseselerinin Şeriliği meselesi İHFM. 1945/3-4, s. 211 vd.; Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat I 1940. s. 332; H. İnalçık-R. Anhegger, Kanunnamei Sultanî-Ber Mucibi Örfü Osmanî 1956, Giriş s. IX.

¹⁷ Yukarıki notta anılan eserlere bkz.

Dinsel hükümlerle daha ayrıntılı olarak düzenlenmiş bulunan özel hukuk alanında dahi, uygun fetvalara dayandırılırsa bile, yine padişahların emir ve fermanlarıyla düzenlenen ve türlü yönlerden mahalli örf ve âdetlerin egemenliği alanına düşürülen meseleler de çoktur¹⁸. Hattâ daha da ileri giderek belirtelim ki, fıkıh ile ilgili bazı kitaplarda, İslam hukukunun temel kaynaklarından olan kitap, sünnet gibi nas hükümleriyle icmaı ümmetin, mashalata uygun düşmeleri gerektiğine ve eğer maslahatla, dinsel kaynaklar arasında ayrılık olursa, maslahata uygunluğun esas tutulması gereğine (vacip olduğuna) işaret edilmektedir¹⁹.

V. İctihat Kapısının Kapanmış Sayılması ve Şerî Hileler :

İslamiyetin ilk dönemlerinde, içtihat yolu ile yeni yorumlar yapılmakta, dinsel kaynakların boşlukları doldurulmakta ve hukukun gelişmesi böylece sağlanmakta iken, hicretin 4. yüzyılından itibaren içtihat kapısının kapandığı görüşü benimsenmiş olduğundan²⁰, İslam hukuku artık donmuş bir kalıp olarak kalmış ve bu durumda gelişen olaylara mevcut metinleri uygulama olanağı bulunamadığı için, ancak, şerî hile yollarına sapılarak sorunlara çözüm aranmaya başlanmıştır²¹.

¹⁸ Örneğin, evlenme masraflarına erkek ailesinin katılmasını sağlayan (Kalım) kurumu (bkz. H. Timur, Eski Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalım Müessesesi. Ebûlulâ Mardin'e Armağan. 1944. s. 1144); Hayvanlarda ve taşınmazlarda uygulanan ortakçılık ve yarıcılık kurumları (H. Aydın, Biz ve Kanunu Medenimiz. İş Mecmuası 1952/136, s. 91) bunlar arasında sayılabilir.

Ayrıca, toprak kiracılığı ve faizle para verme hakkında bkz. Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şerîliği meselesi (İHFM. 1945/3-4, s. 222 vd.); N. Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık (Vakıflar Dergisi 1975/IX, s. 39-66); Ceza konusunda bkz. Coşkun Üçok, Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler (AÜHFD 1946/1-4, s. 125, 126).

¹⁹ İsmail Hakkı İzmirli, İlmi Hilâf. 1330, s. 100; Karş. H. Karaman, İslâm Hukukunda İctihat. 1975. s. 151-155.

²⁰ Ö. Nasuhî Bilmen, Hukuku İslâmiye ve İstılâhatı Fıkhiye C. 1, 1950. s. 250; H. Karaman, age. s. 183 vd.; Sava Paşa, İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt (Türkçe Çeviri: Baha Arıkan), 1955, s. 110-115; Osman Keskiöğlu, İslâm Hukuku. s. 145; Karş. Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku. 3. bs. 1958. s. 107 vd.; Ali Haydar, Mecelle Şerhi 1330. C. 2, s. 261.

²¹ S. Şakir Ansay, age. s. 107; Ali Haydar, age. C. 2, s. 261; İzmirli İsmail Hakkı, İlmi Hilâf. s. 145; Ebu Zehra (Türkçe Çeviri: Osman Keskiöğlu), Ebu Hanife adlı kitabında Hilei Şeriye meselesine geniş yer vermiştir. s. 336-381.

Binbir örnek arasından faiz meselesini ele alırsak, faizin kitap ve sünnet ile yasaklanmış olduğu görüşünden hareket eden ve olayların baskısı altında çözüm yolu arayan din adamları, dinde meşru sayılan birkaç işlemi birleştirmek suretiyle, yani kanuna karşı hile yolu ile —ve adını anmadan— faiz alınabileceği yolunda fetvalar vermişlerdir ve uygulama da bu yolda gelişmiştir²². Paranın, “*Riphi mülzemi şeri*” adı verilen bu biçimdeki nemasına aşağıdaki birkaç örnek verilebilir:

— Bedeli bir yıl sonra ödenmek üzere, bir mal A ya 120 liraya satılıyor. Sonra bu mal, bedeli peşin ödenmek suretiyle 100 liraya, alıcıdan geri satın alınıyor. Böylece ilk satıcı, 100 lirayı derhal ilk alıcıya ödeyip, bir yıl sonra ondan 120 lira istemek hakkını elde etmiş oluyor. İki de meşru olan vadeli ve vadesiz iki satım bedeli arasındaki 20 liralık fark, aslında ödünç verilen 100 liranın % 20 den hesap edilen bir yıllık faizinden başka bir şey değildir.

— Diğer bir örnek: Bir bankadan 100 lira ödünç almak isteyen müşteri, vezneden para alırken, gişede bulunan bir tespihi veya bir dua kitabını faraza 20 liraya satın aldıktan sonra, onu bankaya hediye etmek suretiyle, faiz adını anmadan, paranın bir yıllık nemasını, hem de peşin olarak ödemiş olmaktadır. Burada da her üçü İslam hukukunda meşru olan ödünç, satım ve hibe birleştirilmektedir. Daha başka örnekleri fetva derlemelerinde ve şeriye mahkemeleri sicillerinde bulmak mümkündür²³.

Fetva kitaplarındaki hile yollarını doğrulayıcı acı bir örnek olarak, Seydişehirli Mahmut Esad Efendi'nin 1915'de basılmış olan “Tarihi İlmi Hukuk” adlı kitabından şu satırları, bugünün diliyle, aktarmadan geçemiyeceğim: “*Bir İslam bankası açmak arzusunda*

²² Bkz. Fetavayı Ali Efendi s. 303-305; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi. C. 2. 1974. s. 249-250; Maxime Rodinson (Türkçe Çeviri: Orhan Suda), İslâmiyet ve Kapitalizm. 1969. s. 44 vd.; 72 vd., N. Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık (Vakıflar Dergisi C. IX, s. 39-66 ve orada anılan eserler).

²³ Osman Turan, Selçuklularda % 25'e kadar faiz alındığını belirtmektedir: Selçuklu Türklerinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika. (TTK. Belleten, C. XVI, 1952/62. s. 251-260); Osmanlılarda da % 15'e kadar faiz uygulanmakta idi. Bu konuda bkz. Türk Tarih Belgeleri Dergisi. C. 2. 1967/3-4. s. 49-145. N. Çağatay, Osmanlı imparatorluğunda Riba-Faiz konusu, Para vakıfları ve Bankacılık, (Vakıflar Dergisi. C. 9. s. 39-66). Mustafa Akdağ, age. C. 2, s. 249-258; Maxime Rodinson, age. s. 44 vd.; 72 vd.

bulunanlar, işlemlerinin şeriata uygun olması maksadıyla, ne yapmak lâzım geleceğini öğrenmek üzere, ulema mevkiini işgal edenlere başvuruyorlar. Ve hâlâ gişede bir Ali Efendi fetva kitabı bulundurarak Rıphî Mülzemi Şeri karşılığında, biçare kitabın günde nice bin kerre satılması lâzımgeleceği cevabını alıyorlar. Büyük seleflerimiz, zamanlarının dinsel düşüncelerini tatmin maksadıyla —gerek taraflar, gerek hâkim bakımından hiç bir gerçeği değiştirmeyecek olan— böyle bir şeri hileyi icat etmemiş olsalardı, acaba bugünün şu mini mini uleması, kendilerine başvuran biçare müsteftilere ne cevap verecekler ve müsteftiler muamelelerine ne yolda devam edeceklerdi. İşte böyle bir zihniyette bulunan ve o ulemanın reyine bağlı olan bankerlerin, Avrupa bankerlerine karşı ne acınacak halde olacakları izaha muhtaç değildir”²⁴.

Görülüyor ki, dinsel hukukun donmuş kalıpları içinde çözümü bulunamayan işler, layık hukukun bile geçerli saymadığı kanuna karşı hile yolu ile yürütülmektedir.

Dinin, hele güzel ahlâkı tamamlayacağı belirtilen İslam dininin kesinlikle onaylamayacağı böyle hile yollarına sapacak yerde, din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, hukuku layikleştirmek hem daha akılcı olur, hem de çağın gerçeklerine ve gereksinmelerine daha uygun düşer. Gerçi toplumsal ilişkileri zamanın gereksinmelerine uydurmayı amaçlayan bu gibi akılcı girişimler geçmişte olmamış değildir. Ancak en ufak çaptaki layık düzenlemelerden çıkarları zedelenen olan çevreler, hemen “din elden gidiyor” veya, “şariat isteriz” feryatlarıyla halkı da tahrik ederek, direnişe geçmişler ve birçok durumlarda da başarılı olmuşlardır. Osmanlı tarihi bunların kanlı örnekleriyle doludur²⁵.

Atatürk’ün bundan 53 yıl önce 5 Kasım 1925’te Ankara Hukuk Mektebinin açılışı sırasında belirttiği gibi, “İstanbul’u fethedecek kadar yüksek bir askerlik gücüne sahip olan Osmanlı Devleti, donmuş hukuk zihniyetinin direnişi yüzünden matbaayı, Avrupa’da icadından ancak 300 yıl kadar sonra ve tereddütlerle kabul edebilmiştir”²⁶. Aynı zihniyet, Türkiye Büyük

²⁴ Mahmut Esat, Tarihi ilmi hukuk 1331. s. 227. not 1; S. Ş. Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 1958, s. 172, dipnot 358.

²⁵ Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanları bu arada sayılabilir.

²⁶ Avrupada 1440-1450 yılları arasında icat edilmiş bulunan matbaa, Türkiye Padişah III. Ahmet döneminde Sait Çelebi ve Müteferrika İbrahim ef.nin gayretleriyle ve Sadrazam İbrahim Paşa’nın desteğiyle, dinsel eserleri kapsamamak kayıt ve şartıyla, ancak lügat, mantık ve hikmet gibi kitapların basımı için, Şeyhulislâm Abdullâh Efendinin fetvasıyla kabul edilmiştir. (Bu konudaki fetvanın

Millet Meclisinin açılmasında; hâkimiyetin kayıtsız, şartsız millette olduğu ilkesinin kabulünde; saltanatın ve hilafetin kaldırılmasında da kendisini göstermiştir.

VI. Layiklik Konusunda Batı-Doğu Arasında Bir Karşılaştırma :

Layikliğin gerçekleştirilmesi konusunda batı dünyası ile doğu dünyası arasında sosyal ortamın değişik koşulları açısından şöyle bir karşılaştırma ve değerlendirme yapılabilir :

Çağdaş batı demokrasilerinde layiklik konusu, yaklaşık iki yüz yıldan beri artık bir sorun olmaktan çıkmıştır. Gerçi orta zamanlarda, çeşitli Hristiyan mezhepleri arasındaki din kavgaları bu alanda birçok zulümlere neden olmuş ve din ile dünya işlerinin ayrılması büyük dirençle karşılaşmış ise de, aydınlanma ve reform hareketleri sonunda akılcılık akımı egemen olmuş ve layiklik kavramı batı dünyasında daha erken yayılmıştır. Aydın din adamları da Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'de layikliğe dinsel bir kaynak bulmuşlardır: Gerçekten Meta İncilin 22. bölümünün 21. ayetine göre, Kayzere vergi vermenin caiz olup olmadığı sorusuna, Hz. İsa'nın yanıtı şudur: "*Kayzerin şeylerini Kayzere, Allahın şeylerini Allaha ödeyin*". Bu cümle: "*Allahın hakkını Allaha, Kayzerin hakkını Kayzere bırakın*" biçiminde de ifade edilmektedir.

metni için bkz. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında nesir. 1964. s. 61; Ekrem Üçyiğit, Din ve Biz. 1968. s. 158; Osman Keskiöğlu, Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf basımı (İlâhiyet Fakültesi Dergisi. 1967/15. s. 121-139). Bu son yazarın belirttiği üzere, Avrupalılar 1516 yılında Avrupada Arapça ve Türkçe kitaplar basarak Türkiye'de sattıkları gibi, III. Murat da Fransız tacirlerine dışarıdan getirdikleri Arapça, Türkçe, Farsça kitapların Türkiye'de gümrüksüz olarak satışına dair ferman vermişti (Aynı makale, s. 122).

Türkiyede Museviler 1493 yılında İstanbul'da, 1495 yılında Selânikte matbaa kurarak, Tevratı bastıkları gibi, 1567'de de Ermeniler ve 1627'de Rumlar matbaa kurarak kendi dillerinde ve hattâ Türkçe kitap basıyorlardı (agm. s. 123).

Matbaayı geliştiren Gutebnerg 1455 yılında İncili basmış olduğu halde, Türkiye'de Kuran-ı Kerimin basımı, matbaanın Türkiye'de kabulünden 150 yıl kadar sonra mümkün olabilmıştır. Başlangıçta yalnız lügat, mantık gibi kitapların basımına izin verilmiştir. Tanzimat döneminde Cevdet Paşanın gayretiyle bir adım daha atılarak Kuran hariç, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitaplarının da basımına izin verilmiştir. Hükûmet, Kuran'ın da basılmasını arzu etmekle beraber Babı Meşihata bağlı Fetvahane önce buna müsaade etmiyordu. Nihayet Cevdet Paşanın himmet ve gayretiyle 1874 (1291) yılında Kuran'ın basımına da izin çıktı (Ayrıntılar için Osman Keskiöğlu'nun makalesine bkz. s. 132-133).

Hıristiyan ülkelerde layiklik ilkesinin daha erken yerleşmesinin sosyolojik bir nedeni kanımızca şöyle açıklanabilir: Hz. İsa, dünyasal otoritesi yerleşmiş ve benimsenmiş olan geniş Roma İmparatorluğu topraklarında ve layik Roma hukukunun gelişmiş bulunduğu bir dönemde ve ortamda peygamberlik yapmıştır. Bu nedenle Hz. İsa'nın hukuk kuralları koymasına gerek duyulmamıştır. O, daha ziyade ahlâk ilkeleri üzerinde durmuştur. Şarkî Roma İmparatoru Justinianus'un derlettiği geniş kanunnameler (Corpus Juris Civilis) dolayısıyla layik Roma hukuku, birçok Avrupa devletinin ortak hukuku haline gelmiş olduğu için, oralarda devlet işlerinin din işlerinden ayrılması daha erken gerçekleşmiştir. Buna rağmen batılı devletlerden bazılarında, dinsel kuralların hâlâ etkili olduğu söylenebilir.

Halbuki, bilindiği üzere İslamiyet, kabile hayatı yaşayan ve devlet otoritesinden yoksun bulunan Arabistan'da doğmuştur. Bu nedenle Hz. Muhammed'in sadece dinsel kurallar koymakla değil, aynı zamanda başkanı bulunduğu İslam devletinin hukuk kurallarını da koymakla görevlendirilmiş olduğu söylenebilir. Nitekim, Kuran ayetlerinin geliş evreleri de bunu kanıtlamaktadır: Devletin henüz kurulmamış olduğu zamanlara ait olan Mekke sûreleri hem kısadır, hem de dinsel ve ahlâksal ilkelere ilişkindir; devlet hayatının başladığı Medine sûreleri ise, hem daha uzundur, hem de siyasal, sosyal ve hukuksal sorunlarla ilgilidir. Evlenme, boşanma, miras, sözleşmeler gibi hukuksal sorunlara değinen hükümler, uzun Medine sûreleri içinde yer almıştır. Kuran'daki 500 kadar hukuk kuralının²⁷, sayıları binleri aşan hadislerle de tamamlanmış olduğu görüşünden hareket eden birçok müçtehitler, dinsel kaynaklarda her sorunu çözecek hüküm bulunduğu savını ileri sürmüşler ve böylece layik hukuk düzenine geçmeyi geciktirmişlerdir.

²⁷ O. Keskiöglü, Kuran Tarihi. s. 191; N. Bilge, Hukuk Başlangıcı. 1977. s. 107; Türk din bilgini İbn Kemal, Kuran âyetlerinin türlerini ve sayılarını bir şiiinde şöyle sıralamaktadır:

Bilmek istersen eğer adedi âyatı
Cümlesi altıbin ve altıyüz altmışaltı,
Bindir vaad beyanında anın, bini vaid
Bindir emri ibadat, bini nehyü tehdit,
Bini emsalü iberdir bini ahbarü kısas
Beşyüz âyatı helâl ile harama muhtas,
Buldu yüz âyeti tesbihü düa çu rûsuh
Altmışaltısı dahi âyatı nâsihu mensûh.

VII. Tanzimat Döneminde Layikleşme Denemeleri :

Osmanlı devletinin teokratik karakterli olduğuna ve bunun sonucu olarak, toplumda dinsel temele dayalı hukuk düzeninin ege-
men bulunduğuna, bilinçli bir biçimde layiklik kavramından henüz
söz edilememekle beraber, din temeline dayanmayan kanunnamelerin
ve örfü sultanî denilen hukuk kurallarının eksik olmadığına yukarıda
değinilmişti. Diğer yandan batıdaki reform ve layikleşme akımları da
Osmanlı toplumunda ufak tefek bazı etkiler göstermeye başlamıştı.

Bilindiği üzere, Tanzimat Fermanı, 150 yıldan beri şariat kural-
larına ve kanunlara uyulmadığından ötürü devletin zayıflamış ol-
duğundan söz ederek, Osmanlı devletinin kuvvetlendirilmesi ve
büyük ülkesinin iyi idare edilmesi, kalkındırılması ve âsayaşının sağ-
lanması için, yeni kanunlar yapılması gerektiğini belirtmektedir.
İşte, can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, adaletin dağıl-
tılması ve uygun vergilerin konulması gibi hususlarda yeni kanunlar
çıkartılacağı vaadiyle başlayan Tanzimat döneminde layik hukuk
sisteminin geniş çapta benimsenmesini savunanlar olmuş ise de ^{27a},
bu görüş tutucu çevrelerin direnişi karşısında ve ortamın da henüz
olgunlaşmamış olması nedeniyle, başarılı bir sonuca ulaşamamıştır. Bir
yandan, yargılama ve ticaret hukuku gibi bazı alanlarda layik nite-
likli batı kaynaklarından iktibas (resepsiyon) yoluna gidildiği halde,
diğer yandan aile, miras hukuku gibi alanlarda da dinsel ilkelere
bağlı kalmıştır. Fransa ceza kanunu örnek alınarak bir ceza
kanunu yapılması yoluna gidilmiş ise de, bu kanunun daha ilk
maddelerinde “Fertlere şer’i şerif tarafından tanınmış şahsi haklara
halel gelmediği, yani kısas ve diyet gibi dinsel hakların Şeriye
Mahkemelerinden istenileceği” belirtilmek suretiyle o alanda da
dinsel ve layik hukuk ikiliği saklı tutulmak istenmiştir. Arazi Kanun-

^{27a} Sadrâzam Âli Paşa, Mısırda olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de Fransız
Medenî Kanununun iktibası tarafı idi (Türk Medenî Kanunu Gerekçesi). Diğer
yandan, sürgün olarak yaşadığı Fransadan 1868’de Abdülaziz’e yazdığı mektupta
Mustafa Fazıl Paşa şöyle diyordu: “...Din ve mezhep ruhta hüküm sürer ve bize
öteki dünyanın nimetlerini vaadeder. Fakat milletlerin haklarını belli eden ve
sınırlayan din ve mezhep değildir. Unutmamak gerekir ki, din ezeli ve edebî ger-
çeklerin arasında durup kalmazsa, yani dünya işlerine karışır, hepimizi öldürür ve
kendisi de ölür” (Reşat Kaynar, Cumhuriyet Gazetesi, 13. 11. 1967 s. 2 ; Milliyet
19. 12. 1978 s. 2’den naklen). Mektubun tüm metni için bkz. Ebuzziya Tevfik, Yeni
Osmanlılar Tarihi. s. 35-43.

namesiyle Mecellei Ahkâmı Adliye karşılaştırıldığında, burada da iki yönlülük görülmektedir. Gerçekten arazi kanunnamesi daha çok millî ve örfî temellere dayandığı halde, mazbatasında (gerekçesinde) belirtildiği üzere Mecelle dinsel kaynaklara dayandırılmıştır²⁸.

O zamanki ortamın layikleşmeye ne kadar yetersiz veya hattâ olumsuz olduğunu göstermek üzere hemen belirtelim ki, Tanzimat döneminin aydınlarından olan Namık Kemal ve Ziya Paşa bile dinsel hukuku savunmakta ve layikliğe karşı bir tutum içinde bulunmaktadırlar²⁹. Vatan şairi Namık Kemal, millî hâkimiyet ilkesini benimsediği halde, batıdan yapılan iktibaslara karşı çıkarak, dinsel hukuku şöyle savunmaktadır: “Lâyıkmıdır ki, elde âsumanî bir şeriat ve iki yüz milyon nüfusu İslamiye içinde ve bin sene zarfında ne kadar eazım (büyük kişiler) gelmiş ise, cümlesinin ecri âhiret için vakfı vücut eylemeleriyle meydana gelen fıkıh gibi bir deryayı hakikat mevcut iken ecanipten iktibası ahkâm etmeye kendimizi mecbur bilelim”³⁰.

O dönemde devlet örgütleri de iki yönlü karakter taşıyordu: Yeni açılan okullara karşı, medreseler varlıklarını sürdürüyor, niza-miye mahkemeleri yanında, şeriye mahkemeleri de adalet dağıtı-yordu. Bu durum, cumhuriyete kadar devam etmiştir. Gerçekten, İkinci Meşrutiyetin garpcılık ve milliyetçilik akımlarına rağmen devletin ve hukukun layikleştirilmesi konusunda ciddi bir adım atılamamıştır³¹.

Hukukun ve devlet örgütlerinin böyle ikilikli bir karakter taşıması, toplumun sadece ayrı dinlere mensup kişileri arasında değil, aynı dinin çeşitli mezhep mensupları arasında da ayrı uygulamalara yol açıyor ve böylece ülkede hukuk birliği sağlanamıyordu. Azınlıklar, yabancılar ayrı mahkemelerde ayrı hukuk kurallarına göre yargı-lanıyorlardı. Hattâ hanefî hâkimler, şafiilerin işlerine bakamıyorlardı.

İmparatorluğun en güçlü olduğu Kanunî Süleyman devrinde yabancılara din ayrılığından ötürü bir atıfet olarak tanınan ayrıca-lıklar, devletin zayıf düştüğü zamanlarda devletin başına her bakımdan

²⁸ Bu mazbatada şöyle denilmektedir: “Elhasıl bu Mecellede mezhebi ha-nefinin haricine çıkılmayıp mevaddı mündericesinin ekserisi elhaleti hazihi fet-vahanede muteber ve mamulübih olduğu cihetle”.

²⁹ İhsan Sungu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat I 1940. s. 802-808.

³⁰ İhsan Sungu, agm. Tanzimat I s. 865.

³¹ Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Layiklik. 1955. s. 41 vd.

büyük sıkıntılar açmıştır. Ancak Ulusal Kurtuluş Savaşından sonradır ki, toplumumuzu kısaç içinde tutan bu kapitülasyon belasından, Lozan'da yapılan çetin çekişmeler sonunda, kurtulma olanağı sağlanabilmiştir. Layikliğin de bir bütün halinde gerçekleştirilmesi ancak cumhuriyet döneminde mümkün olabilmektedir.

VIII. Cumhuriyet Döneminde Tam Layikliğe Geçişin Aşamaları :

Bize Atatürk'ün armağanı olan layikliğin gerçekleştirilmesindeki bazı nirengi noktalarına kısaca işaret etmekte yarar vardır.

Atatürk, çökmüş ve dağılmış olan Osmanlı devletinin yıkıntıları üzerinde kurduğu cumhuriyet rejiminde ve hattâ bu rejimin kurulması için giriştiği hazırlık aşamalarında, uzun zaman ihmal edilmiş olan memleketin kalkınması için, cihanda barış amacına yöneldikten başka, aynı toplum içinde dinsel veya etnik açıdan mevcut olan çeşitli guruplar arasında huzuru sağlayabilmek için, yurttâ barış ilkesini de benimsemiş ve bu nedenle devletin iç siyasetinin temelini şu iki noktada toplamıştır :

1 — *Memlekette hukuk birliğini sağlamak üzere, yeni devleti layik hukuk temeline oturtmak,*

2 — *Bölücü etki yapan ırkçı milliyetçilik (Turancılık) yerine, birleştirici nitelikte olan dil, tarih ve kültür birliğine dayanan Türk milliyetçiliğini egemen kılmak.*

Birbirinden ayrı gibi görünen bu iki ilke arasında sıkı bir bağ vardır. Gerçekten, layik düzene geçiş Türkiyede ilk kez millet (ulus) kavramının bilinçli bir biçimde gelişmesine ve benimsenmesine yol açmış ve aynı dinden olmayı ifade eden ümmet bilincinin yerine ulus (millet) bilincinin gelişmesini sağlamıştır. Böylece, dinî vatanseverlik devri yerine millî vatanseverlik dönemi başlamıştır³².

Kurtuluş savaşının başından itibaren bu iki ana ilkenin gerçekleştirilmesi yolunda, siyasal ve sosyal koşullar elverdikçe önemli adımlar atılmıştır. 22 Haziran 1919 Amasya Tamimi'nde, "*Milletin İstiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı*" belirtildiği gibi, 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum kongresi beyannamesinde "*Kuvayı Milliye*

³² Enver Ziya Karal, Devrim ve layiklik (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi özel yayını) Atatürk Din ve Layiklik. 1968/2, s. 26; Fahri Belen, Atatürk Devrimi ve Din, Ayni Dergi s. 96-98.

âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır” denilmektedir³³. Milletın iradesini hâkim kılacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanmıştır. Böylece eski dönemlerin ilâhî, mistik hâkimiyet görüşü yerine, tamamiyle layık ve millî egemenlik görüşüne doğru aşama aşama ilerlenmeye başlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara’da açılışının ertesi günü, 24 Nisan 1920 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği bir takrirde “*Mecliste mütekâsif iradei milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıyüyet tanımak umdei esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde hiçbir kuvvet mevcut değildir*” deniliyordu³⁴. Gerçi Mustafa Kemal, daha o zaman Osmanlı saltanatının ve hilafetin fiilen çökmüş ve kaldırılmış olduğunu düşünmekte idiye de, hilafetle birleşmiş bir saltanatın hukukı de kaldırılmasını kamu oyunun henüz kabul edecek durumda olmadığını bildiği için³⁵, bu nokta üzerinde açıkça beyanda bulunmak istemiyordu. Bununla beraber, saltanatın kaldırılması hususunda en önemli adım 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa ile atılmıştır. Zira bu Anayasa’nın 1. maddesinde “*Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, idare usulünün de halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenit bulunduğu*” ifade edildiği gibi, aynı Anayasa’nın 2. maddesinde de “*İcra kuvveti ve teşri salâhiyetinin milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz ettiği*” belirtilmişti. Böylece, dinsel ve sultanlığa dayalı bir rejimin temel dayanakları kökünden baltalanmış oluyordu. Nitekim, 1922 yılında meclisin kabul ettiği 308 sayılı kararla saltanat kaldırılmıştır³⁶.

Saltanat rejimi kaldırıldıktan sonra, fiilen cumhuriyet idaresi kurulmuş demektir. Bu fiili durumu hukukileştirmek üzere, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilân edildikten sonra, teoktarik devletin temsilcisi sayılan hilafete son vermek zamanı gelmişti. Büyük Millet Meclisi çetin münakaşalardan sonra, 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı kanunla

³³ Bu konudaki belgeler için bkz. Server Tanilli, Anayasalar ve siyasal belgeler. 1976. s. 54, 55 vd.

³⁴ Atatürk’ün Büyük Nutku. (1927) s. 437-438.

³⁵ Karş. V. R. Sevig, 23 Nisan 1920 den 24 Nisan 1924’e kadar anayasa hareketleri, AHFD 1951/1-2. s. 1 vd.

³⁶ 308 sayılı kararın başlığı şöyledir: Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuku hâkimiyet ve hükümrânisinin mümessili hakikisi olduğuna dair Heyeti Umumiye Kararı” 3. Tert. Düstur, c. 3, s. 152-153; Şeref Gözübüyük - Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri. 1957 s. 89.

hilafet kurumunu kaldırdı ve böylece layik devlet kurulması yolunda en önemli adım atılmış oldu³⁷. Aynı gün kabul edilen 429 sayılı kanunla Şeriye ve Evkaf Vekâleti de kaldırılmıştır. Yine aynı gün kabul edilen 430 sayılı Öğretim Birliği Kanunu ile ikili öğretim sistemi kaldırılarak layik öğretim sistemine geçilmiştir.

IX. Hukukun Layikleştirilmesi :

Tanzimat döneminde dinsel ilkelere dayanılarak hazırlanan Mecellei Ahkâmı Adliyenin zamanla meydana çıkan eksiklerini tamamlamak üzere II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da kurulmuş olan komisyonların benzerleri, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da da faaliyete geçirilmiştir. Fakat, bu çalışmalardan hukukun layikleştirilmesi yolunda olumlu bir sonuç alınamayacağını; çünkü burada da şeri hukuk esaslarına bağlı kalınmak istendiğini gören Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde meclisin 2. dönem 1. toplantı yılını açış konuşmasında, sözü hukuk sistemine getirerek şöyle demektedir: “*Mühim olan mesele; adli telakkimizi, adli kanunlarımızı, adli teşkilatımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık olan revabıttan (bağlardan) bir an evvel kurtarmaktır... Millet, her mütemeddin memlekette olan terakkıyatı adliyenin, memleketin ihtiyacatına tevafuk eden esasatı istiyor. Millet serî ve katî adaleti temin edecek usulleri istiyor... Hukuku medeniyede, hukuku ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır*”.

Bu düşüncenin somut bir eseri olarak 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. Bu okulun açılış konuşmasında Atatürk şöyle demektedir:

“*Senelerden beri devam eden Türk İnkılâbı, mevcudiyetini ve zihniyetini, içtimâî hayatın dayanağı olan yeni hukuki esaslarda tespit ve teyit etmek çaresine*

³⁷ Kuran ve Sünnette halifelğin dayanağı bulunmamakla beraber, bu müessesenin ruhânî ve uhrevî bir otorite olarak Türkiyede devam edebileceğini, hattâ halifelğin korunması sayesinde Türkiyenin Müslüman devletler üzerinde manevî bir nüfuz kurabileceğini ve İslâm âlemine liderlik edebileceğini düşünenler vardı. Halbuki, halifelik, devrini tamamlamış, fosilleşmiş bir müesseseden başka bir şey değildi. Aksine halifelğin kaldırılması için siyasal ve sosyal birçok sebepler vardı. Bütün bu konularda bkz. Neşet Çağatay, Türkiyede Din Sömürüsü ve Laiklik, agm. s. 11, 12; Bülent Dâver, Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, s. 68-70; Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 1975. s. 451-457; Mahmut Goloğlu, Hilâfet ve Halifelğin kaldırılması 1971.

tevessül etmiştir... Milletin varlığını devam ettirmek için, fertleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, din ve mezhep yerine, Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır”.

“Efendiler, millet saydığım değişikliklerin ve inkılapların tabii ve zaruri icabı olarak umumi idaresinin ve bütün kanunların ancak dünyevi ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın değişmesi ve tekâmülü ile mütemadiyen değişmesi ve tekâmül etmesi esas olan dünyevi bir zihniyeti hayat düsturu addeylemiştir”.

“Şimdi, vücuda gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyaçlarını tatmin edecek yeni hukuk esaslarını ve yeni hukuk erbabını vücuda getirmek için teşebbüs almaya zaman gelmiştir... Cumhuriyet Türkiyesinde eski hayat kaideleri ve eski hukuk yerine, yeni hayat kaidelerinin ve yeni hukukun geçmiş bulunması kaçınılmaz bir olup bittir... Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski hukuk esaslarını temelinden söküp atmak teşebbüsündeyiz ve yeni hukuk esaslarını elifbasından tahsile başlayacak bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz³⁸.”

Bu konuşmanın üzerinden daha beş ay geçmeden, yani 1926 yılı başlarında, hazırlıklarına daha önce başlanmış olan layik temellere dayalı Türk Medenî Kanunu ile Türk Ticaret ve Türk Ceza Kanunları Kabul edilmiştir. Bunu izleyen yıllarda da Medenî Yargılama, Ceza Yargılama Kanunları ile İcra ve İflâs Kanunu gibi layik nitelikli diğer kanunlar Türk hukuk hayatında yerlerini almışlardır.

Bütün bu kanunlar dinsel, gelenekçi hukuk görüşünün değil, layik devrimci hukuk görüşünün ürünleridir; bu nitelikleri ile de olanı yansıtmaktan ziyade, olması gerekeni gerçekleştirme aracı olarak anlaşılmalıdırlar.

Layik cumhuriyet ilkesini toplum yaşamına uygulamakta en etkili araç olan bu kanunlar ve özellikle Türk Medenî Kanunu yeni sosyal düzenlemede en önemli rolü oynamış ve kadın hakları konusunda getirdiği yenilikler nedeniyle, Anayasayı bile etkilemiş ve 5. 12. 1934 tarihli Anayasa değişikliği ile kadınlara eşit siyasal hakların tanınmasını sağlamıştır.

Bu gelişmeler karşısında, 1924 Anayasası'nın 2. maddesindeki “Türkiye devletinin dini, İslamdır” hükmü ve 26. maddesindeki, Büyük M.M.nin görevleri arasında sayılan “Ahkâmı şeriyenin tenfizi” ibaresi, layik devlet ve layik hukuk ilkesine aykırı ve böylece gereksiz

³⁸ Atatürkün Söylev ve Demeçleri. c. 2 s. 240 vd.

görüldük 9 Nisan 1928 tarihinde Anayasa metninden çıkarılmıştır. Nihayet 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan bir değişiklik ile de, Anayasa'nın 2. maddesine cumhuriyetin "layiklik" niteliğini belirleyen hüküm konulmuştur. Böylece demokratiklik ilkesi yanında layiklik ilkesi de anayasal güvenceye bağlanmıştır.

X. Çok Partili Dönemdeki Şağmalar :

Türkiye Cumhuriyetinin önemli özelliklerinden olan layiklik ilkesiyle, ırkçı akımlardan ayırmak üzere, Atatürk Milliyetçiliği diye de adlandırılan ve dil-tarih ve kültür birliğine dayanan Türk milliyetçiliği ilkesi Atatürk'ün ölümüne kadar başarı ile yürütülmüştür^{38a}. Çok partili rejimin, daha önceki başarısızlıklara rağmen, tekrar başlatıldığı 1946 yılından sonra, ve hele 1950-1960 yılları arasında hemen hemen bütün siyasal partilerin; siyasal çıkar düşünceleriyle ve oy elde etme amacıyla bu iki ilkeden ve özellikle layiklikten ödün verdikleri görülmektedir. Örneğin, Türkçe okunmaya başlanan ezan yeniden Arapçalaştırılmış, ruhsatsız Kuran kursları bütün yurda yayılmış ve bir bütün olan Atatürk devrimleri arasında "tutan ve tutmayan devrim" diye ayırım yapılmaya başlanmıştır.

Başlangıçta önemsiz gibi görünen bu ödünler birbirini izleyerek zaman geçtikçe yeşermeye başlamış ve 1961 anayasasının getirdiği özgürlük ortamında, partilerin bu konudaki ödün verme yarışları daha da yaygın ve kaygı verici bir hal almıştır. Diğer yandan da gizli veya açık örgütler eliyle din sömürüsü ülkenin en uzak köşelerine kadar götürülmüştür³⁹.

^{38a} 1925'lerdeki çok partili siyasal rejim denemesinin başarısızlığına rağmen, yine Gazi'nin (Atatürk'ün) özendirmesiyle 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduğu sırada, parti başkanı Fethi Oykara gönderdiği mektupta, Atatürk'ün layikliğe ne kadar önem verdiği şu cümlelerden anlaşılmaktadır: "...Memnuniyetle görüyorum ki, layiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatımda bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur" (Tercüman gazetesi 16 Aralık 1978. s. 5. Serbest Fırka Olayı).

³⁹ Bu duruma bir örnek olarak, ülkenin doğusunda ve batısında para karşılığında dağıtılan (Bal Tefsiri) adlı el ilânının metnini aynen aktarıyorum:

"Bir gün Hz. Ali (K. Y.) Efendimiz cihattan geldiler ve bu vesile ile Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman (R. A.) hazıratı, İmam Ali hazretlerinin hanesine gittiler.

"Gazan mübarek olsun" dediler Hz. Ali, misafirlerine kalaylı bir tas içinde bal ikram etti. Hz. Ebu Bekir, baldan alacağı esnada içinde bir kıl olduğunu gördü. O zaman Hz. Ömer dedi ki:

Siyasal partiler ve iktidarlar, toplum yararını ve devlet bütünlüğünü dikkate alarak birleştirici ve hoşgörülü bir politika izleyecek yerde, küçük hesaplarla ve partizanca davranışlarla hareket ederek layiklik ve Türk milliyetçiliği kavramlarını sağa ve sola çekmekten ve asıl amacından saptırmaktan geri kalmamaktadırlar.

Anayasanın ve kanunların açık hükümleri karşısında, yazılı belgelerde olmasa bile, uygulamada bir yandan layiklik ilkesini ihmal

— Bizler Hz. Rasülü Ekrem'in vezirleriyiz. Belki, kerimesi bizi tecrübe için bu kılı koymuş olabilir. Gelin bu kıl hakkında birer tevîl yapalım.

— O zaman Hz. Ebu Bekir, namaz kılanın kalbi nurlanır, namaz kılanın kalbi bu tasta nurludur. Dünya endişesini kalbine getirmez. Namaz kılmak bu baldan tatlıdır. Her türlü mekruhattan pâk olup, cenabı hakka teveccüh etmek bu kıldan incedir.

— Hz. Ömer, misafir seven hane sahibinin kalbi bu tasta nurludur. Misafirle konuşmak bu baldan tatlıdır. Misafirin kalbi bu kıldan incedir.

— Hz. Osman, alimlerin kalbi bu tasta nurludur, Âlimlerle sohbet etmek bu baldan tatlıdır. Kuran-ı kerime mâna vermek bu kıldan incedir.

— Hz. Ali, gazaya giden gazilerin kalbi bu tasta nurludur. Cenk etmek bu baldan tatlıdır. Kul hakkını üzerine geçirmeden hanesine dönmek bu kıldan incedir.

— Hz. Fatma, erkeğini hoşnut eden kadınların kalbi bu tasta nurludur. Erkeği ile güzel geçinen kadın baldan tatlıdır. Erkeğinin rızasını almak bu kıldan incedir. Buyurdular.

— O zaman Rasulu Ekrem (S.A. ve S.) Hazretleri, ümmetimin kalbi bu tasta nurludur. Kevser şarabı bu baldan tatlıdır. Şeriat yolu bu kıldan incedir. buyurdular.

— O zaman Cebrail aleyhisselâm nazil oldu ve: Ya Rasulallah senin nübüvetinin nuru bu tasta nurludur. Kıyamet gününde ümmetine edeceğin şefaât bu baldan tatlıdır. Sırat köprüsü bu kıldan incedir.

— O zaman vahiy nazil oldu ve Cenabı Hak: "Ey habibim, ümmetimden her kim bu bal tefsirini okur ve okutur veya dinlerse, ona iki yüz peygamber sevabı veririm" emri celilinde bulundu".

Bu hikâyeyi, Kuran kurslarındaki körpe çocuklara ezberlettiklerini duymuş ve bir radyo röportajında dinlemiştim.

Bir gezi sırasında, bu hikâyeyi içeren el ilânını aldığım hoca kılıklı kişiye şu soruyu yönelttim: "Hocam, hikâyenin sonunda, bu bal tefsirini okuyana, okutturana, dinleyene iki yüz peygamber sevabı verileceği hakkında, Cenabı Hakkın vahiy gönderdiği yazılı. Öyleyse, bu vahyin âyet olarak Kuran'da bulunması gerekir. Kuranı bir kaç kez okuduğum halde, böyle bir âyete rastladığımı hatırlamıyorum. Bu vahyi, Kuranın hangi suresinde bulabileceğimi bana lütfen söyler misiniz?"

Hoca kılıklı kişiden aldığım yanıt şu oldu: Efendim, yerini ben de bilmiyorum. Fakat, kitaplar böyle yazar.

Din sömürüsü ile ilgili diğer örnekler hakkında bkz. Fehmi Yavuz Din Eğitimi ve Toplumumuz. 1969.

ederek veya amacından saptırarak seriata, yani dinsel temele dayanan bir devlet düzeni kurma özlemini ifade eden davranışlara başvurulmuş veya bunlara göz yumulmuş, diğer yandan sünî-alevî ayırımından veya etnik farklılıklardan yararlanmak suretiyle, ülke ve millet bütünlüğünü tehlikeye sokacak girişimlerde bulunulmuştur ve hâlâ da bulunmaktadır. Bu konudaki partizanca tutumların doğurduğu tehlikenin ciddiliği ve büyüklüğü karşısında çeşitli yasal kurum ve kuruluşlarca ve hattâ en yüksek düzeyde Cumhurbaşkanınca yapılan uyarmaların, siyasal yönetici kadrolarını henüz etkileyebildiği söylenemez.

XI. Layikliğin İslâma Uygunluğu sorunu :

Yukarıda da belirtildiği üzere, bazı çevrelerde ve yanlış bir değerlendirmeye ile, layikliğin dinsizlik anlamına geldiği veya hiç değilse dini küçümseme veya horgörme amacını güttüğü ifade edilir. Komünist devlet ve komünist hukuk sistemi bakımından doğru sayılabilecek olan⁴⁰ bu düşünce, layik devlet düzeni ve layik hukuk sistemi açısından tamamen yanlıştır. Çünkü, dine karşı en içtenlikli saygının, ancak layik devlet düzeninde gerçekleşebileceği kabul edilmelidir. Gerçekten, layik devlet, bütün dinler karşısında yansız olduğu için, orada dinsel inançlar her türlü siyasal baskılardan arınmış olarak yücelme olanağı bulur. Buna karşılık, teokratik devlet düzeninde gösterişten ibaret bir dindarlık sevdası başlayabileceği gibi⁴¹, iktidarda bulunanların dinsel inançlarına göre dinin politik çıkarlara âlet edilmesi de tarihsel bir gerçek olarak kendisini gösterir. Batı ve doğu tarihi bunların sayısız örnekleriyle doludur.

Burada şöyle bir soru hatıra gelmektedir: Layikliğin Müslümanlıkla bağdaşmayacağı biçimindeki görüşlere rağmen, Hristiyanlık âlemi için İncil'de olduğu gibi, Müslümanlık açısından da Kuran'da ve sünnette, layiklik kavramının İslam dinine aykırı düşmeyeceğini gösteren hükümler yok mudur? Akılcı bir din olduğu her zaman tekrarlanan İslam dininde, bu tür hükümlerin bulunmadığını düşünmüyoruz.

Gerçi, layiklik kavramının yapısı gereği, layik devlet düzeninin dinsel kaynaklara da uygun düştüğünü ispatlama zorunluğu yoksa da,

⁴⁰ Bkz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası m. 124; Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası m. 28; Karş, Enver Ziya Karal, a.g.m. s. 25.

⁴¹ Sadri Maksudî Arsal, Teokratik devlet ve laik devlet, Tanzimat I 1940. s. 82.

İslam dinine içtenlikle bağlı kimselerin vicdanlarını rahatlatmak için hemen belirtelim ki, İncil’de olduğu gibi, Kuran’da ve sünnette layık düşünceye temel sayılabilecek hükümler bulunmaktadır. Gerçekten Yunus suresinin (X. sure) 99. âyetinde, *Peygamberin insanları iman etmeleri için zorlamaması* gereğine işaret olunduğu gibi, Bakara suresinin (II. sure) 256. âyetinde de daha soyut bir biçimde “*Dinde zorlama olmadığı*” açıkça ifade edilmiş bulunmaktadır. Demek ki, din hükümleri dünyasal açıdan bakınca aslında zorlayıcı değildir; halbuki, hukuk kuralları zorlayıcıdır ve bu zorlama devletin yaptırımına bağlanmıştır.

Bundan başka, özellikle ameli hükümlerin zaman koşullarına bağlı olduğunu ve bu koşullara uyarak değişmesi gereğini göstermek üzere, Raat suresinin (XIII. sure) 40. âyetinde şöyle denilmektedir: “*Her devrin kitabı (hükümü) başkadır*”. Gerçi, birçok Kuran yorumlarında bu âyet ile sadece Tevrat, İncil gibi, değişik zamanlarda gelen din kitaplarının kastedildiği belirtilmekte ise de, bu âyetin sosyolojik açıdan daha geniş bir biçimde yorumlanabileceği kanısındayız.

Peygamberin şu sözleri de böyle geniş bir yorum gereğini doğrulamaktadır: “*Her devrin adamı, her devrin sözü vardır*”; “*İnsanlar babalarından çok zamanlarına benzerler*”; “*Ben dine ilişkin bir şey emredersem ona uyunuz. Dünyaya ilişkin işlerinizi, siz benden daha iyi bilirsiniz. Onları bilginiz ve tecrübeleriniz veçhile yapınız*”.

Kuran’daki nâsih-mensûh (birbirini kaldıran) âyetler konusu da, hükümlerin zaman koşullarına göre değişeceğinin açık kanıtını teşkil etmektedir. Hz. Muhammed’in 23 yıla yakın peygamberlik yaşamında, sünnetlerde bazı değişiklikler olduğu gibi, Kuran âyetlerinde de zaman içinde değişimler olduğu ve bunların sayısının en az 20-25 civarında bulunduğu kabul edilir ⁴².

O halde, Hz. Muhammed’in 23 yıllık Peygamberlik yaşamında, zamanın koşullarındaki değişikliğe uyularak, bazı hükümlerin neshedilmiş yani değişmiş ⁴³ olduğunu kabul edipte, onun ölümünden

⁴² II sûrenin 106. âyetinde ve XVI. sûrenin 101. âyetinde bir âyetin diğer bir âyet yerine konulmasından söz edilmektedir. Tarihçi ve şair din bilgini İbn Kemal (Kemal Paşa zade) Ahmet Şemseddin’in yukarıda dipnot 27’de aktarılan şiirinde nâsih - mensûh âyet sayısı 66 olarak gösterilmektedir.

⁴³ Fıkıh kitaplarında, neshin ancak ameli hükümlerde olduğu belirtilir ise, de, Kuran’ın bazı âyetlerindeki nesh ibadetle ilgilidir: Peygamber, Hicretten önce, yüzünü Kudüs tarafına çevirerek ibadet ettiği halde, hicretten birbuçuk yıl

sonrası için değişiklik olamayacağını ileri sürmek, ya zamanın koşullarında değişme olmayacağını iddia etmek veya koşullarda değişme olsa bile, hükümlerde bir donma olacağını söylemek demektir. Zamanla koşullarda değişme olmayacağını iddia etmek mümkün olmadığına göre, hukuk alanına ilişkin olan ve dinsel temellerden kaynaklanan kuralları dondurmanın bir takım hilelere yol açacağının çeşitli örnekleri yukarıda belirtilmiş olduğu için, burada tekrar o konuya dönmek istemiyoruz. Ancak şunu vurgulayabiliriz ki, her devrin hükmünün başka olduğuna ilişkin olan Kuran âyetinin geniş biçimde yorumlanması, çağın gereklerine ve sosyal olaylardaki gelişmelere daha uygun düşer. Böyle bir gelişme ise, ancak layik hukuk ilkesinin benimsenmesi ile sağlanabilir.

Kaldı ki, Tanzimat döneminde, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanan Mecellenin genel kuralları arasında yer alan ve Kuran'ın, sözü edilen âyetine dayandığına şüphe bulunmayan 39. maddesi, geniş yorum konusundaki düşüncenin keyfi ve kişisel bir görüş olmadığının bir ifadesi sayılabilir. Bu maddede salt bir ifade ile şöyle denilmektedir: "*Zamanların değişmesiyle, hükümlerin değişeceği inkâr olunamaz*".

Yapılan açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Layiklik İslam dininin temel kaynaklarına hiçbir surette aykırı değildir. Uzun yılların uygulaması da göstermektedir ki, İslam ülkelerinde devlet dinsel temellere dayandırılırken bile, koşullar değişince ve toplum yararı söz konusu olunca, ya şeriat hükümleri uygulanmamış veya şeriat dışı, bugünkü deyimile layik nitelikte hukuk kuralları konulabilmektedir. Ancak devlet otoritesinin zayıf düştüğü veya yeterli gücü gösteremediği zamanlarda, devleti ele geçirmek isteyen çevreler dini kendi çıkarlarına âlet etmişler ve "şeriat isteriz" veya "din elden gidiyor" feryadını kopararak, layik düzenlemelere karşı çıkmışlardır.

kadar sonra kıblenin Mekkeye çevrilmesine ilişkin âyetler gelmiştir. Bakara sûresinin 142-145. âyetleri buna işaret etmektedir.

Bundan başka, Ramazanda sahur vakti, ilk önceleri yatsı namazının bitiminde sona ermekte iken, sonradan bu süre, fecirde günün aklı, gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar uzatılmıştır (Bakara sûresi 186, 187). Bu son âyetin Hz. Ömer'in uyarısı üzerine indiği rivayet edilir. Ömer'in uyarısı üzerine inen ve sayıları 15 kadar olan âyetlere (Muvafakatı Ömer) adı verildiği belirtilir. Bu konuda bkz. Neşet Çağatay, agm. s. 10; Osman Keskiöglü, Kuran Tarihi, s. 51-53.

Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi, "Layiklik; devrimizin ihtiyaçlarından doğma bir zarurettir. Layik olmayan bir devlette, din hürriyetinin güvenilir bir teminatı yoktur... Layiklik prensibini, samimiyetle kabul ve tasvip eden ve o yolda uygulamaya geçen bir devlette, bütün aksaklıklar bertaraf edilmiş olur"⁴⁴.

Sonuç olarak şunu belirtelim ki, layiklik, Türkiye Cumhuriyetinin ana ilkelerinden birisi olmakla kalmamakta, aynı zamanda Atatürk devrimlerinin temel dayanağını ve genel niteliğini oluşturmaktadır. Bu özelliği ile layiklik, cumhuriyetin kurduğu bütün yeni müesseselere ve getirdiği yeni zihniyete hâkim bir unsurdur⁴⁵. Bunu hiçbir zaman gözden uzak tutmamak ve layiklik ilkesine bağlı kalmanın hepimiz için Atatürke bağlılık anlamını taşıdıktan başka, anayasal bir ödev olduğunu da hiçbir zaman unutmamak gerekir.

⁴⁴ Ali Fuat Başgil, Din ve layiklik. 2. bs. 1962. s. 171.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, Devrim ve layiklik (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Özel yayını. No. 2, 1968. s. 25).

PREVEZE MUHAREBESİNE İLİŞKİN BELGELER

(Muharebenin 440. yıldönümü dolayısıyla)

AMİRAL AFİF BÜYÜKTUĞRUL

İlimle ilişkisi az olan çevrelerde deniz tarihi “yalnız denizcilerin tarihi” sanılır, deniz olaylarının politika ve savaş üzerindeki büyük etkileri pek düşünülmez. Bu olaylar tarih kitapları içine sadece olay ve hamaset örneği olarak konur¹. Yalnız bizim değil, yabancı devletlerin de tarih yazma anlayışı ta 1890 yılına kadar bu biçimde gelişmiştir.

Bunun birinci nedeni insanoğlunun yaradılış karakteridir. İnsanoğlu serüven sever bir yaradılıştır. Toprakların alınması, şehirlerin yakılıp yıkılması, yüzbinlerce esirin alınması ya da askerin öldürülmesi onun ruhunu daima okşamıştır. Denizleri, topraklar gibi işgal etmek olağan değildir. Bundan ötürü deniz sorunlarına, uzak milletlerin kamuoyları “deniz satveti”, “deniz kudreti” ve “deniz ilgi ve çıkarları” gibi denizci terimlerine pek iltifat etmezler. Çoğunlukla savaşlarda ya da savaşlardan sonra sorarlar: “Nedir bu donanma, limanlardan çıkıp yine kalktığı limana dönüyor. Harcadığımız paralar boşuna gitmiyor mu? Ya da gitmedi mi?”².

Bu soruyu Birinci Dünya Savaşında denizci olan İngiliz kamuoyu bile sormuştu³. Bundan ötürü denizciler, bazen, stratejik bir gerek olmadan da, savaş sonuna kadar, sırf kamuoyu nezdinde deniz kuvvetlerinin itibarını korumak için deniz muharebesi yaparlar. Birinci Dünya Savaşının Iskajarak muharebesi (İngilizler Yutlad muharebesi derler) böyle bir amaçla yapılmıştır. Türk deniz edebiyatına girmemiş olmakla beraber dünya denizcileri bu çeşit muharebelere “şeref muharebesi” adını takmışlardır⁴. İkinci Dünya Savaşında da Japonlar

¹ Etraflı bilgi almak için bakınız: Yedinci Tarih Kongresi; kongreye sunulan bildiriler Cilt II, sayfa. 1020 (Amiral Afif Büyüktuğrul kongreye sunulan bildirisi) 1973, Türk Tarih Kurumu yayını.

² Amiral Da Zara: Marina Italiana Nella Seconda Guerra Mondiale (İkinci Dünya Savaşında İtalyan Deniz Kuvvetleri): Ön söz.

³ Amiral Güstav Lutzow: Deniz Harp Akademisinde verdiği ders notları 1938.

⁴ Amiral Moreno: İkinci Dünya Savaşında Deniz Savaşı Cilt III, Livirno 1946.

ellerinde sağlam olarak kalmış olan bir kruvazör ve birkaç muhriple Amerikalıların dev donanmasına karşı şeref muharebesi yaptılar⁵. Aynı savaş sonlarında cepheye hareket eden Alman denizaltıları bir daha geri gelmez oldukları zaman bile deniz kuvvetlerinin personel dairesinde 80 000 Alman deniz subayının “Biz de denizaltıcı olmak istiyoruz” diye dilekçeleri vardı⁶.

İkinci neden, XVI. yüzyıldaki deniz mücadelelerinin biçimidir: Çünkü bu dönemde deniz mücadelesi barış zamanında bile sürdürülmektedir. Bu mücadele stratejik bir hedef seçmeden denizyollarına ve kıyılardaki ticaret merkezlerine saldırılarda karakter almaktadır. Bunun yanında kürekçi ve pazarlarda satacak esir toplamak da ikinci hedefi kurmaktadır. İtalyan Denizci Cumhuriyetlerinin denizcileri, aldıkları maaşlar, ganimetlerden aldıkları paylardan çok az olduğu için, daima muharebe yapmaktan kaçınıp denizyollarına ve ticaret merkezlerine saldırımayı öngörmüşlerdir⁷. Bu ganimetlerden Venedik senatörleri de pay aldıkları için donanma komutanlarına tereddütlü emirler vererek onların deniz muharebesi yapmalarını önlemişlerdir. Örneğin; Fatih’in İstanbul’u alması sırasında Venedik donanması Eğriboz Adasına kadar gelip orada oyalanmış ve muharebe yapmamıştır⁸.

Bundan ötürü tarih yazarları ta 1890 yılına kadar deniz olaylarını tarih üzerinde etkisiz sanmışlar ve yazdıkları tarih içine bu olayların etkilerini koymamışlardır. Daha doğrusu bu etkileri incelemeyi lüzumsuz saymışlardır.

Üçüncü neden, kara ve deniz muharebeleri arasındaki karakter ayrıntısıdır: Kara savaşları toprak üzerinde yapıldığı için pek çok ve sürekli muharebeleri kapsarlar. Bu muharebelerdeki taktik ve stratejik dersler derhal ve doğruya çok yakın saptandığı gibi, bir muharebeden çıkarılan yanlış dersler ikinci bir muharebede derhal düzeltilir. Böylece kara kuvvetleri savaşlardan belirli derslerle çıkarlar. Deniz savaşlarında ise, denizler işgal edilemediği için etkiler ve dersler hemen belli olmamaktadır. Deniz muharebelerinde yanlış olarak çika-

⁵ Amiral Moreno: Adı geçen yapıt ve cildi.

⁶ Amiral Kurd Assmann: Almanyanın kader günleri.

⁷ Profesör Camillo Manfroni: La Storia Della Marina Italiana - İtalyan Deniz Kuvvetleri Tarihi, Cilt III, kısım XIX.

⁸ Profesör Camillo Manfroni: Adı geçen yapıt ve kısım.

ılan dersler pek çoktur. Ders çıkarılması bazen yıllar ve hatta yüz-yıllar sürebilir⁹. Bunun en iyi örneğini kendi tarihimizde bulabiliriz: Osmanlı devleti, imparatorluğunu deniz olaylarının büyük etkisiyle kurduğu ve bu imparatorluğu deniz olaylarının fena değerlendirilmesi yüzünden kaybettiği halde bu gerçek bugün bile anlaşılabilmiş değildir.

1890 yılı, deniz politikaları kadar, tarih araştırması konusunda da en büyük devrime sahne olmuştu. Amiral Mahan, yazdığı iki kitapla¹⁰, deniz olaylarının tarih üzerindeki etkilerini ortaya koymuştu. Diyecekti ki: "Avrupa kıtasında imparatorluk kurmuş olan Napoleon tekml ordusunu kış aylarında Moskova önünde karlara gömecek kadar aptal değildi. Ne yapsın ki, haziran ayı için hazırladığı Çarlık Rusyasına saldırı, Baltık deniz yollarının İngiliz donanması tarafından kesilmesinden ötürü, cephe, zamanında hazırlanamamış ve saldırı kış aylarına kalmıştı".

İtalyan profesörü Camillo Manfroni'den de şu satırları okuyacaktık: "Uzun yazılarım okuyucuyu sıkacaktır ama; Akdeniz savaşının Avrupa savaşı üzerindeki büyük etkisini belirtmek için bunları yazmaya zorunluk duydum"¹¹.

Nihayet, üçüncü tarih kongremizde şöhretli İngiliz tarihçisi Hones Runciman'ın bildirisine gelmekteyiz: "Anadolu sularındaki deniz harplerinin tarihine nadiren dikkat harcanmıştır...¹²".

Mahan ve Manfroni'nin yazdığı kitapların, istibdat dönemi koşullarından ötürü sınırlarımızdan içeri girmemiş olması, tarih araştırması yapmak ve tarih yazmak konusunda çok geri kalmamıza neden olmuş olmalıdır¹³. Bu kültürsüzlüğün etkilerini İstiklâl Savaşımızın politikasında bile görebiliriz: Kıyılarımızın burnu ucunda bulunan Ege adalarının Millî Misak sınırları dışında bırakılması

⁹ Amiral Loyke: Deniz Harp Akademimizde verdiği ders notlarından

¹⁰ Amiral Mahan'ın 1890 yılında yazdığı birinci kitap: *Sea Power upon History - Tarih Boyunca Deniz Kuvveti*. . . 1892 yılında yazdığı ikinci kitap: *Sea Power upon French Empire and Revolution - Deniz Kuvvetlerinin Fransız İmparatorluğu ve inkılabındaki etkisi*.

¹¹ Camillo Manfroni: *İtalyan Deniz Kuvvetleri Tarihi Cilt III*,

¹² Üçüncü Tarih Kongresi - Kongreye sunulan bildiriler Sayfa. 156 (Hones Runciman: *Deniz kuvvetinin ortaçağdaki rolü*. 1948 Türk Tarih Kurumu yayını.

¹³ Sultan Hamid II. İngiliz ansiklopedisinin bile yurda sokulmasını yasaklamıştır (Bakınız: Emrullah Nutku: *Denizlere özlem*. Sayfa 49). 1977 Su yayınları.

gibi... Esasen Harp Akademilerinde de benim öğretmen olduğum tarihe kadar (1962 yılı) bu adaların Anadolu savunması üzerindeki etkileri öğretilirdi de, memleketimizin hayat yolu olan Ege deniz yolları üzerindeki etkileri hep karanlıklarda bırakılırdı¹⁴. Bunun nedeni ise, bu yüksek müessesedeki ders program ve müfredatının yabancı uzmanların tavsiyeleriyle yapılmış olmasıydı. Yabancı uzmanlar ise, yüzlerce yıl öncesinden beri kültürden yana bizleri uyandırmamayı kendilerine gelenek olarak almışlardı¹⁵.

Bu temel düşüncelerle Profesör Camillo Manfroni'nin "İtalyan deniz kuvvetleri tarihi" adlı kitabının, İstanbul'un alınmasından Lepanto muharebesine kadar olan olayları kapsayan üçüncü cildini sayın araştırmacılara aynen sunmayı lüzumlu mütalaa ettim ve hatta bunu tarihçi olarak bir hizmet saydım. Profesörün kitabı İtalya'nın çeşitli şehirlerindeki arşivlere ve özellikle bu arşivlerde bulunan zamanın mektuplarına dayanmaktadır. Profesör, 1895 yılından itibaren İtalyan deniz subay okulunda öğretmenlik yapmış olup, kitabını da 1897 yılında yazmıştır. Yapıtın taşıdığı değer karşısında Roma'daki "İtalyan Periodiks Fenni ve İlmî Araştırma Enstitüsü" kitabı 1970 yılında tekrar bastırmıştır. Ben bu kitabın, muharebenin 440. yıldönümü ilişkisiyle, yalnız "PREVEZE MUHAREBESİ" kısmını araştırmacılarımıza sunacağım.

Kitabın metni içinde ve özellikle mektuplarda yazar bazı fikirleri, XVI. yüzyıl yazı biçiminden ötürü, Latince, Fransızca, Almanca ve İspanyolca yazmıştır. Amacı belli olmaktadır: İfadelere tam biçimde sadık kalmak... Bunları dilimize çevirecek bir dost bulamadığım için ben de onları Latince, Fransızca, Almanca, İspanyolca olarak koydum. Çünkü tanıdık profesörler bile "Bunlar XVI. yüzyıl dili" gerekçesiyle dilimize çeviremediler. Nitekim Prof. Manfroni de aynı nedenden ötürü bunları İtalyancaya çevirmemişti. Bununla beraber, kaba bir çeviri mektup metinlerinin esasen kitap metni içinde var olduğunu göstermektedir.

¹⁴ Bakınız: Ali Fikri: İktisadî ve istatistikî coğrafya (1929, Harp Akademisi yayını).

¹⁵ Pierre Renowin : (Paris Üniversitesi tarih profesörü) Birinci Dünya Savaşı (Kitabın birinci kısmı) Türkçesi; Altın kitaplar koleksiyonunda yayınlanmıştır.

XVI. yüzyıl başında Avrupa ve Akdeniz'deki durum

Profesör Manfroni'nin yazılarına başlamadan önce, Preveze deniz muharebesinin yapıldığı XVI. yüzyıl başında Avrupa ve Akdeniz'deki durumu kısaca gözden geçirmek, tarafımızdan, zorunluk olarak görülmüştür. Çünkü Akdenize egemen olmak mücadelesi bu dönemde başladığı gibi tekmil Avrupa devlet ve prenslikleri de daha uygun bir devlet yönetme biçimini bulmak için bu dönemde çabalara başlamışlardır¹⁶. H. G. Wells bu döneme "Genç İmparatorluklar dönemi" diye bir de ad takmıştır. Çünkü Kanunî Sultan Süleyman 26, Beşinci Charles 16, Birinci François 21, Sekizinci Henry 18 yaşında hükümdar olmuşlardır. Bunların hepsi de enerjik, atılgan ve büyük hedefler peşinde koşan kişilerdir.

Araştırmaya en büyük ve geniş emel sahibi Beşinci Charles'ten (1500 - 1558) başlarsak¹⁷ bu kişi 1516 yılında İspanya'ya kral olmuş, evlenme yoluyla 1519 yılında Almanya'ya imparator olup Aragon Krallığını alıp Napoli ve Sicilya üzerinde nüfuz hakkı kazanmıştır. Bundan ötürü Prof. Manfroni kendisini daima "İmparator" diye anacaktır.

Beşinci Charles'in deniz konusunda Doğu Akdenize geçmek diye bir emeli yoktur. Lakin Türklerin de Batı Akdenize geçmesine razı olmamakta ve en çok rahatsızlığı Barbaros Kardeşlerden duyduğu için Kuzeybatı Afrika kıyılarını elde etmeye çalışmaktadır. Batı Akdenizi, Doğuya karşı güvenlik sağlamak için de Malta ve Trablusgarbı, Rodos savunmasında yaptıkları savunma tekniği ile ün yapmış ve buna mukabil kıtada da herhangi bir hedef gütmeyen Rodos Şövalyelerine vermiştir. Artık Rodos Şövalyeleri "Malta Şövalyeleri" diye ad almışlardır.

Beşinci Charles'in kıtadaki problemleri Martin Luther'in icad ettiği ve önder olduğu Protestan'larla Katolikler arasındaki mücadeleleri çarelendirmek¹⁸; İtalyan yarımadası üzerindeki küçük küçük İtalyan

¹⁶ H. G. Wells: Kısa Dünya Harbi Tarihi (Ziya İshan çevirisi) Sayfa 266, Varlık yayınevi, 1950.

¹⁷ İngilizlerin Charles V dedikleri imparatora Fransızlar Charl Guint, Almanlar Karl. V, İtalyanlar Carlo. V., İspanyollar da Karlos derler.

¹⁸ Beşinci Charl hiç Almanca bilmeyen bir Alman imparatoru olduğu gibi Alman milletin çoğunluğunun hem de büyük çoğunluğunun aksine olarak mezhebi de Katoliktir.

cumhuriyet, prenslik ve krallıklarını kendi nüfuzu altına alabilmek; Birinci François'nın Kuzey İtalya'ya yaptığı saldırıları durdurabilmektir.

Bundan ötürü kıtada seçtiği hedefleri Akdeniz ile yakından ilgili görmüş ve Akdeniz egemenliğini kazanmak mücadelesini sürdürmeye başlamıştır.

Birinci Fronçois, Beşinci Charles'in Avrupa'nın tek hâkimi olmak politikasına karşı olduğu gibi, Kuzey İtalya topraklarına da göz dikmiş ve Milano, Savoia dukalıklarıyla, Cenova Cumhuriyetini nüfuzu altına alıp buralara birer vali atamıştır. O da sorunlarını çarelendirmek olasılığını Batı Akdeniz sorunlarını çarelendirmekte bulmuş ve Fransızların henüz denizlerde yetişmemiş olmalarından Cenevizli Denizci Andrea Doria'yı büyük para mukabilinde filosuyla beraber hizmetine almıştır. Fakat, Prof. Manfroni'nin yazdığına göre bu şöhretli denizciye, kendi getirdiği ganimetlerden "Bunlar devletin malıdır" gerekçesiyle pay vermediği ve bol bol hakaretler yağdırdığı için Andrea Doria'yı konturatının tamamlanması sonunda İspanya'ya, yani daha çok para veren Beşinci Charl'a kaptırmıştır. Bu kaçışta Cenova'daki Fransız valilerinin Ceneviz'lilere sert muamele yapmaları da etkili olmuştur. Çünkü Cenevizliler bu denizciye kendilerini Fransızların elinden kurtaracak tek kişi olarak bakmaktadırlar. Nitekim İmparator Birinci François savaşında Cenova Fransızların elinden kurtarıldığı zaman halk Andrea Doria'yı "Büyük kurtarıcı" diye anmaya başlamıştır.

Birinci François esaretten kurtulduktan sonra Andrea Doria'dan intikam almak için, Hristiyanlarca azılı bir haydut tanıyan Barbaros'u hizmetine almak çabasına düştüğü gibi, Beşinci Charl'dan intikam almak için de Kanunî Sultan Süleyman'la gizli bir ittifak yapmak yoluna girmiştir. Prof. Manfroni bu gizli ittifaka "Bir Hristiyan devlet başka bir Hristiyan devletle savaşmak için nasıl olur da Müslüman bir imparatorlukla ittifak yapar" gerekçesiyle "İtikadsız ittifak" adını vermiş ve bu konuda İtalyan Deniz Kuvvetleri dergisinin Temmuz 1896 sayısına uzun uzun yazılar yazmıştır.

Sonuç olarak Beşinci Charles gibi, Birinci François da kıtada saptadığı hedeflere ancak deniz mücadelesini kazanarak varabileceğini düşünmüştür.

İtalyan Cumhuriyet ve Prenslikleri içinde özgürlüğünü koruyabilen tek cumhuriyet, donanma ve deniz ticareti sayesinde, Venedik Cumhuriyetidir. Venedik Cumhuriyeti, bu dönemde, tek mil İtalya'yı İspanya ve Fransa nüfuzundan kurtarmak emelindedir. Fakat deniz ticareti konusunda diğer cumhuriyetlerle rekabet ve savaş halinde olduğu için, onun bu hareketini, öteki İtalyan Cumhuriyet ve Prenslikleri bir istilâ emeli olarak mütalaa etmekte ve Venedik'e karşı koymaktadırlar. Prof. Manfroni'ye göre özellikle Floransa Dukalığı Venedik'in kazandığı prestiji kendi üzerine çevirmek için ta Fatih Sultan Mehmet zamanından beri Türklere, Venedik aleyhtarı, casusluk etmekte ve ona silâh ve malzeme satmaktadır. Bu konuda Papa'nın yasak emirlerini bile dinlememektedir. Daha sonra da İtalyan Cumhuriyetleri birleşik olarak Osmanlı Devletine başvurmuşlar; böylece Fatih'in İtalya harekâtı yapmasını hem teşvik etmişler hem de kolaylaştırmışlardır.

Papa nüfuzunu kaybetmiş bir makam sahibi olarak, çok istemesine rağmen Hristiyan devlet ve prensliklerini Osmanlı Devleti aleyhine birleştirememektedir. Gerçi Hristiyan devletler daveti (çağırısı) kabul edip konuşma masasına oturup bol bol vaatler yapmaktadırlar. Fakat bu konuşma ve vaatleri entrikalar içinde yapmakta; sonradan bu vaatlerinin hiçbirini tutmamaktadırlar. Venedik'in iki kez tecrübe ettiği üzere, İtalyan devletleri, Venedik baskılarından kurtulmak için onu ittifaka çağırmakta ve fakat savaş başladıktan sonra onu Osmanlılar karşısında yalnız başına bırakıp silâhlı mücadeleye katılmamaktadırlar. Üstelik savaş ya da harekâttan sonra da Venedik'e bol bol suçlar ve ithamlar yağdırmaktadırlar.

Böylece hem Beşinci Charles hem de İtalyan Cumhuriyet ve dukalıklarının ana hedefi Osmanlı donanmasını imha etmek yanında Venedik deniz kudretini de zayıflatmaktadır.

Nihayet Beşinci Charles, François'nın Kanuni ile anlaşmasına karşı olarak, büyük kurnazlık göstermiş, Osmanlı Devletinin başına İran'ı musallat etmiştir. Osmanlı Devletinin İranla savaş halinde bulunması Avrupa'ya rahatlık getirecek sanılmıştır. Bunun için yeni Papa Paolo VIII, eskisinden daha kurnaz davranıp ilk önce İspanya ile Fransa'yı barıştırmış, Sonra da Osmanlı Devleti aleyhine ittifak kurmak çarelerini araştırmaya başlamıştır. Onu bu biçimde hareket etmeye götüren olay, ecdadından esasen büyük bir imparatorluk

teslim alan Kanunî'nin Barbaros Hayrettin'i hizmetine alarak nüfuzunu, Beşinci Charl'ın göz diktiği, Kuzeybatı Afrika kıyılarına kadar uzatması ve Macaristanı istilâya başlaması, sonra da Viyana'ya kadar Avusturya'yı almayı hedef almasıdır.

XVI. yüzyıl başlarında Akdeniz'in şöhret yapmış iki büyük denizcisi Barbaros Hayrettin ve Andrea Doria'dır. Bunlardan Barbaros Hayrettin (1473 – 1546) denizde doğmuş, büyük kardeşi Oruç'un ekolünde (okulunda) yetişmiş, denizde büyük stratejik ve taktik bilgilere sahip olmuş, Oruç'un bütün seferlerine katılmış, 10 Ekim 1518 tarihinde de, Oruç'un şehit olmasıyla Cezayir'e başkan olmuştur. Kendisi politikada da mahir, sekiz yabancı dil bilir ve zamanın en gereksinimi olan meteorolojik koşulları çok iyi bilip ne zaman fırtına çıkacağını ne zaman rüzgârın kalacağını gayet güzel tahmin eden ve en ufak girinti çıkıntısına kadar tekmil Akdeniz'i çok iyi bilen bir denizcidir. 15 Mayıs 1519 tarihinde de Osmanlı hizmetine girerek Cezayir'e beylerbeyi olmuştur. Bu tarih Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı ve Mısır'ı Osmanlı Devletine kattığı döneme rastlar¹⁹.

İlk önce Birinci François'dan sonra da Beşinci Charles'dan hizmet teklifi almış ve her iki teklifi de reddetmiştir. Özellikle Beşinci Charles'ın önerisi, sonradan Manfroni'den de öğreneceğimiz gibi Preveze muharebesine tekaddüm eden tarihlere rastlar.

Kanunî'nin çağırısı üzerine İstanbul'a geldiği zaman, Prof. Manfroni'nin anlattığına göre²⁰ Osmanlı vezirleri ya da denizcileri "Bu, balıkçı kayıklarıyla küçük ticaret gemilerini yakalamakla geçinen hayduda galilerimizi nasıl teslim edebiliriz?" gerekçesiyle onun derya kaptanı olmasına mani olmaya çalışmışlar. Nihayet Sadrazam (Başbakan) İbrahim Paşa'nın dört ay süren çabasıyla onun emrinde çalışmaya razı olmuşlardır. Derya Kaptanı olduğu tarih 5 Nisan 1534'dür²¹.

Andrea Doria (1468 – 1560) da denizde doğmuş ve kendi kendisini yetiştirerek Barbaros avarında kudretli bir denizci olmuştur. Aile ecdadı gibi o da kendi servetiyle yaptığı donanma ile, para

¹⁹ Tarık Yılmaz Öztuna: Türkiye Tarihi Cilt V, Sayfa. 97-104'de ayrıntılı bilgi vardır.

²⁰ Profesör Manfroni'nin Hoca kalfa adıyla takdim ettiği Kâtip Çelebi'den aldığı bilgi.

²¹ General Ivo Luzzati: Andrea Doria adlı kitabında verdiği bilgi.

mukabilinde çeşitli devletlerin emirlerinde çalışmıştır: İlk önce Papa, sonra Birinci François, daha sonra Beşinci Charl²².

Andrea Doria Beşinci Charl tarafından verilen prenslik payesine yükselmiştir. Deniz hareketlerinde büyük servet toplamış ve Cenova'da bugün de turistlerin ilgi ile gezdikleri kocaman bir saray yaptırmıştır: Fussoli Sarayı.

Bu ön bilgilerden sonra Prof. Camillo Manfroni'nin Preveze deniz muharebesine ilişkin olarak yaptığı değerli araştırmaya geçebiliriz:

1538 Büyük ittifakı ve Preveze muharebesi :

Monson mütarekesi²³ tam da, ilk kez, İspanya – Venedik ittifakına karşı savaş yapacağı bir sırada Kanunî Sultan Süleyman'ı değerli bir yardımdan yoksun bırakmıştı. Çünkü bu şehirde İspanya – Fransız mütarekesi yapılmış ve Papa, Malta Şövalyeleri ve İtalyan yarımadasındaki ufak devletler Venedik de dahil olduğu halde Osmanlı Devletine karşı bir ittifak yapmak yoluna girmişlerdi.

Eğer aralarında büyük Hristiyan devletlerinin birleşik donanmasının harekâtını paralize edecek kıskançlıklar ve anlaşmazlıklar olmasa ve birbirlerine karşı da bulanık durumlar almasalar, Osmanlı Devleti için birleşik Hristiyan donanmasının yapacağı girişimlere dayanabilmek olağan olamazdı. İtalya ve İspanya'nın savunması ve Hristiyanlık itikadının zaferi için Akdeniz egemenliğini kazanmak hedefine yönelik bir çatışma yapılacaktı. Fakat müttefikler yalnız sözde kalan bir ittifak yapacaklardı.

Beşinci Charles Venedik'ten korkuyor: onun durumunun bilinen gereksiniminden ötürü ittifaka girmesinden kuşkuluyor, Fransa'nın yapabileceği tahriklere kapılarak son dakikada muharebe alanından kaçacağından ürküyordu. Son elli yıl içinde Venedik galilerinin aldığı fena şöhret (Gali: bir cins savaş teknesi–Çeviren) Beşinci Charl'ın tereddüt ve kuşkuvarlığının büyümesine neden olmuştu. Onda Venedik'in İmparatorun yarımada üzerindeki otoritesini kırmak için, Türkleri kazanmak isteyeceği kuşku da vardı. Öte taraftan Venedikliler

²² Bu bilgiyi Kâtip Çelebi'den alarak Prof. Manfroni veriyor.

²³ İtalyanlar kişi, şehir ve memleket adlarını kendi dillerine uygun biçimde değiştirirler. "Monson"nin Fransa ile İspanya arasında Pirene dağları üzerindeki geçit yolu üzerinde Monzon kasabası olması gerekiyor.

de, özgürlüğünü koruyabilen tek cumhuriyet olarak, İmparator'un, cumhuriyeti yıkabilmek için Türklere yem edileceklerinden korkuyorlardı. Bundan ötürü her iki taraf da ittifak yapmaktan çekiniyor ve aynı zamanda da Türklere karşı bu ittifakın yapılmasını da istiyordu.

Arada nipotizmi (yani akraba kayırması-Çeviren) gayet iyi bilinen Papa Paolo III vardı: Paolo III birbirine tamamiyle zıt olan iki tarafı birleştirmek ve zorlukları yenmek suretiyle haşmetli imparatorun ruhunu kazanmak ve onu kendi isteklerine vefa edecek bir biçime sokmak çarelerini araştırıyordu.

Bundan ötürü ittifakı yapmak ve uzun ömürlü olarak sürdürmek kolay olmayacaktı. Eğer bağdaştırılması kolay olmayan bu iki hasmı birbirine aynı tehlike bağlıyorsa bu iki hasım, savaş başladıktan sonra, kendi hesaplarına göre düşmanla münferit (tek başına) barış yapmak çarelerini araştırabileceklerdi²⁴.

Paolo III, Venedik Büyükelçisi Contarini ve İspanya Büyükelçisi Kont Aguilar arasında yapılan tartışmalar uzun sürdü. Bu tartışmalar daha çok bir yıl önce varılan geçici anlaşmanın bütün ayrıntılarını ortaya döküp ittifaka kesin bir biçim vermeye yarayacaktı.

Başlangıçta dört zorunluk karşısında bulunuluyordu: Genel kaptan (müttefik donanması başkomutanı)'ın atanması; yapılacak savaşın hedefi; savaş harcamalarının taahhüt edilmesi ve alınacak sonucun pay edilmesi...

Beşinci Charl, o tarihe kadar kendi şöhretini açık biçimde kanıtlamış olan Andrea Doria'nın genel kaptan seçilmesini önermişti. Venedikliler, bir kez Ceneviz'li olduğu için, sonra da Beşinci Charl'ın vefalı bir adamı olduğu için, bu öneriye taraflı olmamaktaydılar. Bir önceki savaş olan Koron saldırısında Doria'nın, Venedik'i savaşa sürüklemek için yaptığı kurnazlıkları, aldığı kuşkulu durumları ve, asılsız olduğunu sonradan belirteceğimiz, gizliden Barbaros ile anlaşmış olduğunu hatırlamıştı. Bundan ötürü Venedik Senatosu Charl'ın önerisine karşı çıkmıştı. Bununla beraber Doria'nın zamanın deniz adamları arasında en büyük ad yapmış olmasından ötürü Büyükelçi Contarini, İmparatorunun önerisini reddetmemiş ve fakat

²⁴ Venediklilerin Türklere yaptıkları barış antlaşması için bakınız: Paruta: Venedik Donanması Tarihi Cilt. III Sayfa. 339: İmparatorluğun yaptığı barış antlaşmaları için bakınız: DE LEVA: Beşinci Charl'ın belgeli Tarihi Cilt. III, Sayfa 230 ve sonrası.

muharebelere ilişkin olarak bütün kararların bir "Savaş Meclisi" tarafından alınmasını önermişti. Bu öneriye göre Venedik, meclis içinde, kendi genel kaptanı ve ast komutanlarıyla; Papalık da Venedik asıllı delegeleri tarafından temsil edileceklerdi.

Savaş harcamalarının eşit paylar içinde yapılması mantıklı bir biçim olarak görünüyordu. Fakat Papa'nın, sorunlardan diğer devletler kadar çıkar sahibi olmadığı gerekçesiyle bu kararı protesto etmesi karşısında onun, daha az ödeme yapması uygun bulunmuş ve oldukça uzun tartışmalardan sonra Paolo III'ün altıda bir ödeme yapması, kalanın da İmparator (altıda üç) ve Venedik (altıda iki) tarafından ödenmesi karar altına alınmıştı. Buna karşılık olarak Papa da Venedik ve İmparator'dan çifte kilise aidatı almamayı taahhüt etmişti.

Birleşik donanmaya verilecek gemi sayısına gelince; Venedik'in 82, İmparatorun bir bu kadar ve Papa'nın 36 gali vermesi saptanmıştı. Fakat Papa'nın galilerini, parası kiliseden verilmek koşuluyla, Venedik yapacak ve verecekti. Nakliye gemilerini İmparator tahsis edecekti. Muazzam olan çıkarma kuvvetleri de (50 bin kişi) İmparator tarafından verilecekti; ama bu kuvvetin harcamalarını eşit paylı olarak bütün devletler yapacaklardı. Kara kuvvetlerinin başkomutanlığını Venedik tarafından seçilecek ve ödenekleri verilecek Urbano Dukası yapacaktı.

Savaş hedefini seçmek konusunda görüşler, doğal olduğu biçimde, ağır tartışmalara neden olmuş ve konuşmalara karışıklıklar getirmişti. Venedik, savaşın Doğu Akdeniz'de yapılmasını önerirken İmparator Kuzey Afrika kıyılarının hedef seçilmesini istiyordu. Venedik, Ege Denizi içinde sürekli bir korku içinde yaşayan kolonilerini kurtarmak ve eski kolonilerine tekrardan sahip olmak için Türk donanmasının Doğu Akdeniz'de imha edilmesini istiyor; İmparator ise barbarlara karşı Sicilya, Napoli ve İspanya'da güvenlik sağlamak için Cezayir'e karşı harekât yapılmasında direniyordu.

Birbirine zıt olan bu iki istek arasında arabulucu yolu seçmek için, ilk önce Türk donanmasının imha edilmesine; ondan sonra aydınlanacak duruma göre kuvvetleri nerede kullanmak en uygun mütalaa edilirse orada harekât yapılmasına karar verildi. Fakat Barbaros Türk himayesine mazhar olduğu için ilk önce Kanunî Sultan Süleyman'ın kudretinin imha edilmesi ya da kaldırılması

gerekiyordu. Bundan sonra Berberiler pek kolay biçimde galip devletlere yem olabileceklerdi.

Öldürmeden önce arslanın kollarını paylaşmaya kalkışan müttefikler bir de şöyle bir anlaşmaya varmışlardı; İstanbul alınırsa Beşinci Charl doğu İmparatoru ilân edilecek; Papa belirli bir egemenlik elde edecek; Venedik eski kolonilerine sahip olacak, kalan avantajlar da arada pay edilecekti²⁵.

Avrupa'nın alt üst olduğunu ve egoist bir egemenliği durdurmak için yıllardan beri birçok mücadeleler verildiğini bilmekte olan diplomatların peşpeşe yaptıkları hatalar yüzünden Osmanlı Devleti'nin olağanüstü kudretlendiğini bilmezlikten gelerek İstanbul'u almayı hayal etmeleri oldukça acıptı. Bu diplomatların hepsi de ittifak içinde ne kadar çok anlaşmazlık konuları olduğunu da biliyorlardı. Stratejik bir hedefin kesinlikle saptanmamış olması, komutanlara karşı güvensizliğin büyük olması, tereddütlü bir pay plânının sonradan ortaya çıkarabileceği zorluklar, hırslar, Venediklilerle Cenevizliler arasında sonradan çıkması çok olası olan tecerrüt mücadeleleri, rekabetler ve hatalar, İmparatorluk içindeki anlaşmazlıklar... Bütün bunlar Avrupa'nın henüz gördüğü muazzam deniz silâhlanmasının ortaya çıkaracağı üzücü sonuçlardı.

Olanaksız değilse bile çok zor olarak Hristiyan devletler arasında içten bir anlaşma ya da birleşme fikri doğabilse Türklere ölüm darbesi indirilebilir, onların elinden Mora ve Afrika kıyıları da koparılabilir ve Osmanlı İmparatorluğu geçen yüzyıldaki eski sınırlarına kadar geri atılabilirdi.

Böyle bir girişimi Beşinci Charl yapmazsa kim yapacaktı? Fakat anlattığım koşullardan ötürü bunları istemek ve uzun ömürlü bazı avantajların sağlanmasını beklemek delilik olurdu.

Papa Paolo III bu gerçeği anlamıştı ve çok acele olarak bu duruma bir çare bulmak istemişti. Tek çare olarak Birinci François ile Beşinci Charl arasında çok sağlam bir barış kurdurmak gerekiyordu. Böyle bir girişimde bulunmanın da mutlu sonucu sağlayabileceği düşünülüyordu. Benim yazı plânımın içine Nis mütarekesini, Papa'nın neden ötürü bu mütarekenin çabuklaştırılması için çaba harcadığını ve aşılması gereken zorlukları belirtmek girmiyordu.

²⁵ DU MONT'un yapıtında (Kısım II Cilt. IV) İttifak belgesi yayınlanmıştır.

Sadece son dakikaya kadar rastlanan bu ağır zorlukların sürdüğünü belirtmekle yetineceğim. İlk önce Andrea Doria, İmparatoru almak üzere, filosuyla Barselona'ya giderken Fransız galileri kendisini altmış mil kadar izlemişti²⁶. Sonra İmparatorla birlikte Cenova'ya dönerken yine Fransızların 12 galisiyle karşılaşmış ve bu galilerin İmparator forsunu selâmlamamalarından ötürü ve hatta kuşkulu hareketlerde bulunmalarından ötürü, yanındaki konvoy gemilerini uzaklaştırarak, onlara ateş açmaya zorunluk duymuştu. Konvoy su ikmali yapmak üzere Hyeres yolundaydı²⁷. Muharebe çetin ve öldürücü oldu. Bir tanesinin içinde Saint – Blanchard'ın (Fransız baş kaptanı – Çeviren) kardeşi bulunan iki Fransız galisini musadere etti. Öteki Fransız galileri kurtulmuşlardı; ama verdikleri zararlar da büyük olmuştu.

Dostça başlaması gereken konuşmaların başlangıcı, böylece, üzücü olmuştu. Daha fenası, bu olay, barış konuşmalarının yapıl-makta olduğu bir sırada ortaya çıkmıştı. Çünkü Beşinci Charl Villa-franca'ya demirlemiş olan galisinden karaya çıkmayı reddetmiş ve daima kuşkulu bir durum almıştı. Papa Paolo III, Savoia Dukasının korkusundan Nis şehrine girmemişti. Birinci François da şehrin dışında kalmıştı²⁸. Böylece iki hasım taraf birbirini görememişti. 10 yıllık mütareke de aşağı yukarı zor kullanarak yaptırılmıştı.

Doğru olan taraf, belki de, anlaşmanın yapıldığı konusunda Papa'ya memnuniyet verecek bir durum yaratmak ve ona bazı topraklarını bırakmış olan Farnese ailesi hesabına ödenek vermemek için²⁹ Birinci François ve Beşinci Charl'ın Nis şehrinde görünmek istememiş olmalarıydı. Fakat bir iki gün sonra, söylendiğine göre konuşmak üzere Aigues - Mortes'de buluştukları zaman birbirlerine karşı dostluk tezahürleri yapmışlardı³⁰.

²⁶ Büyükelçi Giacomo Tebaldi'nin dosyası, Nisan 1538, Venedik (neri tasnifi).

²⁷ “Carta escrita deste ilieres a 7 de mayo 1538 dando cuento del combate que la escuadra Espanola en que iba el Emperador Carlos V tuvo con otra francese” Yayınlanmamış belgeler koleksiyonunda Cilt II, Sayfa 392.

²⁸ Alberi'nin koleksiyonunda Seri I, Cilt II, Sayfa 96 ve sonrası Venedik Büyükelçisi Tiepolo'nun, Nis konuşmalarına ilişkin olarak verdiği yazılı ropara bakınız.

²⁹ DE LEVA: Adı geçen yapıtı Cilt III, Sayfa. 245.

³⁰ Bu koşullarda İspanyol Donanması da bazı hasarlar gördü: Çünkü Aigues-Montes önünde bir himaye galisi İmparatorun galisine çarpmış, içinde Granula'nın bulunduğu başka bir gali de karışıklık içinde batmıştı (Duro: Adı geçen yapıtı Sayfa: 233).

Bu olay, büyük bir tehlike ile karşılaşıldığı bir sırada, Türklerden ayırmadıysa bile hiç olmazsa rakibini (Birinci François'yı - Çeviren) uyutup zararsız hale getirdiği için Beşinci Charl'ın bir zaferini temsil etti. Fakat bu zafer doğal olarak, Hristiyan dünyasına hizmet edecek bir zafer değildi. Çünkü bu zaferden ötürü Beşinci Charl'ın Türklere karşı bir savaş yapmak heyecanı azalmıştı ³¹. Ortada İtalyan toprakları için korkulacak birşey kalmamış ise Doğu'daki Venedik kolonilerinin tehlike içinde bulunmaları onu ne dereceye kadar ilgilendirirdi?

Birinci François çok ağır bir politika hatası izledi ve istememesine rağmen bu hata Venedik'e büyük zararlar getirdi. Çünkü o, sonradan göreceğimiz gibi, Venedik'e ihanet konusunda âdeta Beşinci Charl ile işbirliği yapmıştı. Şimdi bütün dikkatimizi devletlerin yaptıkları savaş hazırlıklarına ve deniz kuvvetlerinin ilk harekâtına vereceğiz.

Dayanacağımız kaynaklar pek bol olmakla beraber bu kaynaklar arasındaki fikir birliği pek azdır. Bunların arasında en çok, genel belgelerin de yardımıyla yazdığı için, Paruta'ya güvenilebilir. İmparator tarafı için henüz yayınlanmamış ³² ve fakat bir kaç kez adından söz ettiğimiz Duro ³³ bize geniş biçimde özet bilgi vermiştir. Papa tarafında da Ricci'nin arşiv belgelerini Guglielmotti kısmen yayınlamıştır ³⁴.

Venedik genel kaptanı Capello'nun komutasındaki bu Cumhuriyete ait donanmanın nisan ayından itibaren Korfu Adasında toplandığını ve burada, ittifak hükümlerine göre, toplanması gereken müttefik filolarının gelmelerini mayıs ayı sonuna kadar beklediğini anlamaktayız.

Fakat Patrik Grimaldi komutasındaki Papa filosu, bu filoya bağlı gemilerin kısmen Venedik, kısmen Ancona ve kısmen de Civitavecchia'ya dağılmış olmalarından ötürü, haziran ayı ortasına kadar kendisini göstermemişti.

³¹ Esasen o zamanlar "onda girişim yapmak istediğinin olmadığı" ve yaptığı değişikliğe mâzeret bulmak için askerî hareketlerde bahaneler aradığı söyleniyordu (Aynı yapının 101 inci sayfasında Tiepolo'nun raporu).

³² Henüz yayınlanmamış deyimi kitabın yazılmış olduğu 1897 yılı olarak anlamak gerekiyor. İspanyollar bu yıldan sonra deniz tarihlerini etrafıca ve tekmil belgelere dayanarak yayınlamışlardır (Çeviren).

³³ Duro'nun adı geçen kitabında (Sayfa 414) müttefik donanma harekâtında Preveze muharebesine ilişkin rapor.

³⁴ Guglielmotti'nin adı geçen yapıtında (Cilt II, Sayfa 21) Türk - Donanmanın hazinesi, muhasebe emirleri, alınan emirler ve donanmaya yapılan hizmetler.

Guglielmotti'nin her bir kadirga komutanının adlarını da belirterek verdiği liste kısmen doğru olup kısmen de, belge yetersizliği karşısında, yazarın mutad karakteriyle keyfi olarak tamamlanmıştı. Sadece onun Orsia galisine komutan olarak Anguillara Dukasını koyması bile fikrimizi kanıtlamaya yetecekti. Çünkü elimizdeki azıcık belgelerin belirttiğine göre V. Orsini Papa filusunun komutanı Grimani'nin komutan gemisinde ve onun yanında bulunuyordu. Bundan başka 31 gemilik bir liste vermişti. Halbuki bütün belgeler göre Grimani 27 galiden fazlasına malik değildi ³⁵.

Haziran ayı ortasında 110 kürekli kadirga ile bazı büyük kadirgalar ve azıcık büyük naviler (bir cins savaş gemisi - Çeviren) Korfu Adasında toplanmış, sabırsızlıkla, genel kaptan Andrea Doria'nın gelmesini bekliyorlardı. Fakat Papa Paolo III'e Cenova'ya kadar refakat ettikten sonra imparatoru Aigues - Mortes'e götürmüş olan Doria (Temmuz) bir kaç gün onunla burada kaldıktan sonra, kendisini bekleyenlere hiç aldırmadan, tekrardan İmparator'a Barselona'ya kadar refakat etmişti. Onun bu biçimde uzakta bulunması Haçlı Donanmaya mensup bütün kişilerin şikâyetlerini üzerine çekiyor ve çetin dedikodulara yol açıyordu ³⁶.

Bu arada Barbaros, müttefiklerin yararsız yere zaman kaybetmelerinden yararlanarak, henüz Venedik Cumhuriyetinin elinde bulunan ve Balyoz Girolamo Memmo tarafından yönetilen Kuzey Sporad adalarını (Sciato, Scopelo ve başkaları) işgal etmiş, sonra da Girit Adasına giderek Suda limanına girip Andrea Gritti ve Giovanni Moro tarafından değerli biçimde savunulan Candia'yı muhasara etmişti. Diğer taraftan Türklerin Mora Sancak Beyi ikinci kez olarak Malvasia ve Napoli'yi ³⁷ muhasara ediyor ve başka bir kara birliği de Bosna'dan doğru Sebenico, Antivari ve Venedik'in başka garnizonlarına taarruz ediyordu (Haziran - Temmuz) ³⁸.

³⁵ Bakınız: Papa Donanmasına mensup kadirga ve kaptanların adlarını bildiren not (Cilt II, Sayfa 22). Andrea Doria'nın raporu ve zamanın başka kaynakları.

³⁶ Bakınız: Büyükelçi Tebaldi'nin Modena Dukası ile dosyası (Temmuz-Ağustos 1528) (Venedik Arşivi NERİ tasnifi).

³⁷ Bu iki mevki Mora Yarımadasının güneyindeki üç yarımadadan en doğusunun içinde ve doğusunda olup atlaslarda Nauplia ve Malvasia biçiminde yazılıdır (Çeviren).

³⁸ Bakınız: Hammer. Cilt I, Sayfa 29. Hacı Kalfa (Kâtip Çelebi - çeviren) ve Guazzo'nun deniz tarihleri (Guazzo: Karada olduğu gibi denizde de hatırlanmaya değecek olayların tarihi. Sayfa 460.

Herhangi bir ağır gereksinimi olmadan Andrea'nın uzakta kalması ve Beşinci Charl'ın seferin gelecek yıla erteleneceğini söylemesi³⁹, Birinci François'nın gönderdiği haberler Venedik Cumhuriyeti'nin Beşinci Charl'a karşı güvensizliğini körüklüyor ve onun yapacağı haksız bir ihanetten korkutuyordu⁴⁰.

Beşinci Charl Napoli eyaletinin herhangi bir saldırıya uğramayacağından emindi. O halde donanmasını neden doğruya gönderiyordu? Müttefik donanmayı beklettiği için Messia'ya karşı (Papa'nın Hazine Müdürü Ricci Beşinci Charl için bu adı kullanmıştı) yapılan şikâyetler, feryatlar ve yalvarmalar, İmparator'u, müttefik donanmaya Ferrante Gonzaga komutasındaki Napoli eyaleti galilelerini yollamaya zorladı. Fakat bu filoya çıkarma kuvvetleri vermediği gibi yiyecek maddelerini de az olarak verdirmişti. Bunlar, Beşinci Charl'ın seferi yapmak konusunda az istek sahibi olduğunu gösteren delillerdi⁴¹.

Bu isteksizliğin çok doğru olduğunu kanıtlayan olay, Türkleri Girit Adasından bu tarafa çekmek amacıyla Capello ve Grimani'nin "Yunanistan'a saldırılım" önerilerini Gonzaga'nın binbir bahane ile reddetmesiydi. Gonzaga az kuvvet kullanmak suretiyle İmparator bayrağı şerefiyle oynanacağını söylüyor, uzun uzun konuşmalarını, böyle bir harekât yapamayacağı için af dilemekle kapıyordu. Böylece 120'den fazla gali Korfu Adasında atıl atıl duruyordu.

Papa temsilcisi, Venedik'lilerin haberleri olmadan ya da hiç olmazsa, görünüşe göre, Capello'ya haber vermeden Korfu'dan hareket ederek Preveze'ye saldırmaya gitti. Preveze Arta körfezinin ağzında olup körfezi büyük donanmaya karşı kapayan coğrafi bir duruma malikti. Türkler tarafından da düşmanlarının almasına olağan verilecek biçimde kuvvetlendirilmişti.

Grimani bu harekâtı gemilerine kürekçi sağlamak için yaptığını söylemiş ya da Hazine Müdürü Ricci'ye yazdığı mektupta harekât hedefini bu biçimde anlatmıştı⁴². Fakat Venedikli ve iyi bir Hristiyan

³⁹ Albéri'nin yapıtında (Sayfa 110) Tiepolo'nun raporu.

⁴⁰ Charrière: *Négotiations de la France dans le Levant* (Paris 1948) Sayfa 392.

⁴¹ Paruta: Adı geçen yapıtı. Sayfa 417 ve Tiepolo: adı geçen yapıtı. Sayfa 990.

⁴² Guglielmotti: Papa Donanmasının tarihi. Cilt II, Sayfa. 35

olduğu için Türkleri ittifak bayrağına karşı saldırtıp İmparator'un bu millet ile ilişkilerini kestirmek istediği pek açık olarak belli oluyordu.

Girişim mutlu bir sonuç vermedi. Çünkü harekât için yetersiz yere iki gün harcanmış ve Türklerden ağır hasarlar alınmıştı. Olay her tarafta öğrenilince Grimani geri dönmeye zorunluk duydu. Düşmana daha büyük zararlar verdirdiğini düşünerek aldığı sonuçtan teselli bulmuştu. Guglielmotti, kronolojik sıraya dikkat etmeksizin "10-14 Ağustosta Girit'te bulunan Barbaros'a saldırdı" diye Grimani'yi göklere çıkaracaktı; ama bütün raporlardan anlaşıldığına göre Barbaros haziran ayı sonunda Girit Adasından ayrılmış bulunuyordu⁴³. Halbuki aynı Grimani 19 tarihiyle Ricci'ye yazdığı mektupta Barbaros'un Chio'dan hareket ettikten sonra Eğriboz Adasına doğru rota verdiğini yazacaktı⁴⁴.

Korfu Adasına döndükten sonra, patrik, anlaşmada saptanan sayının yarısı olarak 49 gali ile Andrea Doria'nın 8 Eylülde adaya geldiğini gördü. Bu tarihe kadar Grimani adada hareketsiz kalmıştı. Doria'nın hayatını yazan Sigonio, omni opione celerium diyecekti ama, tahmini kolay olduğu veçhile arkadaşları da aynı kanıda bulunmaktaydılar. Nitekim bir süre sonra Doria'nın navileri de anlaşmada saptanan sayıdan pek az olarak Korfu'ya gelmişlerdi.

Bu arada, gelip Preveze'deki toprakların himayesi altına girmiş olan Türk donanmasıyla ciddi bir biçimde muharebe yapmaya istekli olsa, sayı itibarıyla kifayetsiz oluşu ve uzun süre geç kalması küçük bir sakınca olurdu.

Böyle bir durum hasıl olunca, yakın zamanda bile Andrea Doria'nın sevki idaresi pek çok tartışıldı. Özellikle Gravière ve Guglielmotti konuyu yaygın bir biçimde ele aldılar. Bunlar, o zamanın kaynaklarını gözden geçirerek ve deniz stratejisi açısından her iki

⁴³ Guazzo: Venedik Tarihi (1550 yılında yazılmıştır).

⁴⁴ Birbirleriyle tezat teşkil eden bu bilgileri ayarlamak için yazar, yazılarına bir cümle eklemeye zorunluk duymuştur: "Yerlerin birbirlerine yakın olması, mevsim koşulları ve gemilerin hızlarından ötürü haberler çabuk çabuk gidip geliyordu", Öyle ki, P. Guglielmotti'ye göre Barbaros Preveze'ye saldırı yapıldığını haber alır almaz, kendi mevkiinin Grimani'ye bildirileceğini hesaplamış, sekiz günde Girit'teki askerlerini tekrardan gemilerine almış Scio Adasına gitmiş, burada gemilerini teçhiz ederek Eğriboz Adasına doğru yola çıkmıştı.

tarafın hareketlerini derin bir biçimde kritik ederek yapıtlarını hazırlamışlardı⁴⁵.

Öyle sanıyorum ki, modern araştırmacıların gün ışığına kavuşturduğu belgelerin verdikleri bilgilerden haberli olsalardı hem başka hükümlere varırlar hem de çalışmalarında pek çok zaman ekonomisi yaparlardı.

Nitekim Lafuente, Preveze muharebesini anlatırken çok karışık, mutaddan fazla ve aşağı yukarı gerçekleri söylemekten korkan biçimde bilgi veriyor;⁴⁶ bir az sonra da, Cezayir'in işgalinden söz ederken, yazıldığı tarihin özelliğine dikkat etmeden çok ağır yeni bir belge veriyordu. Bu belgenin yazıldığı tarih Beşinci Charl ve nazırlarına karşı yapılan ithamın bir tezahürüydü⁴⁷.

Andrea Doria'nın Korfu Adasına gelişinden birkaç gün sonra Alarcon adlı İmparatorluk ajanlarından bir tanesi tarafından Barbaros'a yazılmış bir mektup söz konusu oluyordu. Barbaros'la muhabere etmek için İmparator'dan tam yetki almış olan Doria ile Sicilya valisi de ajanın fikirlerine katılmışlardı⁴⁸. Arabulucu Türk Komutanına Beşinci Charl'ın Mulay Hasan'a söz vermiş olmasından ötürü Tunus eyaletini veremeyeceğini ve fakat buna mukabil Barbaros'a Bon, Bugia ve Malta şövalyelerinin geri vermeye razı olmaları takdirinde Trablusgarp da dahil olduğu halde Afrika kıyılarının kalan kısımlarını vermeyi vadettiğini söyledi. Buna karşılık olarak da Barbaros'tan istediği Türk Komutanlığından ayrılıp Cezayir'e dönmesi ve Cezayir'e döndüğü takdirde de, bölgenin beyi

⁴⁵ Jurien de la Gravière: Barbaros ve Doria.. Verraggio'nun "Gian Andrea Doria Lepanto muharebesinde "adlı kitabından (Cenova 1886) söz etmiyorum. Çünkü bu yazar kitabının ilk kısımlarında Andrea Doria'yı savunurken kaynaklardan haberli olmadığını gösteriyor. Ve Amirale yöneltilen ithamların kara faraziyelere dayatıldığını söylüyor (Sayfa 39) ve kaynak olarak da Muratori (!) ve Simondi (!) yi gösteriyor. Aşağıda sıralayacağımız İspanyol kaynaklarından habersiz olduğunu söylemek yararsızdır.

⁴⁶ Lafuente: Histoire General - Genel Tarih. Cilt VIII, Sayfa 341.

⁴⁷ Sayfa 358'de Simancas arşivinde bulunan Alarcon'un 21 Eylül 1358 tarihinde Barbaros'a yazdığı mektup.

⁴⁸ Pues ambos iutos y cade uno por si tienen comision y poder del Emperador par entender con allaos como su propria persona. Sayfa 358.

olmayı sürdürmekle beraber başta Napoli ve Sicilya eyaletleri olduğu halde İmparatorun topraklarına saygı göstermesiydi⁴⁹.

Fakat daha ağır yazıyı, ajanın yaptığı ikinci konuşmayı Beşinci Charl'a bildiren ve iddialar dolu ittifak önerilerini kapsayan 25 Eylül tarihli ikinci mektup taşıyordu. Bu mektubun konuları arasında Venedik Cumhuriyeti de var olup şöyle anlaşıyordu⁵⁰:

“que si S. Majestad por algunos respectos hiciere la guerra à Venecianos, xue el (Barsarroja) le ayuder à con todas sus fuerzas à Venecia”

Bunlardan başka daha geç tarihlerde sonradan yayınlanmamış belgeler koleksiyonunda başka belgeler de yayınlanmıştı. Bunların arasında da Beşinci Charl'ın nazırları Doria ve Gonzaga'ya Barbaros'la konuşmak için tam yetki verdiğini belli eden belgeler de vardır⁵¹. Bunlardan başka Duro “Marina Espanôla” adlı kitabında başka yayınlanmamış belgeler vermişti. Bu belgelerden anlaşıldığına göre Andrea Doria Barbaros'la 1 Eylül tarihine kadar temas ve muharebe etmişti^{52, 53}.

⁴⁹ Yo les he dicho V. A me sando y lo que yo sabia de como se pudieran haber grandes hecho danos en las tierras del Emperador Y que V. A. les ha susperando de venir à la conclusion de su amistad” S. 359.

⁵⁰ Laufende: Adı geçen kitabı ve kısmı.

⁵¹ Yayınlanmamış belgeler koleksiyonu. Cilt I, Sayfa 207. Beşinci Carl'ın Barbaros'la konuşmak üzere Andrea Doria ve D. Bernardo Gonzaga'ya verdiği yetkiyi kapsayan yazı.

⁵² Duro: Adı geçen yapıtı. Sayfa. 235.

⁵³ Çevirenin mütalaası: Bu, Alarcon hikâyesi Barbaros'un anılarında da vardır. Hayat Tarih Mecmuasında yayınlanan yazıya göre (Cilt I, Sayı I. Tarih. Şubat 1965) bu anıları belge ile saymak gerekiyor. Çünkü yayının verdiği bilgiye göre anı Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Barbaros tarafından anlatılmış, Muradî Sinan Ağa tarafından kaleme alınmıştır. Bir kopyası Topkapı Müzesi Kitaplığında dört tanesi de İstanbul Üniversitesinin Kitaplığının el yazması kitaplar bölümünde olmak üzere beş kopyadır. Bu kopyaların numaraları da 94 ve 2490 dır. Hayat Tarih Mecmuasındaki yazı serisinde imza yok ama; sorumlu müdür Sayın Yılmaz Öztuna ya da Topkapı Müzesinin rahmetli Müdürü Haluk Şehsuvaroğlu tarafından yazılmış olduğu belli olmakta ve bu suretle belge değeri verilebilmektedir.

Alarcon olayı aynı derginin Cilt I, sayı 10, tarih Kasım sayısında, bir başka türlü nakledilmiştir. Bu yazıyı ilişkin bilgi vermeden önce beni bu konuda ikaz etmiş olan değerli ve geniş kültür adamı Sayın Amiral Vehbi Ziya Dümer (Türk Ansiklopedisinin deniz konuları yazarı)'e minnetlerimi arz etmeyi vazife sayarım.

Burada okuyuculara Barbaros anılarından özet vereceğim. Daha geniş bilgi almak isteyenler adı geçen dergiye başvurabilirler:

Venediklilerin bu kuşklarını doğrulayan bu belgelerden ve özellikle İmparatorun algunos respects olarak Venedik'le savaş yapmak istediğini açık biçimde anlatan belgelerden sonra Andrea Doria'nın sevki idaresine ilişkin mazeret aramanın, ithamlar yürütmenin tartışılması olağan olamazdı. Bunun gibi açık olarak deniz strateji kurallarına uygun biçimde bir tartışma yapma da olağan olamazdı⁵⁴.

Doria kazanılacak bir deniz zaferinin Venedik'i kudretlendirebileceğini düşünerek Korfu Adasına, açık biçimde Barbaros'la muharebe yapmamak emriyle gelmişti. Belki de, kendisine, Venedik donanmasını sonuna kadar kullanmak ve ondan sonra, uygun bir zamanda, onları Türklerle başbaşa bırakmak için emir verilmişti. Beşinci Charl Barbaros'un bir taraftan Andrea Doria ile muharebe ederken diğer taraftan da Napoli ve Sicilya kıyılarına zararlar ver-dirmeyi sürdüreceğini bildiği için, ne Andrea Doria'nın ne de İspanyol galilerinin tehlikeye sokulmasını istemiyordu.

Eğer Beşinci Charl böyle bir vasıtaya başvurarak kendi İmparatorluğuna avantajlar sağlıyorsa, daha sonra olayların incelenmesinde anlayacağımız gibi, o anda bu biçimde hareket etmekle pek çok kazanç elde edeceğini de kesinlikle düşünüyordu. Pek çok kuşkulananmakta olduğu Osmanlı donanmasının kudreti azalacak ve, aynı zamanda,

Barbaros İspanyol ajanları vasıtasıyla Beşinci Charl'dan "Osmanlı hizmetinden çıkıp da Cezayir'e dönersen seni Kızıldeniz'den Okyanuslara kadar kuzey Afrika'nın tek hükümdarı yaparım. Benimle ittifak yapmanı istemiyorum. Sadece benimle dost ol ve Osmanlı hizmetinden çık ve bu devletle ilişkini kes..." diye mektup alır. Bu mektubu getiren Alarcon değil başka ajanlardır. Barbaros mektubu hem divanda okur, hem de beraber sefere çıktığı serdar Lutfi Paşa'ya nakleder. Öneriyi reddedecektir; ama argo deyiimiyle antika bir adam olan Beşinci Charl'ın başka yollardan kendisine ihanet edeceğinden endişe etmektedir. Lutfi Paşa, ona, "reddetme ve onu oyala diye sağlık verir. Barbaros da Cezayirde vekil bıraktığı oğlu Hasan'a mektup yazarak Charl'ın oyalanmasını emreder. Alarcon'un temas kurduğu Barbaros değil, oğlu Hasan'dır. Alarcon, belki de Barbaros'dan red cevabı alacağını tahmin ettiği için Hasan Bey'e de "Babanı dinleme; Cezayir'de kal; seni buraya kral yaparım" diye vaatte de bulunur. Hatta bir aralık Cezayir'i yakarım yakarım diye tehditte bulunursa da Hasan bey bu tehditlere de aldırılmaz.

Fakat Prof. Manfroni, sonradan göreceğimiz gibi, Beşinci Charl dışında da Barbaros'un Andrea Doria ile bir muhabere yaptığını anlatmaya çalışacaktır.

⁵⁴ Duro (Adı geçen yapıtı ve kısmı) belgelere ilişkin bilgi sahibi olduğunu gösteriyor; ama aynı zamanda yazdığı resmî raporlara dayanarak Doria'yı savunmada da ısrar ediyordu ve yabancı büyükelçilere göstermek için bunu onlara da söylüyordu.

Venedik donanmasını tek başına Osmanlı donanmasının karşısına çıkararak ondan intikam alacaktı.

Bu olayların haziran ayından beri hazırlanmakta olduğuna ve bu olaylara Birinci François'nın da katıldığına ilişkin, asılsız olmayan, kuşkular vardı. Birinci François bundan ötürü Barbaros'la muhabereye başlamıştı. Bizim bu kuşkularımızı destekleyen olaylar Aigus-Mortis konuşmalarından derhal sonra kralın Venedik'e gizliden haberler yollaması; yiyecek maddeleri götürmek bahanesiyle Saint-Blanchard'ı birdenbire doğuya göndermesi⁵⁵ ve Türk donanmasında gördüğü hüsnü kabüldü.

Birinci François'nın İmparatorla konuşmalardan ne gibi avantajlar sağlayacağı ve eski rakibinin kendisine ne gibi öneriler yaptığı açıkça belli olmuyor. Ben de, konuyu havaya uçacak bir faraziye olarak gördüğüm için, bazı yazarları taklit etmek istemiyorum. François, kuşkusuz olarak, mütadî üzerine yapılmakta olan konuşmaların kendisine ne gibi bir yarar sağlayacağını biliyordu.

Karşılaşılan son sorun: Antlaşmayı yapan iki taraf iyi niyet sahibi miydiler; yoksa birbirlerini kandırmaya mı uğraşıyorlardı? Beşinci Charl'in iyi niyet sahibi olmasında kuşku duyulabilirdi. Çünkü Venedik'e doya doya ihanet etmiş bulunuyordu. Venedik'e saldırmak için bir haydudun (Barbaros'un) yardımını sağlayacak, amacına ulaştıktan sonra Barbaros'a da ihanet etmeyi düşünecekti.

Kurnaz ve itikatsız hareket etmeye bile alışmış olarak Cezayir'i almış olan korsan, bu sefer herhangi bir çekingenlik göstermemiş, belki de daha az insafsız davranmıştı⁵⁶. Fakat kendisine yapılan öneri Barbaros'u hoşnut etmemişti. O, Tunus'u istiyordu. Bu isteği yerine getirilmiş olsaydı, belki İmparatora sadık olarak hizmet edebilirdi⁵⁷.

⁵⁵ Charrière'nin adı geçen yapıtında (Sayfa 371) Saint - Blanchard'ın gemi jurnalı.

⁵⁶ Verraggio: Andrea Doria. Sayfa 29-33. Doria'nın şerefini korumak için Barbaros'a haydut diyen dedikoduculara "Barbaros" diyerek ona bir itibar sağlamak için girişim yapmaya kadar çabasını ileri götürmüştür.

⁵⁷ Önceden de belirttiğimiz gibi bizim kaynaklar Barbaros'un Beşinci Charl ve Doria'yı oyaladığı belirtiyorlardı. Nitekim Prof. Manfroni'nin de sonradan belirteceği gibi 1540 yılında imparatorun ajanları Tunus'u vermeye razı oldukları zaman Barbaros, bu sefer, Trablusgarbı da isteyecekti (Çeviren).

İki donanmanın karşılaşacağı bu koşullar içinde esasen bazı kuşkular beslemekte olan Venedikliler İmparator tarafından çifte amaçlı olarak feda edilebileceklerdi. Çünkü Venedik'i riskli bir durum içine sokmak Andrea Doria'ya yetmemişti, bir de yapılacak bir muharebede yenilgi sorumluluğunu onun üzerine atıp İmparator nezdindeki kredisini yok etmek istemişti.

Yeni belgelerin olaylara ilişkin kuşkuları yok ettiği ve muharebeyi yapanların gerçek düşüncelerini ortaya koyduğu; yaşadığımız dönemde İmparatora hizmet edecek kişi (Andrea Doria-Çeviren) tarafından yapılan sevki idarenin güzel olmadığı açıkça belli olmuştur: Venedik'e zarar verdirmek için yenilmek gibi şerefsiz bir komediyi bile tereddütsüz uygulamıştır. Böyle bir oyun için de kendisinin askerlik şerefini, denizcilik şöhretini ve Ceneviz adını ayakları altında çiğnemiştir.

Zamanın yazarları tarafından birbirlerinden çok ayrıntılı biçimde anlatılmış olan olayları naklederken, olağan olduğu derecede, doğruyu sahteden ayırmak için, yavaş yavaş ilerlemek zorundayız. Çünkü bu sefer için hiçbir kimse Andrea Doria'nın verdiği resmi rapora güvenmemektedir (bunun nedeni açıktır)⁵⁸. Kabahati Venediklilerin üzerine yükletmek isteğine meyletmiş yazdıkları Doria biyografilerine de inanılmamaktadır⁵⁹. Böylelikle ortalıkta yalnız, hepsi de kötümser olan, Venedik'li tarihçiler kalmaktadır. Bunlar da doğal olarak İmparator taraftarlarının kabahatlerini mubalağalandırdıkları için itimada şayan olmamaktadırlar. Muharebenin göz tanığı olan Guazzo, daha sonraki yazarlardan Paruta, Morosini, Sabillico ve başkaları bu arada söylenebilirler... Kısmen diyeceğimiz kaynaklara gelince; Malta Şövalyelerinin tarihçileri, kolayca anlaşılacak nedenlerden ötürü, yüzyıllardan beri Venedik'liler ile mücadeleye halinde oldukları için, onlara karşı insafsız, D'oria'ya karşı müsaittirler⁶⁰. Alınan haberler, bilgiler, ikazlar, bunları verenlerin

⁵⁸ Duro'nun adı geçen yapıtında (Sayfa 234 ve 454) Preveze muharebesi ve ittifak armadasının hareketi.

⁵⁹ Sigonio, Capelloni, Antonio D'Oria.

⁶⁰ Bakınız: Bosio'nun anlatışına (Adı geçen yapıtı. Kitap III, Sayfa 175 ve sonrası) tanık Paolo Simone'nin raporunu dayanak almıştır. Verraggio, belki de Venedik ile Malta şövalyeleri arasındaki yüzyıllık rekabeti bilmediği için gözlerini yummuş ve Bosio'nun anlatışına tam biçimde uymuştur.

Venedik'lilere dost ya da düşman olduğuna göre ya takdir ya da nefret aşılayan fikirlerle doludur.

Olayların doğru biçimde saptanabilmesi için başlıca tarihçilerin herkes tarafından kabul edilmez, tartışma kabul etmez karakterlerinden yardım görerek çeşitli yazarların verdikleri bilgiler arasında kıyaslamalar yapmaya çalışacağız.

Düşmanla konuşmak konusunda tam yetki sahibi bulunan Doria önerilerini yollamak ve Barbaros'tan yanıt almak amacıyla zaman kazanmak zorunluğunda bulunuyordu. Amacı mukaddes ittifak hedefine hizmet eder görünüp asıl niyetini gizlemek için bir "savaş danışma kurulu" kurmaktan daha uygun bir hal biçimi bulamazdı. Bütün yazarların doğruladığı biçimde Arta körfezini kapayan Preveze'nin önünden pruva hattında geçerek hiçbir yenilgiye uğramadan ağır zayıat verdirmek lüzumlu iken⁶¹ Grimanî'nin önerisini fazla tehlikeli bulup bu öneriyi reddetmişti. Çünkü Grimanî Barbaros'un donanmasına bu körfez içinde saldırıp ona ağır zayıat verdirmek önerisini yapmıştı. Savaş kurulu da bu öneriyi fazla tehlikeli bulmuş (Gerçekte de öyle idi⁶²) ve reddetmişti.

Bu kanısında Doria haklıydı ve savaş meclisi de, Barbaros'u sığınağından çıkarmak için, Mora Yarımadasının kuvvetli kalelerine saldırmak olarak Doria'nın yaptığı öneriyi kabul etmişti⁶³. Bu biçimde harekât yapmak Doria'nın da gizli amaçlarına hizmet edecek en iyi bir hal biçimi oluyordu. Çünkü ya Barbaros, başta kendisine güvenmeyen Padişahın hafiyesi Murad olmak üzere, danışmanlarını kandırmak üzere denize açılıp Venedik'lilerin üzerine atılacak ya da limandan hiç çıkmayacaktı. Çıkmadığı takdirde de "Andrea Doria Barbaros'u korkuttu" diye büyük ad yapacaktı.

Böylece Andrea Doria kazandığı tecrübelerin verdiği otorite ve işgal ettiği makamın büyüklüğünden ötürü arkadaşlarını kendi fikrine uydurmayı sağlamış oldu. 135 gali ve 50 navi ile denize açılmak

⁶¹ Anlaşıldığına göre Doria limanda yatan Türk donanmasına topçu ateşiyle zayıat verdirmek istemişti (Çeviren).

⁶² Bosio: Adı geçen yapıtı. Kitap III, sayfa 178 ve sonrası; Paruta: Adı geçen yapıtı. Cilt II, sayfa 60; Giovio: Adı geçen yapıtı. Cilt IV, kitap. 38. sayfa 478 ve sonrası.

⁶³ Bosio, Paruta, Giovio, Sandoval'in adı geçen kitapları.

için esasen gereken tertipleri almıştı⁶⁴. Venedik kadırgalarındaki asker sayılarının az olduğu ve her bir Venedik galisine 25 İspanyol askeri konduğu için Venediklilerin üzüntü çekmekte olduklarını da anlamıştı⁶⁵.

Yapılan bu hareket Venediklilere karşı beslenen güvensizliğin bir kanıtıydı: Venedik galilerinin yüzyıl başında aldıkları fena şöhretin bir sonucu olmuştu bu tertip. Bu fena şöhret Luis XII'nin, o zaman, Venedik donanmasına ilişkin sert sözler söylemesine de neden olmuştu⁶⁶. Bir de Venedik İspanya'ya güvenmiyorsa İspanya'nın da ona güvenmeyeceği doğaldı⁶⁷.

Fakat Doria'nın Venedik gemilerine İspanyol askeri yüklemekteki amacı onun muharebe yapmaya istekli olduğunu gösterecek miydi? Bu hal tarzı amiralin düşmanına ciddi olarak saldırmak kararında olduğunu kanıtlayabilecek miydi?

İşte ben riskli bir faraziyeyi yürütmek istemeyip olayı anlatmanın da kolay olmadığını itiraf etmek istiyorum. Fakat Doria'nın bu buluşu bana onun kurnazlığının bir kanıtı olarak görünmektedir. O, Venedik genel kaptanı Capello'nun Venedik'in şeref ve itibarını düşürecek bir öneriyi kabul etmeyeceğini biliyor ve böylelikle gelecek sevki idaresine peşin bir mazeret bulmuş oluyordu. O diyebilirdi ki,

⁶⁴ Guglielmotti tarafından mutadî biçiminde hazırlanmış ve birinci cildinin 45. sayfasında yayınlanmış cetvele bakınız.

⁶⁵ Acaip olan taraf Venedik kaynaklarının bu bilgi konusunda susmuş olmalarıdır. Belki duydukları hiddet Paruta ve başkalarını vatana karşı yapılan bu tecavüze ilişkin olarak onları fikir yürütmemeye zorlamıştır. Böylece Venedikliler bu tecavüzleri kabullenmiş oluyorlardı.

⁶⁶ Çünkü Venedikliler ganimet toplamayı hedef alan harekât yapmayı daima deniz muharebesi yapmaya tercih etmişlerdi (Çeviren).

⁶⁷ Guglielmotti, Andrea Doria'nın küstah önerisine muhtaç olduğunu göstermiş; fakat kendisi Grimani, Canale ve Scherzi'lerin komuta ettikleri galiler için söylediklerini hatırlamamıştı. Verraggio (Adı geçen yapıtı. Sayfa 451) Venedik ile İspanya arasında bir kin ve nefretin hüküm sürdüğünden kuşkulandırmakta ve Doria'nın önerisini doğru bulmaktadır. Hatta ihanetin yapıldığına inanılmasını eleştirmektedir. Eğer bu eleştiriler kaynaklar bilinmeden, daha önceki olaylardan haberli olmadan ve zamanın taşıdığı karakter bilinmeden yapılmış ise "Bu sözler eleştiriye şayan değildir" demek kolaydır.

(nitekim bibliyografyasında da söylemişti) “Venediklilere güvenmediğim için muharebe yapmaktan sakındım”⁶⁸.

Preveze muharebesinin bütün ayrıntılarını uzun uzun inceleyen ve az bilinenler de dahil olduğu halde bütün kaynakları büyük bir dikkatle eleyen bana göre Doria’nın yaptığı öneri doğru ve iyi tertiplenmiş bir teklifti. Çünkü öneri Venediklilerin red etmesi ve sonunda bütün kabahatleri peşin olarak Venedik’lilere yükletmek için hazırlanmış bir tasarıydı. Doria böyle bir oyun hazırlamıştı. Hulasa; üzerinde durulmaya değmez bir belgeydi bu. Fakat tekrarlıyorum: Belge eksikliğinden ötürü bu faraziye üzerinde ısrar etmeye cesaret edemiyorum. Pek yeni olan bu belgeyi de riskli bir belge olarak kabul ediyorum.

Doria, Capello’dan kesin biçimde red yanıtı alınca, büyük bir zekâ ile, amacını gizlemek için önerisinde ısrar etmemeye karar verdi. Ektiği anlaşmazlık tohumu ilk semerisini vermişti.

Muharebe hazırlığı için birkaç gün daha geçtikten sonra müttefik donanma 25 Eylül günü Korfu Limanından hareket etti. Denizci bir kişi olup bütün harekâta katılmış olan Guazzo’nun anlattığına göre ilk hattaki gemi toplamı 71 olup Francesco Doria ve Venedik’li Bondolmiero komutasında bulunmaktaydı⁶⁹. Bunları aralarındaki mesafeler ikişer milden fazla olan üç filo halinde ana kuvvet izliyordu. Öncü filoda 27 gemisiyle Papa filosu vardı. Guazzo bu filodaki gemi komutanlarının adlarını bile veriyordu. Filo gemilerinin çoğunluk gemi komutanları Venedik asıllı bulunuyorlardı. Sonra, ortada İmparatorluk donanması yer almıştı. Bu filo Antonio Doria’nın 6, Ferrante Ganzaga komutasında olarak Sicilya’nın 4, Toledo komutasında olarak Napoli’den 5, Malta Şövalyelerinin 4, Monaco

⁶⁸ Sigonio’nun söylediklerine bakınız (Adı geçen yapıtı. Sayfa 69-70): “Negue Videri alacriter Venetos ad aequandam aciei frontem prodire” Bundan sonra da şunları yazmıştı: (Serbest olarak İtalyanca yazıyorum): “Venediklere karşı olanlar diyorlardı ki Capello İspanyol takviyesini almak istemediği gibi (Yani Venedik gemilerine İspanyol askeri sokmak istemediği gibi - Çeviren) kendi isteği dışında deniz muharebesine de derhal başlamak istemedi. Fakat Onlar Meclisinin düşüncelerine aykırı olarak Senato’nun muharebe istemesine karşılık bu meclis, daima muharebe yapmanın aleyhinde bulunmuş; Doria’ya da gizliden “Muharebe yapma” diye emir vermişti. Bu meclisin Capello’ya da aynı emri vermesi gerekirken bunu yapmamıştı (Sayfa 71). Kurd - Kuzu hikâyesi.

⁶⁹ Guazzo: Adı geçen yapıtı. Sayfa 463.

Prensinin 2, Aguilar kontunun 4 ve Andrea Doria'nın 22 galisinden kurulmuş olup toplam 47 gali tutuyordu. İmparatorluk donanmasından pek çokları dezarme edilmiş, ya da Korfu Adasında bırakılmıştı. İspanya galileri ise bildiğimiz nedenlerden ötürü Batıda bırakılmıştı⁷⁰. Artıcı filoda da 65 galisiyle Venedik genel kaptanı (Capello – Çeviren) ve ast komutanları Francesco Pasqualigo ve Alessandro Contarini bulunuyordu. Venedik öteki galilerini kıyı karakolu amaciyile Adriyatik Denizinde bırakmıştı.

Hristiyan donanmanın toplam kuvveti 139 gali ve 70 navi olup bu donanmanın içinde Bondulmiero dev galisi de yer almıştı.

Güneye doğru seyrederek Arta körfezine böyle gelindi. Burada Doria gemilerine, harekât ve muharebenin anlatılışı sırasında adı geçecek olan, Azia burnu önünde demirlemelerini emretti.

Bir gece önce Venedik'lilere karşı muharebe yapmasını tahrik eden Alarco'nun mektubunu unutmadığımız Barbaros, Osmanlı tarihçilerinin birleşik olarak belirttiklerine göre askerî olan nedenlerle denize çıkmak istemiyordu⁷¹. Fakat yanında bulunup ne deniz harp sanatından haberi olan ne de Barbaros'u sevmeyenler onu "Denize çıkmazsan seni Padişaha haber veririz" diye tehdit etmişlerdi de Barbaros öyle denize çıkmıştı⁷².

Bundan ötürü Barbaros, ilk önce, olağan olursa müttefik donanmayı Preveze tahkimatının topları üzerine çekmek için bazı gali gruplarını denize çıkarmış ve bu oyunda başarı kazanmadığı için Sinan Paşa'nın ısrarlarına uyarak denize açılmıştı⁷³. Sinan Paşa düşmanın

⁷⁰ Yazarın bildiği neden bu galilerin, Fransızların Cenova'ya bir baskın yapmaları olasılığına karşı savunma düzeni olmalıydı (Çeviren).

⁷¹ Türk kaynakları böyle bir fikir ileri sürmemişlerdir. Esasen elimizde de kaynak denebilecek bir Türk kitabı yoktur. Yazar bir "Hacı Kalfa'nın deniz tarihinden" söz ediyordu. Sayın Amiral Vehbi Dümer bu Hacı Kalfa'nın Kâtip Çelebi olduğunu ifade etti. Bundan ötürü kendisine teşekkür ederim. Fakat bizim kitaplarımıza göre denizlere açılmak istemeyen, Barbaros değil de, astlarıdır (Bakınız: Afif Büyüktuğrul: Osmanlı Deniz Tarihi. Cilt 1, sayfa 241-247). (çeviren)

⁷² Eğer Doria, Grimanı'nın önerisine uyup kaleyi işgal etmek üzere Arta körfezine donanmanın milis kuvvetlerini çıkarmış olsaydı gali ve navilerindeki insan gücünü zayıflatıp Barbaros'a iyi bir fırsat hazırlamış olacaktı. "Gülmek için" yapılan bir savaşta Doria çok mükemmel olan amirallik niteliğini korumak istiyordu. Askerî sanatı belirli bir biçimde anlayan Guglielmotti'nin bunu anıyamamış olması oldukça acıdır.

⁷³ Barbaros denize zorla değil gönül rızasıyla çıkmıştır (Bakınız: biraz önce belirttiğim Osmanlı Deniz Harp Tarihi kitabı). (çeviren)

olası bir çıkarmasını önlemek için bir milis birliğinin karaya çıkarılmasını ve orada savunmaya hazır beklemesini önermişti.

Barbaros da Doria gibi, muharebe yapmaktan sakınmak istiyordu ve fakat yanlışlık yapıp yenik bir komutan durumuna düşmemek için, denize çıktıktan sonra kazanmak için her çareye başvurmuştu.

Arta körfezine girmenin ağır bir yanlışlık olacağını takdir eden Doria, Barbaros'u denize çıkarmak için başka bir çareye başvurmanın gerekli olduğunu düşünerek bazı Türk mevkilerine saldırmaktan başka verilecek karar olmadığını düşünmüştü.

Doria, Santa Mauro (bizim kitaplarımızdan bazıları bu adayı Aya Mavro diye belirlerler - Çeviren)'ya doğru güney rotasını sürdürmek için emir verdi⁷⁴.

Hristiyan armada bütün geceyi bu rota üzerinde seyrederek geçirdi ve 27 Eylül sabahı bu adanın dolaylarına geldiği zaman Türk donanmasının kendisini izlemekte olduğunu farketti. Barbaros gözlemci olarak donanmasına katılan kişilerin ısrarlarına fazla dayanamamış, çok üstün bir düşman donanmasına taarruz etmek fikrini protesto etmekle beraber geceleyin limandan çıkmaya zorunluk duymuştu. O, donanmasını pek nazik ve bilgili olarak beş guruba ayırmıştı. Guruplar arasındaki irtibatı da fustalar (bir cins hızlı savaş gemisi - Çeviren) aracılığıyla sağlıyordu. Öncülük vazifesini, kendisinin itimadını kazanmış, daha sonra kendisi gibi haydut olmuş ve kendisinin yerini bile almaya layık Dragut'a (Türkler bu kişiye Turgut reis diyorlar) vermişti. Ortada ve yanlarda muharebe nizamında seyretmekte olan kendi ve ast komutanları yönetiminde galiler vardı. Arkadan da ihtiyat kuvveti olarak Cezayir büyük galileri geliyorlardı⁷⁵.

Burada gizli anlaşmalar olmasa zorunlu olarak bir muharebe vukua gelebilirdi. Bu muharebenin hedefi de Akdeniz egemenliğini almak olurdu. Kuvvetten yana üstün olunca eski Türk saldırılarının

⁷⁴ Olayı Paruta ve Doria aynı biçimde anlatmaktadırlar. Paruta, Andrea Doria'yı yeni tanımakla beraber, Guglielmotti'nin yapısı gibi 26 Eylüldeki sevki idaresinden ötürü onu eleştiriyor. Ona göre Doria sevki idaresi mantık çerçevesinde ceryan etmiştir.

⁷⁵ Adı geçen yerlere ilişkin olarak birbirinin çok aynı bilgiler veren Guazzo, Paruta ve Giovio'ya bakınız. Hammer de az ayrıntılı bilgi vermiştir.

intikamını almak söz konusu olunca ve Osmanlı Deniz Kuvvetini bir vuruşta yıkmak isteyince Hristiyanlar yenmek zorundaydılar ve yenebilirlerdi de. . . .

Halbuki o kadar nizamsız ve karışık sahneler ortaya çıktı ki, eski tarihçiler bunların nedenlerini anlatamadılar. Modern tarihçilerden Gravière ve Guglielmotti bu karşılıkları anlatmaya çalışacaklardı. Bir tanesi taktik fikirlere dayanıyor; öteki de ihanetin yalnız İspanyollar tarafından yapıldığını ortaya koyuyordu. Biz İspanyol tarihçilerinin susmaları ve Venedik tarihçilerinin de mübalağalı biçimde yazmaları arasında kalmış olarak durumu gayet iyi anlayabiliyorduk. Çünkü perde arkasında oynananları belgelerden öğrenmiştik ⁷⁶.

Andrea Doria uzun bir süre Türk donanmasının harekâtını gözledikten sonra Barbaros'un kendisine saldırmak için zorunluk içinde bulunduğunu ve muharebenin kaçınılmaz bir olay olacağını anlamıştı. Venedik'liler ve Papa'lıları muharebeyi kabul etmekten vazgeçirmek olanaklarını araştırmaya başlayıp filo komutanlarını çağırttı. Kurulan savaş meclisinde, müttefik donanmanın yenilebileceğini ve bundan sonra Ege Denizindeki Venedik kolonilerinin, Napoli ve Sicilya eyaletlerinin savunmasız kalarak düşman saldırısına uğrayabileceğini söyleyerek iki komutanı tehlikeli bir duruma girmekten vazgeçirmeye çalıştı. Yakınında herhangi bir liman bulunmayan, yüksek tepe ve kayalarla dolu ve sığınabilecek bir tarafı olmayan kıyılar önünde muharebe yapmak, Doria'ya göre tedbirli bir hareket olamazdı. Bunlar ve bunlara benzeyen fikirler Amiral Jurien De la Gravière gibi değerli bir asker tarafından nasıl mazeret olarak kabul edilebilirdi? Bunu bilemem ^{77, 78}.

⁷⁶ General Verroggio (Adı geçen yapıtı) için ne düşünülebilir? O Doria'ya mazeret bulabilmek için şunları yazmıştır: "Rampacılar fazla yağmurdan güverte altına sığınmışlardı. . . ." Sanki yağmur yağdığı zaman silâhları korumak için tapalar yokmuş gibi.

⁷⁷ Girişi kolay bir liman önünde muharebe yapmak lüzumuna ilişkin olarak onun adı geçen kitabında "Barbaros ve Doria" adlı kısma bakınız.

⁷⁸ Preveze muharebesi müttefikler arası politika etkisinde yapılmış bir muharebe olduğu için sadece taktik ve stratejik fikirlerle eleştirilemez. Üstelik yapıldığı dönemin deniz mücadele biçimi de kendine özeldir: Ganaim toplayacak bir deniz çatışması stratejinin gereği olan deniz muharebesi yapmaya tercih edilmektedir. Üstelik bu muharebeyi yapmakta ya da yapmamakta Barbaros ve Andrea Doria'nın kişisel çıkarları rol oynamış olmalıdır. Kıyaslamada dikkate alınması gereken en

Eşit ya da az kuvvetlere malik olsalar bile bütün Ceneviz’li amiraller ya kazanmak ya da ölmek için muharebe yapmışlardır. Bunlardan pek çokları Papanino, Filippo ve Lambo gibi hepsi de Doria ailesine mensupturlar. Bunların hepsi de kıyıların karakterlerini, zafer kazanmak olasılığı ve mukadder bir yenilgiyi düşünmeden düşmanlarına saldırmışlardı. Kanularıma göre Andrea Doria da, Barbaros’la yapılmakta olan anlaşmalara bağlı olmasa, muharebe yapmaktan başkasını konuşmayan değerli insanların kurduğu bir savaş meclisi huzurunda çekingen hareket etmekten söz etmeyi kendisi için bir küçüklük sayardı. Kesin bir zafer kazanmak ümidi içinde cephe kurup muharebe yapmakta ısrar eden Grimani ve Capello önünde onun yüzünün nasıl kızarmadığını bilemem.

Çoğunluğunun kendi fikirlerine karşı olduğunu anlayan ve Capello’nun kendisini protesto edip “Hep beraber muharebe yapılmayacaksa, ben kendi filomla, yalnız kendi başıma, düşmana karşı gideceğim” dediğini duyan Doria muharebe yapmaya razı olmuş görünerek donanmaya muharebe işaretini çekmişti. Muharebe yapmak üzere rota değiştirildiği zaman öncülük yapmak vazifesi Venediklilere düştü. Doria yine merkezde kalmış ve Grimani de artçı olmuştu. Fakat bu düzen Başkomutanın hoşuna hiç gitmemişti. Çünkü Venedikliler doğruca saldırıya geçebilecekler ve Doria’nın her ne pahasına olursa olsun sakınmak istediği bir durum meydana gelebilecekti. Bundan ötürü öncülük vazifesi kendisi tarafından alınıp Venedik’lilerin seyir planındaki eski yerlerini almalarına ısrar etti. Bundan sonra da o zamana kadar yedekte çekilmekte olan navilere hattaki mevkillerini almalarını emretti (Buradaki hat deyiminin muharebe hattı olduğu anlaşılıyor-Çeviren). Fakat rüzgâr navilerin bu manevrayı yapmalarına engel oluyordu. Gerçek birer müteharrik kale manzarasını taşıyan galiler öteki gemilerin gerisinde kalmış durumdaydılar. Hareketsiz kalmışlardı ⁷⁹.

Bunun üzerine Barbaros, Andrea Doria’nın kendisini taciz etmeyeceğinden emin olarak ucuza bir şeref kazanmak düşüncesiyle mahir kararını verdi. O kadar ki, hemen Venedik galilerine saldırılacaktı. Grimani ve Capello, Andrea Doria’dan muharebeye başla

son neden Preveze muharebesinin Hristiyan âlemi ile Osmanlı donanması arasında yapılmış olan ilk büyük silâhlı çatışma olmasıdır (Çeviren).

⁷⁹ Guazzo: Adı geçen yapıtı.

emrini bekliyorlardı. Halbuki, Guazzo'nun yazdığına göre, böyle bir durumda Doria kısa bir yoldan yardıma koşacağı yerde, düşmanı ağır toplarla mücehhez kendi gemileri üzerine çekmek amacıyla yelkenli galilerin etrafında çok geniş bir çark yaparak uzaklaşmaya başladı ve sonra da doğudan ve batıdan eski yerine döndü⁸⁰.

Yapılan bu manevrayı tekrardan düşünürken bazı yazarlar aşağıdaki gibi bir mütalaa yürütmeseler biz de bir dereceye kadar Doria'yı mazur görebilirdik. Çünkü aşağıdaki biçimde yazarak kendi kabahatlarının suçunu Venedik'lilere yüklemek istemişlerdi: "Andrea Doria muharebenin yapılması için verdiği emre Capello'nun tereddüt gösterdiğini ve bu suretle kaçmaya niyetli olduğunu görünce, tek başına kalmamak için yelkenlerini sardırıp çekilmeye zorunluk duydu⁸¹.

Daha fazla olarak Lafuente'nin belgeleri, çok dikkatli olmayan okuyucuları yanlışlıklara doğru sürüklemek sanatıyla hazırlanmış bu hikâyeleri her türlü zan ve kuşkudan uzaklaştırmaktadır⁸². İşte inkâr edilemez biçimde ve anlamsız bir hareketinden ötürü Doria'yı suçsuz göstermek için Venedik'lileri kandırmak isteyen bir yazar ve fakat ithamları yalanlamaya hazır duran Capello...

Doria'nın yaptığı manevrayı gören Capello, onun Venedik galilerini tek başlarına terk ettiğinden kuşkulananak hemen bir fustaya atlayarak Başkomutan galisinin bordası altına gitmiş ve herkesin

⁸⁰ Guazzo: Adı geçen yapıtı. Sayfa 475. Bu anlatışta Sandoval da kendisiyle beraberdir (Adı geçen yapıtı. Sayfa 185).

⁸¹ Sigonio'ya bakınız: Adı geçen yapıtı. Sayfa 212-243. Burada Sigonio Doria'nın, vazifelerini yapmaları için acele olarak müttefiklerini gönderdiğini yazar.

⁸² Andrea Doria'nın Barbaros'la olan muharebesine ilişkin bilgi aldığı ve İspanyol politikasını da bildiği için DE LEVA'nın kendisini kanmaya kaptıracağı olanaksız gibi görünüyordu (Lakin kendisinin deniz sorunlarına ilişkin bilgisi gerçekten yoktu). Bundan ötürü "çok çeşitli şikâyetleri ve meydan nutuklarını bir tarafa atıp adalet ve takdirleri ortaya koymak bir borçtur" diye yazmıştı. Bana göre yanlış değerlendirilmiş olmakla beraber Paruta'nın bir girişiminden yararlanarak Doria için yapılan ithamlara karşı durum almayı reddetmişti. Nitekim Paruta "Venedik Senatosu, yüksek meclisle beraber olarak, ruh haletini bildiği bu adamla cumhuriyeti ittifaka sokmak ilgisini duymadı ve saire..." dediği halde DE LEVA bu cümleyi "Binbir ters fikir arasında Doria'nın kendisine en uygun gelen öğütü tutması Venedik Senatosu için bir zafer olmuştu" diye yorumlamıştı. Bu sözlerin altında Doria için beslenen bir itimad fikri gizli kalıyordu. Lakin gerçek büsbütün başkaydı.

duyacağı biçimde bağırmıştı: “Ne yapıyoruz? Biz neden gidip düşmanı imha etmiyoruz? Ben ve gelilerim yalnız olsaydık hemen gerekli olan vazifeyi yapardık. Sizler gelmediğiniz için bunu yapamıyoruz. Ama; düşmana saldırmak için bizden kuşkulanıyorsanız galilerimle saldırıya ilk önce ben kalkacağım ⁸³.”

Aşağı yukarı bütün tarihçiler bunu böyle anlatıyorlar. Tarihçilerin bu sözleri unutmamaları Venedik’liler için büyük bir şans olmuştur. Capello’nun bağirtısı pek çok Venedik galisi mürettebatı tarafından duyulmuş ve Capello’nun başındaki hasır şapkayı çıkararak salladığı ve Doria ile böyle konuştuğu görülmüştü. Bundan ötürü Sigonio ve durumla ilgilenip gerçekleri saklayan başka bütün yazarların fena imaları boşa gitmekte ve yarım ağızla ortaya attıkları ithamlar derhal yalanlanmış olmaktadır ⁸⁴.

Burada Doria’nın bir tanesi muharebe yapmaktan kaçmak öteki de Venediklileri şerefsiz bir duruma düşürmek için, ikili amaçla hareket ettiği açıkça belli olmaktadır. Venedik galilerine yirmi beşer İspanyol asker koymayı düşünmesi de, onun, bu şerefsizliği Venediklilere yüklemeyi peşin karar olarak vermiş olduğunu gösterir. Burada, nihayet, Doria’nın fena bir niyetle hareket etmiş olduğu belli olmuştur. Kendisinden yanıt bekleyen Capello’ya “Vazifemi yapacağım için beni izleyiniz” dediği batıdan doğuya doğru iki kez manevrayı tekrarlamış; yelkenli gemilere az bir mesafeden geçerek, yeniden çekilmiştir.

Bu ileri geri hareket ona oldukça büyük bir zaman kaybettirdi. Bu arada Boldumiero büyük galisi tek başına büyük bir Türk kadirga kitlesine karşı muharebe ve savunmasını sürdürmüş, bir tane Türk kadirgasını batırmış ve böylelikle, mürettebatının gösterdiği kahramanlıklarla, İmparatorluk tarafından yapılan bütün ithamları yalanlamış olmuştur ⁸⁵.

⁸³ Guazzo: Adı geçen yapıtı ve kısmı. Bakınız: Duro: Adı geçen yapıtı. Sayfa 239.

⁸⁴ Andrea Doria’nın Barbaros’la yaptığı muharebelere ilişkin bilgileri not olarak özetleyen Duro’nun bu komutanın sevki idaresini anlatmak için, La Gravière’nin stratejik karakterdeki fikirlerini borç alması acaiptir. Çünkü bu konuda birinin verdiği bilgi ötekinin ver.....

⁸⁵ Boldumiero büyük galisinin yaptığı manevraya ait ayrıntılı rapor yayınlanmıştır (Guazzo: Adı geçen yapıtı ve kısmı. Sayfa 240 ve sonrası). (Duro’ya da bakınız: Adı geçen yapıtı. Sayfa 237).

Nihayet müttetiklerin yapacağını bilmeden ve atış menziline girmek umudu içinde onu izlemekten doğan karışıklık içinde biri Venedik öteki de Papalığa ait iki gali Türk artçılarının arasına düştü, değerli bir biçimde muharebe ederek, üstün Türk kuvvetlerinin yetişmesi karşısında muharebeden çekilmeye zorunluk duydu⁸⁶.

Bu bakımdan Doria bir taraftan bağırarak muharebenin yapılmasını isterken diğer taraftan tam kürekle muharebe alanından uzakta kalınca Venedik'liler sayıca üstün olan Türklerin baskısına uğramamak için, onu izlemeye zorunluk duydular⁸⁷. Aralarında Sandoval da olduğu halde bazı yazarların akşam olunca Doria'nın, iyi bir yerde olduğu için, komutan gemisinin seyir fenerlerini söndürdüğünü yazmışlar; diğer bazıları da bunu inkâr etmişlerdi. Lakin kesin olan nokta Doria'nın, çekilmek için, herhangi bir emir vermemiş olması ve bütün hızıyla Preveze sularını terk etmiş olmasıydı. Rüzgârın kalmış olmasından ötürü, şayet Barbaros durumdan yararlanmak yolunu bilmiş olsaydı Andrea Doria'nın bütün navileri ona av olarak yakalanacaklardı⁸⁸.

Fakat haydut (Barbaros - Çeviren), Doria'dan sonra herkes arasında düşmanın çekilmesindeki nedeni bilen tek kişi olduğu için, bir süre Türkleri oyalamış ve Doria'nın top menzili dışına çıktığına emin olduktan sonra navileri avlamak işaretini çekmişti. Türklerin pek acı olarak eleştirdikleri bu tedbirli davranışa rağmen beş İspanyol gemisi Türklerin eline geçmişti. Bunlardan bir tanesi duba biçimine girinceye kadar Türklere mukavemet etmiş, bundan sonra da kurtulup Korfu Adasına gelmişti. Düşman saldırısına uzun süre karşı koyan bir Venedik büyük galisi de azamî derecede sakatlanmaktan kurtulmuş ve donanmasının kalan kısmına katılmıştı.

⁸⁶ Burada da Durante'nin (Yani Doria'nın - Çeviren) raporu Venedik galisinin derhal teslim olduğunu; içinde elli tane İspanyol askeri bulunan Papa galisinin ise saatlerce mukavemet ettiğini yazmakla Venediklileri itham etmek istemiştir (Duro: Adı geçen yapıtı. Sayfa 243).

⁸⁷ Antonio Doria da verdiği kısa bilgide akrabasının çekilme alametleri gösterdiğini yazmıştı. Buna rağmen Duro, Durante'nin raporuna dayanarak ve bu rapora "Tam biçimde güvenilebilecek bir belge değildir" diyerek bu olayı inkâr etmişti.

⁸⁸ Pek çok gali o zamana kadar Puglia'ya gittiği için, düşmanın bu galilere saldırmaması büyük şans olmuş; böylece şerefli bir çekilme yapılmıştı (Guglielmotti'nin adı geçen yapıtı. Cilt III, sayfa 73'te Ricci'nin raporu).

Armadanın kuvvetten yana daha zayıf ve muharebeye daha az hazır bir düşman karşısında bu kadar beklenmedik ve hiddet uyardırıcı biçimde kaçmış olması bütün Avrupa'da çok büyük bir tepki yaratmıştı. Karşılıklı olarak protestolar, ithamlar, hakaretler, zamanın yazarları tarafından belirtildiğine göre çok canlı ve hareketli olmuştu.

Doria ile Barbaros arasındaki gizli haberleşmeye gelince; anlaşmalardan bazı haberler sızmış ve bu arada, bilindiği gibi Paruta, muharebeden bir akşam önce Barbaros donanmasına mensup büyük bir galinin İmparatorluk donanmasının komutan gemisi yanına geldiğinin görüldüğünü ve bundan sonra da iki komutan arasında danışmalı bir anlaşma olduğu sonucunun çıkarılmış olduğunu yazmıştı. Şimdi yeni belgeler bu durumu gerçekleriyle gün ışığına çıkarmıştır⁸⁹.

İspanyollar ya görüldüğü gibi Durante'nin raporlarında belirttiği biçimde Venediklileri emirlere itaat etmemekle itham ederek kabahatleri onlara yüklemek olanaklarını araştırıyor ya da kabiliyetsizlik, kurnazlık ya da fazla bilgiç olmasından açıkça Doria'ya itham ediyorlar⁹⁰.

Ammirato'ya inanacak olursak bu kişi Andrea Doria'ya karşı çok sert bir durum ve çok ağır yenilginin bütün kabahatlerini ona yükledi. O "Ağır sözler yüzüne söyleniyordu; bütün dünyaca duyulan hiddet yüzüne tükürülecek kadar büyüktü" diyordu⁹¹. Doria, takdire şayan bir hareket olarak bütün bu itham ve hakaretlere büyük bir sükunetle tahammül etti. Kendisini affettirecek bir beyanda bulunmadı. Hiç olmazsa bizim müşahedelerimize karşı mazet aramak olanaklarını da aramadı. Ammirato'ya göre Doria İmparatora karşı büyük hizmetler görerek borcunu kat kat ödemişti. Kendi hesabına, özellikle Venedik'liler olmak üzere herkesi kendisine

⁸⁹ Venediklilerin Preveze muharebesine ilişkin olarak ne düşündükleri aşağıdaki mektup parçasından belli olmaktadır; "Bir soylu kişi bana dedi ki Prens Doria geçen aylarda Barbaros'la muharebe yapmak istemiyor; çünkü haşmetli İmparator belki de İtalya'ya da kral olmak için kuvvetli emel besliyor; ilk önce İtalya kralı olarak Papa'nın kendisini vaftiz etmesi gerek". (Büyükelçi Tebaldi'nin 21 Aralık 1538 tarihiyle Venedik'ten yazdığı mektup (Venedik arşivi NERİ tasnifi).

⁹⁰ Sandoval'a bakınız (Vida Y echos Etc. Sayfa. 185) "Aviendo a quel dia la heura Y fama que de bon capitan tenia porguerer saber mucho".

⁹¹ Ammirato: Filoransa Tarihi. Sayfa 662-64.

karşı besledikleri haksız fikirleri boşaltmak için serbest bırakmıştı ve sadece intikam hissiyle, sevki idaresine ilişkin dedikodulu sözler yayıp durmuştu.

Ya gerçekleri bilmeyen ya da gerçeklerin söylenmesini uygun görmeyen Papa da, Doria'ya karşı üzüntülerini beyan ve onu sadece kendi galilerinin kurtarılmasını düşünmekle itham etmişti. Yine Papa'ya göre Beşinci Charl'dan iyi bir ücret aldığı için, Türk donanmasının kudretini muhafaza etmesinde büyük çıkar görmekteydi⁹².

Yalnız Beşinci Charl, Capelloni'nin yazdığına göre, sonradan oğlu Flipp II'nin Gian Andrea'yı Lepanto muharebesindeki tutumundan ötürü yaptığı gibi övmüş⁹³ ve onun vazifesini yapmış olduğunu söylemişti. İmparatora göre Doria'nın şerefini, kabiliyetini, askerlik ve denizcilik şöhretini ortaya koyarak İspanyol davasına yaptığı hizmeti hiçbir mükâfat ve Kral tarafından verilecek yüksek payeler karşılayamazdı.

Fakat böyle bilerek muharebe yapmaktan kaçmak gerçekten İmparator'a bir hizmet mi oluyordu?

Eğer muharebeden sonraki olaylara bakılacak olunursa soruya olumlu bir yanıt verilemez; çünkü İmparatorluğun dâvası ne Barbaros'u kazanmak ne de Venedik'lileri İspanyol'ların parmakları içine düşürmekti. Nitekim tehlikeyi gören senatörleri derhal ittifaktan ayrılıp Türklerle barış ilişkilerini yenilemek için acele çareler aramaya başlamışlardı.

Muharebenin uzak sonuçlarına bakacak olursak; Preveze'den kaçmak İspayollara otuz yıllık mahcubiyet, ağır zararlar ve deniz yenilgilerine mal olmuştu. Tam da Akdeniz eğemenliğini kazanacağı bir anda Beşinci Charl, Andrea Doria vasıtasıyla pek rezil bir halde bunu kaybedip Türklere bırakmıştı. Bu davranışın üzücü tepkileri Cezayir'de bizzat görüldüğü gibi aynı rezilliği halefi de Cerbe muharebesinde görmüştü⁹⁴.

⁹² Papa, sanki şaka eder gibi, şunları söylemişti: "Prens Doria dünyada kendisine itibar sağlamış olan kendi galilerini yapacağı girişimden ötürü riske sokmamak için tedbirli hareket etti. Galilerini kaybedip bu itibarı yeniden elde etmeye başlamak niyetinde değildi" (Roseo: Adı geçen yapıtı. Cilt IV, sayfa. 229-30).

⁹³ Capelloni: Adı geçen yapıtı. Sayfa 79.

⁹⁴ Preveze muharebesinden sonra özellikle Turgut Reis İspanya ve İtalya denizyollarına ve kıyı ticaret merkezlerine saldırarak Akdeniz devletlerine çok büyük zararlar verdirmiştir. Beşinci Charl, korsanların yuvası saydığı Cezayir'i

Preveze günü İspanyol armadası için, yüz şerefli yenilgiden başka meş'um bir gün oldu ve düşünülerek yapılan bu kaçışın tepkileri Lepanto muharebesine kadar pek çok yıllar ve hatta daha sonraları da görüldü.

Kendi konularına büyük bir aşkla bağlı bulunan ve bu aşkın etkisinde olayları büyük mübalağalarla anlatan kardinal Guglielmotti, olaylar arasındaki bağlantıları da açık biçimde görerek, Preveze muharebesini şöyle özetlemişti: O ana kadar denizlerde belirli bir noktaya kadar korkak ve aşağı yukarı ümitsiz bulunan Türkler bu kadar büyük olan başarının kusurlu taraflarını başkalarına yüklemeyi asla düşünmediler. Fakat sadece kendi muazzam üstünlüklerinden söz ederek sonradan, asla büyüklüğü görülmemiş biçimde, haddini bilmemezlik ederek küstahlaşmışlar ve Hristiyan adına karşı muazzam istihfaflar sürdürmüşlerdir.

Andrea Doria o gece bütün Hristiyan âlemi için denizcilik moral kudretini baltaladı. Kendi meziyet, şuur ve güvenirliliğini de ortadan kaldırdı⁹⁵.

Ve biz, bundan sonra, Hristiyan filolarının Türklerin önünden daima kaçtuklarını fazlasiyle görecektik. Osmanlıların Akdeniz'e egemen olduklarını, evlerimizi yağmaladıklarını köylerimizi ve tarlalarımızı yaktıklarını, kadınlarımızı ve gençlerimizi çalıp kendi hizmetlerine sürüklediklerini, taze gençlerimizi soy kırımına götürdüklerini görecektik. Onların bu hareketlerine karşı koyacak bir donanma yoktu. Cerbe'de sadece Türk donanmasının yaklaşmakta olduğunun ilân edilmesi bile bütün bir donanmanın bütün kuvvetleriyle kaçmaya çabalamasına yetmişti. 60 tane galimizin, küçücük bir Türk filosu karşısında, korkak bir martı sürüsü gibi, korkudan kaçtığını görecektik. Malta muhasarasında, muhasarada kalanlara yardım malzemesi götüren bir generalin Türk donanması karşısındaki harekâtı mucize sayılmıştı. Nihayet Lepanto muharebesinde de D.

alarak Türkleri Batı Akdenizden çıkarmak istemişti. Bizzat komuta ettiği İspanyol, Alman ve İtalyan kuvvetleriyle Cezayir'e bir çıkarma yapmıştı. Donanma komutanı yine Andrea Doria idi. Venedikliler ise bu harekâta tarafsız kalmışlardı. Üst üste çıkan iki fırtına hem donanmaları hem de kara kuvvetlerini perişan etmişti.

Piyale Paşa da Cerbe dolaylarında, evvelce yaptıkları akın hareketlerinden topladıkları ganimetlerle dolu Hristiyan filosunu batırmıştı. Cerbe maharebesi Preveze muharebesinden de üstün tam bir imha muharebesi olmuştu (Çeviren).

⁹⁵ Cilt III, sayfa 60.

Giovanni'nin (Don Juan – Çeviren) muharebeyi kabul etmek cesaretini göstermesi olağanüstü bir cesaret ve aşağı yukarı bir delilik görülmüş ve muharebeyi kabul ettiği için de itham edilmişti⁹⁶.

Kabahat kimdeydi? Eğer doğru konuşmak istersek şurasını itiraf etmek zorundayız ki, Preveze muharebesinden önce de özellikle Venedikliler arasında olmak üzere bazı korkaklık olayları görülmüş ve Türk kuvvetlerinin yenilmesi olağan olmayan bir kuvvet olduğu efsanesi alıp yürümüştü. Fakat bütün bunlara ve Charl ve ona hizmet edenlerin tavsiyeye şayan olmayan politikalarının neden olduğunda kuşkumuz olmamalıdır. Kuvvet dengesini bozacak, yenilmez şöhretini yok edecek, yeni felâketlerin hazırlanmasına engel olacak, yeni hiddetler ve aldatıcı planların hazırlanmasını engelleyecek bir politika izlenemeyecekti.

Gerçekte Birinci François, kuşkulanabileceği gibi, beşinci Charl ile Barbaros arasındaki konuşmalara katılmış olsaydı, büyük dostu ve müttefiki İstanbul Sultanına yapabileceği hizmetlerden pek çok yararlanabilirdi: Fakat Aigues – Mortes konuşmaları sırasında kendi ve müttefiki hesabına ortaya çıkabilecek avantajları tahmin edemediği kesindi. Beşinci Charl'ın, delilik edip kendi şerefiyle de oynayacak muharebeden sonra elde edebileceği belirli bir deniz egemenliğinden vaz geçeceğini ve bunu kendinin bütün Hristiyanlığın düşmanı olan Osmanlılara tamamiyle terk edeceğini kesinlikle tahmin edemezdi.

Doria'nın biyografileri, onun, Preveze muharebesinden konuşulduğu her defasında yüzünün kızardığını ve büyük bir üzüntü duyduğunu belirtmişlerdi. Belki yararsız yere şan ve şerefine yok olduğunu düşünüyor; belki de çok geç olarak Beşinci Charl'ın emirlerine itikad etmiş olmaktan üzüntü duyuyordu. Son zamanlarda artık tamamiyle ihtiyar olduğu günlerde Cerbe yenilgisi ve Gilan Andrea Doria'nın korkak kaçış haberi ona geldiği zaman, kendisine ve ailesine kabahat yüklendiği için, büyük bir vicdan azabı çekecekti.

Armatör ve gali müteahhidi olarak yalnız bir şeyden çıkar sağlıklı olabilirdi: Bir gün gelecek donanmanın kullanılması kaçınılmaz bir gereksinim olacaktı. Evvelce 4 ya da 6 gali yettiği halde Preveze'den sonra 10 ya da 12 galiye gereksinim duyulacaktı. Fakat denize bakan kıyıları olan bütün devletler Türklerin ve Barbaroslar'ın çıkarmalarını

⁹⁶ Bu ifade Türk denizciliğinin XVI. yüzyılda ne kadar büyük kuvvet ifade ettiğini ve bütün Avrupa'nın bu inanış içinde olduğunu anlatır (Çeviren).

menetmek için birer büyük donanma yapmak zorundaydılar⁹⁷. İmparator, Andrea Doria'nın yokluğu karşısında, donanmasını iki katına çıkarmaya, Sauli, Centirouone, Lomellini gibi başka armatörleri hizmete almak gereksinimini duyacaktı. Bu bakımdan belki Andrea Doria en mükemmel spekülasyonu yapmıştı.

Eğer Türkler Preveze'de yenilseler ve Barbaros bozguna uğrasa Fransa, hiçbir zaman, Akdeniz egemenliği mücadelesinde İspanya ile başa çıkamayacaktı: Fransa Deniz Kuvvetleri bir zamanın ilkel kuvveti oranı içine giriverecekti. Doria'nın sevki idaresi de değerini kaybediverecekti. Eğer muharebe yapılsaydı galiler, mürettebat, mücahitler ve Doria'nın ortaya koyduğu bütün sermaye, toplanacak ganimetin az olmasından ötürü, büyük zararlar görecekti. Çünkü Türkler imha olacak bir durum içine girmedikçe sonuna kadar döğüşüyorlar ve çoğunlukla galileriyle birlikte batıyorlardı.

Doria egoistliğinden ve ticaret zihniyetinden değil, belki de, bu bakımdan Beşinci Charl'ın emrini dinlemiş ve muharebeden kaçınmıştı. Eğer, bazı Venedik'li yazarların yazdıkları gibi, şayet Doria bu aşağılık hesap yüzünden muharebeyi terk etmiş ise yine şanslı çıkmamıştı. Çünkü muharebeyi izleyen yıllar içinde Türkler o kadar çok gemi yakalamışlardı ki bunların toplamı Doria'nın almayı umduğu ganimetlerin kat kat üstündeydi.

Preveze muharebesinin yarattığı üzücü sahne Akdeniz tarihinde açılan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu⁹⁸.

⁹⁷ Benim "Ortaçağda Büyük Dukalıkların Donanmaları" adlı kitabımda Toscana Deniz Kuvvetlerinin temeli adlı kısma bakınız. Bölüm I, kısım II.

⁹⁸ Ranke: Osmanlı ve İspanyol savaşları. Sayfa 137: "Barbaros ve Türklerin İspanya - Venedik Donanmasına karşı Ege adalarında büyük zafer kazanmasıyla üstünlüklerini daha kuvvetli olarak saptamış oldu.

Bu üstünlük karşısında hiçbir gemi ticaret ve seyrisefer yapamaz olmuştu. 1538 yılından sonra bütün deniz ticaret işlerinin duraklaması dikkati çeker. Artık Hristiyan devletlerin bütün çabaları kendi kıyılarının savunmasını sağlayacak önlemler araştırmak etrafında toplandı.

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA YERLİ AİLELERİN ÂYÂNLIKLARI ELE GEÇİRİŞLERİ VE BÜYÜK HÂNEDEÂNLIKLARIN KURULUŞU

Doç. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylere dayanarak arazi ve servet kazanan, çiftlikler edinen “âyân ve eşrâf” denilen zümre gittikçe kuvvetlenmekteydi. Önceleri, bunların vilâyet idârelerinde önemli bir role sahip olmadıkları, fakat, sancak ve kazalara gönderilen ve beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, naip, mütesellimler, voyvodalar, kethüdayerleri, yeniçeri serdarları gibi görevlilere hitâp eden fermânlarda, bu zümreden de yardım istendiği bilinmektedir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avusturya savaşları sebebiyle, devletin Anadolu’yu boş bırakmasından çıkan iç karışıklıkların arttığı, askerin ulûfelerinin ödenmesinde güçlük çekildiği sıralarda, köylerde ve halkta perişanlık arttıkça, servet yağma imkânı bulan bu kimseler büsbütün kuvvet kazandılar.

XVI. yüzyılın sonlarındanberi çiftlikler satın alan, timâr ve ze‘ametleri ele geçiren ve buralara kendi adamlarını yollayan vilâyet âyânı epey zenginleşmişti.

Devlet uzun savaşlar dolayısıyla, Anadolu karışıklıklarını önlemeyince, her bölgenin kendi âyânından asayişin korunması için yardım istemek zorunda kaldı. Bu fırsatları iyi kullanan âyânı yani ileri gelen kudretli aileler de, beylerbeyi, sancakbeyleri gibi leventlere sahip olarak fiilî bir maiyet besler oldu. Malî sıkıntı içersinde bulunan devlet, servetleri artmış olan âyânlardan (şehrin ileri gelenlerinden) yardım istemeğe başladı. Bu yardımların askerî, malî alanlarda olduğunu bilmekteyiz. Devletin mirî mukata‘aları “kayd-ı hayat” şartıyla mâlikâne olarak vilâyet ileri gelenlerine ve devlet ileri gelenlerine vermesinin sebeplerinden biri de, önceden ve toplu halde para elde etmek istediğinden doğmaktaydı. Bütün bunların neticesinde, vilayetin ileri gelenleri (âyânları) devlet nezdinde önemli bir yere sahip oldular.

1683'te başlayan Avusturya savaşlarının ortaya koyduğu sıkıntı nedeniyle ortaya çıkan malî krizi gidermek ve devlet hazinesine yeni gelirler sağlamak ve perişân olmasını önlemek için mirî mukata'aların "kay-ı hayat" şartıyla "serbestiyet" üzere mâlikâne olarak "ricâl-i devlet" ve "âyân-ı memleket"e iltizâma verilmesi¹ için Baş Defter-dâr Halil Efendi'nin telhisini "Sadrazam ve ulemâ-yı kirâm" uygun görüp imza etmişler, bunun üzerine 12 Ocak 1695 tarihinde hatt-ı hümayûn yayınlanmıştı².

Mirî mukata'aların mahallî âyân ve eşrâf tarafından idare edilmesi, has ve mukata-at voyvodalıkları ile bu ailelerin zengin olmalarını, derece derece nüfûz ve servetlerini oğullarına intikal ettirerek kuvvetli hânedânların ortaya çıkmasına önayak olmuştu.

Mültezimler, bu tarihlerde, yani XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılda, diğer devlet görevlilerine göre, daha çabuk servet yığabilmekteydiler. Beylerbeyi, sancakbeyleri ve diğer görevlilerin servet ve nüfûzları, görevde kaldıkları sürele münhasır idi. Halbuki mültezimlerin durumu başkaydı. XVIII. yüzyılın başlarında mültezimlerin ekserisi âyândan olan kimselerden ibaretti.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, mâlikâne olarak idare edilen yerlerin sayısı devamlı olarak artmış, bunun neticesinde de Anadolu'da kuvvetli hanedânlar kurulmuştu. Bununla ilgili örnekler pek çoktur. Örneğin Kayseri'de bir yüzyıl kadar âyanlık yapan Zenneci-zâdeler, XVIII. yüzyılın başlarında Enderlik Köyünü malikâne olarak idare etmekteydiler³.

1733 senesinde, Karaman ve civarı mukata'ası devlet hazinesinin "mâl-ı mirisine" noksan gelmemek şartıyla Konya âyanından Gaffar-zâde seyyid Osman ve kardeşi seyyid Süleymana verilmişti⁴. Daha sonraları, Karaman Ereğlisi ahalisi ve aşiretleri, Gaffar-zâde Halilden bu malikânenin alınmasını istemişlerdi⁵. 1765 senesinde

¹ Bir yerin gelirini toplama işini üzerine alma demektir. Bunu üzerine alan kimseye mültezim denir. Bak: Koçi Bey Risalesi (Ali Kemali Aksüt), İstanbul, 1939, sh. 117-118.

² Hatt-ı hümayûnun çıkış tarihini Silahdar Mehmed Efendi 12 Ocak 1695 (1106 cumadi'l-evvelinin 25. nci günü olarak göstermekte, Raşit ise, yalnız 1106 tarihini belirtmektedir.

³ Kayseri Şr. Sc. 120, sh. 117 Vesika: 1

⁴ Konya Mevlâna Müzesi, Karaman Şr. Sc. 283, sh. 5.

⁵ İstanbul Başvekâlet Arşivi, Cevdet Dahiliye. 12940

ölen Suğla Âyânı İlyas oğlu ise yirmibeş senedenberi, o civardaki mâlikâne, ze‘amet ve timarları iltizamına almakta ve tagallüp yoluyla halkı soymaktaydı ⁶.

XVIII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında, köylerden pekçok yer ileri gelenlere malikâne olarak verilmişti. Bunların, bu şekilde verile- geldiği XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da görülmektedir. Örneğin, Çapar-oğlu Ahmed’e zulmünden vazgeçmezse “malikânesinin ref” olunacağı ve hakkından gelineceği bildirilmiş ⁷, fakat, Çapar oğlu Süleyman zamanında, bu ailenin kudreti daha da arttığı gibi, Bozok Sancağı da malikâne olarak kendilerine verilmişti ⁸. Ayrıca, Ali Paşa’ya da Amasya sancağının malikâne olarak verildiğini bilmek- teyiz ⁹.

Hiç bir idarî yetkisi olmayan ve yalnız vergi toplamakla görevli olan mültezimler, haksız ve defterde yazılardan fazla vergiler top- ladıklarından sık sık İstanbul’a şikâyet edilmişler ve devlet tarafın- dan bunların cezalandırılmaları cihetine gidilmiştir ¹⁰. Fakat, mül- tezimler, halkı soyarak kanunsuz paralar toplamaya devam etmiş- lerdir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, daha önceleri mültezimlik yapmış olan âyanların sayıları gitgide kabarmıştır. Örneğin, saray çavuşlarından Mehmet Çavuş’un oğlu ve Kara Osman oğulları aile- sinin temelini atan Osman Ağa, sipahilikten emekli olduktan sonra, vergi toplamaya, mültezimlik yapmağa başlamışlardı ¹¹. Bu şahıs ol- masa bile, bu ailenin bazı fertleri, Adapazarı ve civar yerlerde âyan- lık görevini ele geçirmişlerdir. Önemli bir kısmı da, mütesellimlik, mutasarrıflık gibi görevleri elde etmişlerdir.

Trabzon halkından olup, sonra Rize âyanlığını ele geçiren Tuzcuoğlu Memiş Ağa ise, XVIII. yüzyılın ilk yarısında, ahalinin vergilerini önceden devlete peşin ödeyip, mahsul vakti gelince halktan toplamaktaydı ¹².

⁶ İstanbul Başvekâlet Arşivi, Cevdet Adliye. 1826.

⁷ Duygu, Süleyman; Yozgat Tarihi ve Çapan oğulları, sh. 15.

⁸ Cevdet Dahiliye. 12890

⁹ Cevdet Dahiliye. 16775

¹⁰ Isparta Şr. Sc. 170. sh. 169.

¹¹ Uluçay, Çağatay; Karaosman oğullarına Ait Düşünceler, III. T. T. K..K., sh. 245.

¹² Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1309, c. 10, sh. 218-219. Ayrıca, Bak: Aktepe, Münir: Tuzcuoğulları İşyanı, 1951. İstanbul, Tarih Dergisi, sayı: 5-6.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, vilâyet kethüdaları mütegalibeliğe meyilli ve kendi çıkarları için çeşitli suistimaller yapan kimselerdi. Vergileri toplamak ve kaza ile ilgili diğer işleri görmekle görevlendirildikleri halde, halktan kendileri için de vergiler toplamaktaydılar. Bunlardan, Şaban oğlu 1138 (1725-1726)'dan 1740'a kadar olan zamanda kaza ile ilgili işlere bakmadığı gibi, kendi adına ve defterde yazılı olmayan pekçok akçe toplamıştı¹³. İç karışıklıkların çok arttığı sıralarda, âyandan olup mütegalibelik yapanlar kendileri bizzat kethüda tayin ederek vergi toplamaya başladılar. Nitekim, 1748 yılında yazılan bir fermanın beş-on senedenberi, Kayseri'de ortaya çıkan bazı zâlim âyanın eşkıyalık ve kötülükleri ile tanınan üç kişiyi "kethüda" tayin ettiğini görmekteyiz. Bu kethüdalar şehir ve köylerden, kırk-elli kese akçe toplamışlar ve ayrıca bekârlardan yüz akçe toplanması için kadılardan imza defteri almışlardı. Âyandan olan bu mütegalibeler, kendilerine karşı gelenleri bir bahane bularak korkuttuklarından hiç kimse bunlara karşı gelememekte ve bu yüzden bunlar Kayseride istedikleri gibi hareket etmekteydiler¹⁴.

Vilâyet kethüdaları, XVIII. yüzyılın ilk yarısında artık sanki âyanların emirlerinde ve işe yaramaz bir durumda bulunmakta idiler. Kayseri âyanından Emîr Ağa 1148 (1735-1736)'dan 1750'ye kadar olan zamanda, vilâyet kethüdalarının kendi adamları olması sebebiyle, çeşitli vergiler (imdâd-ı seferiye, imdâd-ı hazariye) ve vilâyet masrafları için defterler düzenlenmiş, üçer-dörder kat fazla olarak halka (salyane) senelik vergileri dağıtmış ve zorla toplayarak, bunları kendi hesabına harcamıştı. Bunlardan başka, timâr, ze'amet, evkaf köyleri ve başkalarını kendisine bağlamış ve bunlara başka bir kimseye verdiğinde, kendisine kimse mâni' olamamıştı. Buraları çok ucuza alıp, başkalarına verirken üç-beş kat fazlasıyla vermekteydi. Mültezimler de kendisine güvenerek fazla miktarda akçe toplamaktaydılar¹⁵. Emîr Ağa, ayrıca, kadılardan aldığı belgeleri İstanbul'a yollayarak bazı kimseleri Kayseri'den sürdürüyordu¹⁶. Adı geçen kethüdanın Şaban oğlu olması gerekir. Çünkü, 1735-1740 sıralarında, Kayseri'de vilâyet kethüdası olarak Şaban oğlu ile Emîr Ağa'nın

¹³ Kayseri Şr. Sc. 131, sh. 135-136.

¹⁴ Kayseri Şr. Sc. 139, sh. 13,

¹⁵ Kayseri Şr. Sc. 138, sh. 82.

¹⁶ Kayseri Şr. Sc. 138, sh. 82.

anlaşarak beraberce halkı soydukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Emîr Ağa, 1735'ten beri vilâyet kethüdaları vasıtasıyla kendisi için vergiler toplattırarak zengin olmuş ve zamanla Kayseri âyânlığını ele geçirmiştir.

Cevdet Paşa, âyânların şehir kethüdalarına her türlü kötülüğü yaptırdıklarını bildirmektedir. Âyânlar "fesâdı" şehir kethüdalarına yaptırmakta ve kendilerine bunlarla ilgili sual sorulsa, haberleri olmadıklarını söyleyerek, kabahati şehir kethüdasına atmakta ve onun cezalandırılmasına sebep olmaktaydılar¹⁷. Aslında, âyândan olan kimselerin şehir kethüdası ile müşterek hareket etmesi lâzımdı. Bu şekilde hareket edenler mevcuttur¹⁸. Şehir kethüdalarının görevleri karşılığı halktan bir miktar ücret aldıklarını bilmekteyiz¹⁹.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru, ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, artık şehir kethüdalığı sözünün vesikalarda pek az geçmesinin sebebi, bu görevi ya âyânların kendilerinin bizzat yapmalarından veya adamlarına yaptırmalarından ileri gelmektedir. Esasen, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait fermanlarda âyan lafının bir ara kaldırılması ve şehir kethüdalığının hâkim kılınmak istenmesi geçici olmuş, kısa bir süre sonra eski usule dönmüştür.

Vilâyet âyânından olan bazı kimseler XVIII. yüzyılın başlarında vergi ödeyenlere sahip çıkıp, bunları vergi ödemekten kurtarıyorlardı ki, bu takdirde gerek vergi toplayan mültezimler, gerekse devlet zararlı çıkmaktaydı. Örneğin, 1702 ve 1703 senelerinde yazılan fermanların tetkikinde bu hususlar açıkça görülmektedir. Hristiyanların bazıları cizye vermemek için gizlenmekte veya kaybolmaktadır. Bazılarını da âyân, emlâk sahibi ve diğer kudretli kimseleri çiftliklerine girdiklerinden ve himaye edilmekte ve bunlar da bunların sayesinde cizye vermekten kurtuluyorlardı²⁰. Bu tip olayların XVIII.

¹⁷ Tarih-i Cevdet, c. VII, sh. 147-148.

¹⁸ 1741'de Karaman âyânından Çavuş-zâde ve diğer ileri gelenler, şehir kethüdası Osman ve bütün halk "meclis-i şer"de toplanarak Hacı Mahmud Mahallesinden İsmail ve Ömer ve Mustafa Çelebi ve diğerlerinin mahallelerinin iki avarız hanesinden birbuçuk avarız hanesine inmesi için mahzar vermişlerdir. Karaman. 282, sh. 21.

¹⁹ Ankara Sancağındaki şehir kethüdası Musanın "bir senelik şehir kethüdalığı ücreti 60 kuruş idi" Ankara. 121, vs. 622.

²⁰ Bu fermân Kütahya Karahisar-ı Sahip, Sultanönü kadılarına yazılmıştır "binyüzoniki senesine mahsûb olmak üzere zikr olunan sancaklarda sakın

yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiğini vesikalardan bilmekteyiz²¹. Ayrıca, bazı eşkiyalarında “zâbıran ve âyânın himayelerine duhul” eyledikleri bilinmektedir²².

1740’da Adana Sancağındaki Yüregir Kazasındaki Kozan, Çiğdemli, Meneş ile Üsküdar’daki Valde Sultan vakıflarına bağlı Yeniil, Türkmen-Halep ve civarındaki haslara bağlı Şam, Trablus-Şam, Ayıntab, Haleb, Maraş, Tarsus, Tokad, Aydın ve civarı ve Rumeli’deki cemaatlerin reâyalarından bazıları vergi vermemek için yerlerini terketmişlerdi. Bunların iskânları için daha önce fermanlar yazılmış ise de, her biri bir âyân ve mütegalibeye dayanarak çiftlik ortaklığı yapmak, ya da valilere levent olmak veya yeniçeri, sipah, topçu, cebeci, gibi askerlikle ilgili bölüklere yazılmak istiyorlardı. Vergi ödememek için “ehl-ı sünnet” olduklarını iddia edenleri de vardı²³. Görüldüğü üzere yerini, yurdunu terkederek aşiretlere mensup vergi veren raiyyet’den ve hristiyanlardan bazıları âyan’dan olan kuvvetli kimselere dayanarak onun adamı olmak yoluna gitmekte ve vergi vermekten kurtulmaktaydı. Zile Mukata’asının defterlu ra’iyyeti ve ra’iyyet oğullarından” bazıları eski yerlerini terkederek Amasya, Merzifon, Çorum, Bozok, Ankara, Çankırı, Kütahya, Kırşehir, Nevşehir, Mucur, Ürgüç, Cerid, Göçekli, Pehlivanlı ve Memalu aşiretlerinin içlerine girip yerleşmişler ve bazı nüfuzlu kimselere hizmetkâr olarak çiftliklerinde ortakçı olduklarından bunlara dayanarak vergi ödememe yollarına gitmişlerdir²⁴. Âyân’dan olan kimselerin hizmetkârı haline gelen ve ra’iyyetden olan kimseler vilâyet âyânından olanların büsbütün kuvvetlenmesini sağlamaktaydılar. Zamanla kaza idarelerinde önemli rol oynamağa başlayan bu kimselerden çeşitli

ve mütemekkin ve mürûr u ubûr iden ehl-i zimminin nicesi ihtifâ ve gaybet idüp ve bazılarını dahi âyân ve zî-kudret ve emlâk sahipleri sahip çıkub cizyelerin virmediklerinden. . . ” “zi’l-ka’de sene ihdâ aşere ve mie’ta ve elf, kad fî 24 zi’l-hicce-tü-ş-şerife 1111” Kütahya Şr. Sc. 1, Vs. 709. Aynı mealde diğer bir fermân, Bak: Kütahya. 1, Vs. 874, “el-ra’bi işrin zi’l-ka’de 1113”. Kütahya, Karahisar-ı sahip, Akşehir Kadılarına yazılmıştır. Bazı hristiyanların kudretli âyân ve mal sahiplerine sığınmalarını, vergi ödemeleri istenir.

²¹ “Reâyâdan ba’zıları âyân-ı vilâyete istinâden cizyeleri malı taksit ile edâ ıderiz deyu ta’allül ve muhâlefet” ettiklerinden “â’yan ve sa’ir taraflarından dahi bir ferd mümâna’at ve muhalefet itdirilmemek. . .” Kayseri. 152. s. 199.

²² Karaman. 284, s. 36.

²³ Konya. 53, s. 342 ve 345.

²⁴ Konya. 53, s. 345.

konularda, zahire satın alınıp askerin geçeceği yere nakli²⁵, menzilci tayini ve menzilhanelere beygir tedariki²⁶, eşkıyaların yakalanması, asker temini²⁷ ve sair hususlarda yardım isteniyordu²⁸. Bunlar, kazalarda belirli bir kuvvete sahip, mustakilen hareket eden kimselerdir. Bir de bunlardan başka şehrin bütün âyânına hitap eden fermanlar vardır. Bu şehir veya vilâyet âyânına kitâplar fermanlarda sık sık tekrarlanmaktadır. Örneğin, hazine güney ve orta Anadolu'dan İstanbul'a gelirken yollardaki kazaların âyânlarından hazineyi korumaları istenmekteydi²⁹. Ayrıca, imdad-ı seferiyye ve diğer vergilerin toplanması hususlarındada şehir âyanına baş vurulmaktaydı³⁰.

Sancak ve kazalardaki vilâyet âyanından olanların en kuvvetlisi kendisine taraftar olanlarla birlikte ön plâna geçmekteydi. Diğer ileri gelenler kuvvetli ve taraftarı çok olan bu âyana karşı gelemeyerek, sancak veya kazada mustakilen hareket etmesine ve halkı soymasına, zulümlerine ses çıkaramıyorlardı. Bunlar ekseriya kuvvetli olan bu âyanla beraber hareket etmeyi kendileri için daha kârlı bulmakta veya korkularından kendisine tâbi olmaktaydılar. Böylece kazaların işlerini müstakilen görmeğe başlayan kaza sakinlerinden ve âyanından olanlar ekseriya mütegalibelik yoluyla âyânlıkları ele geçiriyorlardı.

Evvelce de belirttiğimiz gibi âyân olanların ellerinde belirli bir kuvvet mevcuttu. Ayrıca, kazalarda kendilerine taraftar kimseler de bulunuyordu. Bu taraftarlar da ekseriya eşkıyalığa meyilli kimselerdi. Hatta, âyân'dan olanlar bazı eşkıyaları da yanlarında tutup, saklandıklarından bu gibi hareketlerinin önüne geçilmesi için fermanlar yazılmıştı³¹.

²⁵ Ankara. 122, s. 117, Vs. 215.

²⁶ Ankara. 121, s. 339, Vs. 692.

²⁷ Balıkesir. 728, Vr. 11/B.

²⁸ Kayseri. 131, s. 135

²⁹ Daha âyân olmadan önce Karaosmanoğulları, Çapanoğulları, Nakkaşzadeler, v. benzerleri bu tip yardımlarda bulunmuşlardı.

³⁰ Anadolu Valisi, Kütahya Naibi ve vilâyet âyânına hitapeden fermânda bu hususlar mevcuttur. "elviye mutasarrıflarının imdâd-ı seferiyyeleri virilmekte müsamaha olunduğu sem'î-hümâyûnuma lâ-hakk olmağla her sancağın kadılarına ve âyânına başka başka mubaşirler ile evâmîr-i şerîfim gönderilüb...." Konya Mevlâna Müzesi, Isparta Şr. Sc. 170, s. 115.

³¹ Müh. 120., s. 49, Hük. 3; Mühimme. 121, s. 30, Hük. 3-4, C. Zaptiye. 2926 Vesika. 2

Âyân olanlar ekseriya önce mütesellimlikleri elde etmekte ve devamlı olarak bu görevi ellerinde tutmaktaydılar. Çoğu kez yerliden olan bu kimselerin tegallüb yoluyla halkı soyarak zengin oldukları, devlet görevlileriyle özellikle kadılarla anlaştıkları, kendileri ile anlaşmak istemeyen olursa, bunları da korkutarak kendilerine bağladıkları görülmektedir³². Halkın bu kimselerin zulümlerinin önlenmesi için çeşitli tarihlerde İstanbul'a arz ve mazharlar yolladıklarını, kadıların da bizzat İstanbul'a yahut "ordu-yu hümayûna" mektuplar yazdıklarını bilmekteyiz. Muhakkak olan şudur ki, bu kimseler daha çok mütesellimlikleri ve voyvodalıkları sırasında ekseriya usulsüz olarak topladıkları vergilerle zengin olmuşlar ve âyanlıkları ele geçirmişlerdir. Şehir âyânının hepsi, bölgelerindeki hükûmet işlerine musallat olan kimseleri istemezlerse karışıklıklar çıkarıyorlardı. Bazen bu çeşit mütegalibe arasında nüfuz üstünlüğü mücadelesi ve hükûmet yetkililerinin paylaşamaması yönünden çatışmalar olmakta, bu yüzden şehirin âyânı ve halkı ikiye bölünmekteydi. Tabii ki, bu durum da bir takım önemli karışıklıkların doğmasına sebep olmaktaydı.

Resmi âyanlığı eline geçirenlerin çoğunun seyyidlik beratına sahip olduğu görülmektedir. Bunlar seyyidliğin de kendilerine sağladığı faydalarla daha çabuk servet yapıyorlardı.

Vermiş olduğumuz bu bilgilerle çoğunlukla seyyidlik berâtı olan âyanların aynı zamanda zengin, kudretli ve geniş mal-mülk sahibi mütegalibeliğe meyilli kimseler olduklarını belirtmiş olduk. Reâyâ'dan pekçok kimse de bu mütegalibelere güveniyor veya menfaati olduğu için öyle görünüyordu. Devletin zayıf zamanlarında bu mütegalibeler bir fırsatını bularak âyanlıkları ele geçirmişlerdir.

1726'dan önce Anadolu'da mevcut âyanlar şüphesiz çok kuvvetli değillerdi. Fakat, 1726'da sancakların derecesine göre buralardaki az veya çok nüfuzlu hanedanlara birtakım idarî yetkiler tanındığından âyanlık daha sağlam bir hüviyet kazanmıştır. Böylece kazaların nüfuzlu kimseleri halk üzerindeki kuvvetlerini artırmışlar, bir derebeyi hüviyetine girmişlerdir.

1726'dan sonra âyanlıkları elde edenlerin kökleri, XVII. yüzyıla kadar gitmektedir. Bunlar zamanla kuvvetlenerek birçok mücahedelelerden sonra böyle bir resmî hüviyeti âdetla zorla elde etmişlerdir.

³² Kayseri. 121, s. 168.

Yerli hanedanların âyânlıkları nasıl elde ettiklerini safha safha gösterirsek sözlerimiz daha açık olarak belirecektir.

Biz bu bahiste Anadolu'da önemli rol oynayan kuvvetli ailelerin âyânlıkları nasıl ele geçirdiklerini göstereceğiz. İlk olarak Kayseri'deki Zenneci-oğullarını ele alalım.

Zenneci-zadeler vesikalardan anlaşıldığına göre, 1708'denberi mütegalibelik yapmaktadır. Bununla beraber bu ailenin âyan olarak bir kuvvet haline gelmesi 1740'dan sonradır. Binaenaleyh, Zenneci-oğulları henüz bu şöhretlerini kazanmadan önce Kayseri'de birinci sırayı işgal edenler arasında Kadı Burhaneddin ve İshak, daha sonraları 1740'a kadar Kalaycıoğulları bulunmaktaydı. 1720'den sonra Kayseri Mütesellimliğini de ele geçiren ve "âyânlık iddi'asında" bulunan Kalaycı oğulları 1740'dan sonra artık eski önemlerini kaybetmişlerdir. Zenneci-oğullarından önce, bunların üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

1713 senesinde Kayseri'de "âyânlık iddi'asında" bulunan eski Kayseri Kadısı Burhaneddin ve İshak Efendi³³ den sonra, 1720'den sonra Kalaycı-oğlu Mustafa önemli olmaya başlamıştır. Kalaycı-oğlu Mustafa Kayseri âyanından olup, sonradan Kayseri'ye mütesellim olmuş ve "âyânlık iddi'asında" bulunmuştur. Kalaycı-oğlu Mustafa mütesellimliği sırasında valilerle anlaşmış, hem onların, hem de kendisinin kaza ve köylerden kanunsuz akçeler toplamasını sağlamış ve böylece servetini artırmıştır. Kayseri Kadısı Mustafa İstanbul'a gönderdiği mektupta, Kayseri âyanından Mütesellim Kalaycı-oğlu Mustafa'nın kendi halinde olmadığını, her zaman vali kapılarındaki "ehl-i örfe" Kayseri halkında haksız para cezası aldığını, 1718'denberi her köyden yüzellişer ve ikiyüz kuruş aldığını ve bu tip zulumlerinin nihayeti olmadığını açıklamaktadır³⁴. Kalaycı-oğlu Mustafa sık sık valiler ile anlaşarak halkı kolayca soymak yollarını aramıştır. Bu sebeple Çorum Sancağı Mutasarrıfı Memalu oğlu Ömer Paşa'ya mektup gönderip, Kayseri'ye davet etmiş, Memalu oğlu da gelerek altı gün köylerde kalıp, bedava yem ve yiyecek ve beşyüz kuruş para ile üçyüz kuruşluk mal almıştır. Kalaycı-oğlu fukarayı koruyan şehir âyanından her biri için bir bahane bulup, haksız olarak valilere şikâyet ederek, kimini sürdürmüş, kimini

³³ Cevdet Zaptiye. 2926, Müh. 121, s. 30, Hük. 3-4

³⁴ Kayseri. 121, s. 1, Hük. 1.

evinde hiçbirşeye karışmadan oturması hakkında “evâmir-i şerif” çıkarmıştır. Onlar da korkularından ve karşı koymağa yeter kuvvete malik olmadıklarından, Kalaycı oğlu Mustafa eli altında bulunan Kürtlerden pekçok eşkiya ile köylerde istediği gibi hareket etmiştir. Bütün bu hususlar Kayseri Kadısı Mustafa’nın İstanbul’a gönderdiği mektupta açıklandığından, İstanbul’dan 1724 Şubat başlarında yazılan fermenda Kalaycı-oğlu Mustafa’nın mütesellimlikten azledilmesi ve yerine ağalardan birinin mütesellim tayini, Kalaycı oğlu Mustafa’nın bir daha mütesellim olmaması bildirilmiştir³⁵. Bunlardan anlaşıldığı üzere, Kalaycı-oğlu Mustafa valilerle anlaşp, onlar vasıtasıyla kanunsuz işler yapmasına yarayan buyruldular temin etmekte, köylülerden paralar toplamakta ve elinde bir miktar eşkiya bulundurmaktadır. Kalaycı-oğlu Mustafa hakkında yapılan şikâyet ve bunun üzerine bundan böyle Kayseri’ye mütesellim olmaması hakkında yazılan ferman bir süre tatbik edilememiştir. Bunun 1726 senesinde “âyân-ı ağâyân”dan bazılarına mirmiranlık görevinin verilmesi³⁶ ile ilgili olarak alınan kararlar ilgili olması ihtimal dahilindedir.

Kalaycıoğlu Mustafa bir süre sonra tekrar Kayseri Mütesellimliğini elde etmiş, 23 Temmuz 1733’de Kayserinin ileri gelenleri ile beraber Kayseri Sancağında ve Sivashanı yakınındaki bazı süvari Türkmen eşkiyasının yakalanarak idamları, böylece memleketin eşkiyadan temizlenmesi, yolcular ve sair halkın rahatı hususları ile görevlendirilmiştir³⁷. Bu sıralarda Likvanik Kürtlerinden Boynu Yoğunlu aşireti eşkiyalıklarını artırmış, Battal Bey adlı birinin evini basarak, ondört kişiyi haksız yere öldürüp eşyalarını zaptetmiş ve Kayseri’ye gelmişti. 1734 Nisan’ının ortalarında Kayseri kadısına ve mütesellimine hitap eden fermenda, il erlerini maiyetine alması, Ürgüp ve Develi kazaları ahalileri ile beraber hareket ederek Yoğunlu aşiretinin cezalandırılması istenmişti³⁸. Aynı husus ile ilgili olarak Kayseri mollasına, Kalaycı-oğlu’na ve “harb ve darbe kadir il erlerine” de başka bir hüküm yazılmıştır³⁹. Bir süre sonra Kayseri Sancağı mutasarrıfı tarafından Kayseri’ye Salih adlı biri tayin olunmuştu. Fakat,

³⁵ Kayseri. 121, s. 1, Hük. 2.

³⁶ Tarih-i Çelebi-zade, s. 441

³⁷ Kayseri. 127, s. 34

³⁸ Kayseri. 128, s. 130.

³⁹ Mühimme. 140, s. 84.

vilâyet ahalisi Salih'in kendi halinde olmadığını ve kendilerinden memnun kalmadıklarını mutasarrıfa bildirince, mutasarrıf tarafından 1738 Ağustosı başlarından itibaren Kalaycı-zade Mustafa ağa mütesellim tayin edilmiştir⁴⁰. Bundan sonraki tarihlerde Kalaycı-oğlu Mustafa ve taraftarlarının âyânlık iddi'asında bulunmaları ile eski itibarlarının sönmeğe yüz tuttuğunu görmekteyiz. 1741 Ekim'inde Kalaycı-oğlu Mustafa Ağa ve Kışılmaz-oğlu Seyyid Mahmud Ağa ve Emîr Ağa diye tanınan Seyyid Mehmed ve köy ket-hüdası Sağırıcı-oğlu Mehmed âyânlık iddi'asında bulunarak halka zulüm ettiklerinden "divan-ı Karaman'da dâvacıları" ile davaları olup, davalarının görülmesi hakkında karar alınmıştı⁴¹. Aynı sene içerisinde eski mütesellim Kalaycı-oğlu Mustafa'nın "ma'rifet-i şer'le" hesabının görülerek toplatılan imdadiyeler her ne ise Erzurum'da bulunan Paşa'ya gönderilmesi isteniyordu⁴². Bu tarihte yeniden mütesellim tayin olunan Kalaycı-oğlu Mustafa'nın yerine bir süre sonra Zennecizâde mütesellim tayin olundu⁴³. Kalaycı-oğlu Mustafa artık eski ehemmiyetini kaybetti⁴⁴. Fakat, Kalaycıoğlu'nun taraftarlarından olan Emîr Ağa kuvvetlenip Kayseri âyanlığı için Zenneci-zâdeler ile mücadeleye başladı. Kalaycı-oğlu Mustafa şehrin içerisinde geniş bir taraftara sahip olmadığından mücadeleyi kaybetmiştir. Kalaycı-oğlu Mustafa'nın her ne kadar Kürtlerden müteşekkil dermeçatma bir kuvveti var idiye de, bu yeterli değildi. Şehir âyanı ve kadı kendisini istememekte ve halk onun idaresinden memnun olmayıp kendisini şikâyet etmekte idi. Buna karşılık, Kalaycı-oğlu toplamış olduğu servetle, kendisine taraftar olan bazı valiler ve az miktarda kendisine bağlı âyan ve taraftarlarla zaman zaman Kayseri mütesellimliğini elde etmiş, bir kere de âyânlığı ele geçirmek için mücadele etmiştir.

⁴⁰ Kayseri. 130, s. 167.

⁴¹ Kayseri. 133, s. 217. Vesika. 3

⁴² Kayseri. 133, s. 264.

⁴³ Kayseri. 133, s. 265.

⁴⁴ Kalaycıoğlu Mustafa'nın gene mütegalibelik yaptığını görüyorsakda bunlar sancak ve kazalardaki halkın hepsini etkilemeyen ufak tefek olaylardır. Örneğin, 1750 senesinde yazılan bir fermanda Kayseri'ye bağlı Talan adlı köyden Mihal adlı bir hristiyanın şikâyet ve Kalaycıoğlunun bununla ilgili davasının görülmesi istenmektedir. "Şühûd ve udûl ile şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken kazâ-i mezbûre sâkinlerinden Kalaycıoğlu Mustafa'nın bu zatdan yüz altmış kuruş aldığı yolundaki şikâyet üzere, davanın hak ve adalet esaslarına göre görülmesi emredilmiştir. Kayseri. 139, s. 53.

Fakat, elinde yeteri kadar kuvvet ve kendisine bağlı kimseler olmadığından başarı sağlayamamıştır. 1740 dan sonra Kayseri âyanından olan Zenneci-zâdeler ve Emir Ağa bu durumdan faydalanarak Kayseriye'ye hâkim olmuşlardır. Zenneci-oğulları Kayseri âyanından olan bir ailedir. XVII. yüzyıla ait şer'îye sicillerinden Zenneci-oğullarına ait bilgiye rastlıyamadık.

1721 Aralık başlarında yazılan bir fermanla Enderlik Köyü halkının Zenneci-oğullarından şikâyet ettikleri anlaşılmaktadır. Fermanla bu aile ile köy halkı arasındaki davanın görülmesi emredilmektedir. Enderlik Köyü halkı Ertana vakfına ait olan köylerini Kayseri'de bulunan Zenneci-zâde Ahmet ve oğulları ile Mustafa ile Osman'ın kendilerine malikâne olarak kaydettirdiklerini iddia etmekte ve kendilerine zulüm yaptıklarını ileri sürmektedirler. Zenneci-oğulları, 1708 senesindenberi, her sene harman dökmek için "izin akçesi" diye seksen, "harman savurmak için" 200 kuruş ve her gerdekte "resm-i gerdek" adıyla kanundan fazla olarak dörder altın almışlardı⁴⁵. Ayrıca, haftada bir kere yirmi-otuz kadar atlı ile köye gelerek bazı kimselerden "kavga etmişsiniz" diye para cezası kesmişlerdir. İstenmeden köye gelen Zenneci-oğulları "salyanelere" karışıp, ücret adıyla zorla 400 kuruş, yedi-sekiz adet beygir ve seyislerini alıp bunları besletmişlerdir. Zenneci-oğulları'nın bu gibi hareketlerinden dolayı Enderlik köyüne 18 kese akçe borçları olduğu halde kadılar ve âyan korkularından dan ses çıkaramadıkların halk mektupla durumu İstanbul'a birdirmiş ve bunun üzerine Kayseri kadısına yazılan fermanla gerekli davanın görülmesi emrolunmuştur⁴⁶. Zenneci-oğullarının Enderlik köyünü kendilerine malikâne olarak kaydettirmelerinden sonra 1708 denberi buranın her türlü işlerine karıştıkları kanusuz olarak halka salmalar yükleyerek servetlerini artırdıkları anlaşılmaktadır.

1734 Şubat tarihli vakıfla ilgili bir vesikadan anlaşıldığına göre, Zenneci-zâdelerden Kayseri'nin Daracık semtinde Eskiçiler yakınındaki yerler Mustafa Ağa ve Osman Ağa'nın mülküdür⁴⁷. Zenneci-zâdelerin kuvvetlenmesini sağlayan ve bu ailenin önemli bir kuvvet haline gelmesini temin eden şahıs Zenneci-zâde Ahmet'dir.

⁴⁵ Kayseri. 120, s. 117.

⁴⁶ Kayseri. 120, s. 117.

⁴⁷ Kayseri. 128, s. 114.

Zenneci-oğulları henüz XVII. yüzyılda kuvvetli olmadıklarından devlet için bir önem ifade etmiyorlardı. Fakat, 1694 den bu yana mîrî mukata'aların malikâne olarak "kayd-ı hayat" şartı ile vilâyet âyanına satılması ve Ahmed'in Enderlik köyünü kendi ailesine kaydettirmesi ile kuvvet kazanması mümkün olmuştur. Burada kanunsuz hareketlerle halkı soymağa kalkması yüzünden Ahmed sık sık şikâyet konusu olmuştur. Esas, Zenneci-zâde'nin kim olduğunu bilmiyoruz.

Zenneci-zâde Ahmed'ten sonra, oğulları Osman ve Mustafa Kayseri içerisinde pek çok mütegalibelik yapmışlardır. Osman ve Mustafa, Kayseri kadısı Enes-zâde'nin kaza kadılığından azledilmesi olayından istifade edip "kadıyı azlettirdik ve Kıbrıs'a sürdük" diyerek halkı kendi taraflarına çekmeğe başlamışlardır. Zenneci-zâde-ler kaza sakinlerinden eşkıyalığa meyilli olanları ve eşkıya reislerinden Kâfir oğlu Mehmed, Mehter oğlu Mustafa, Uzun Veli oğlu seyyid Mehmet, Köle Osman ve diğerlerini etraflarına toplamışlar, Devcioğlu Mustafa ve Yeğen İbrahim adlı kimselere köleleri Osman ile mektup göndererek kendi taraflarına çekmişler, onlar da birçok işe yaramaz eşkiyayı maiyetlerine alarak beraberce mahkemeyi basmışlardır. Mahkeme odasını basan bu kimseler "defter-i müfredat"a göre, kadı'nın altubun dört kuruş tutarındaki malını yağma etmişler, öldürmek kastıyla gece-gündüz evini kuşatmışlardır. Bu durumu Kayseri ve Ankara naipleri ilâm ve Enes-zadenin arzuhal ile İstanbul'a bildirmesi üzerine 1733 Mayıs ortalarında Zenneci-zadelerin ve taraftarlarının yakalanarak Kayseri'den İstanbul'a getirilmesi için Şeyh'ül-İslâm'ın da tasvibiyle ferman yazılmış, fakat, İstanbul'a getirilmeleri imkânsız görüldüğünden davalarının Kayseri'de görülmesi istenmiştir⁴⁸. Birkaç sene sonra Zenneci-oğulları Kayseri mütesellimliğini ele geçirdiklerine göre, bu dava ya görülememiş veya Zenneci-oğulları Kadı ve diğer görevlilerle anlaşarak haklı olduklarını gösteren bir yazı yazdırıp bunu İstanbul'a göndertmişlerdir. Bütün bunlar Zenneci-oğullarının Kayseri içerisinde ne kadar kuvvetlendiğini göstermektedir. Kalaycıoğlu Mustafa artık eski kuvvet ve kudretini kaybederken, Zenneci-oğulları kuvvetlenmişler ve Zenneci-oğullarından Mustafa Kayseri mütesellimliğini ele geçirmiştir. Kalaycıoğlu Mustafa bir süre daha mütesellim olmak için uğraşacak, fakat, Zenneci-oğulları karşısında tutunamayacaktır.

⁴⁸ Kayseri. 127, s. 78, 79.

1742 Mayıs ortalarında Kayseri sancağına Arpalık olarak mu-tasarıf olan Murtaza Paşa'nın kapu kethüdası Süleyman'ın "südde-i Sa'adete" gönderdiği dilekçede, Murtaza Paşa'nın Van muhafaza-sında bulunduğunu, Kayseri'ye Zenneci-zade Seyyid Mustafa'nın mütesellim tayin olunduğu izah olunuyordu. Fakat, Kalaycıoğlu Mustafa'nın ortaya çıkarak mütesellimliği Murtaza Paşa'dan buyruldu ile aldığı ileri sürerek, müdahale etmesinin karışıklıklara sebep olduğunu açıklamıyor ve Kalaycıoğlu'nun bu hareketinin ön-lenmesi isteniyordu. Bunun üzerine Kayseri mütesellimliğinin Zen-neci-oğlu Mustafa'ya verilmesi ve Murtaza Paşa'ya ait vergilerin (hazeriyye, seferiyye v.b.) Zenneci-oğlu tarafından toplanması hak-kında ferman yazılmıştı⁴⁹. Gerçekten de Kalaycıoğlu Mustafa 1738 Eylülünde Kayseri'ye mütesellim tayin olunmuştur⁵⁰. Fakat halktan "imdadiye" leri toplayamadığını beyan ile vergileri yolla-maması ve âyânlık iddi'asında başarı sağlamaması gibi sebeplerden dolayı gözden düşmüştür. Murtaza Paşa'nın 1742 Haziran'ının ortalarında İstanbul'a gönderdiği arzda 1737-1738 (1150) senesine ait üçyüz yetmiş kuruş tutarındaki "imdâd-ı seferiyyeleri" Kalaycı-oğlu Mustafa'nın göndermediği bildirilmiş bunun üzerine yazılan fermanda bu paranın ahaliden toplanması ve kadı ile mütesellim tarafından Murtaza Paşa'ya yollaması bildirilmiştir⁵¹.

1738 senesinden 1741 senesine kadar olan zamanda Kayseri'ye mütesellim olan Kalaycıoğlu Mustafa ve Salih Beg "imdâdiyye" leri toplayıp sancak sahiplerine göndermediklerinden ve kanunsuz ha-reketler yaptıklarından mütesellimlikten azl olunmuşlardı.

Zenneci-oğullarının 1742 Mayıs ortalarında "imdadiyye" top-lanması⁵², Nisan ayında Afşar, Karantili aşiretleri eşkıyalarının yakalanarak, cezalandırılmaları⁵³ hususlarında görevlendirildiklerinin

⁴⁹ Kayseri. 133, s. 277.

⁵⁰ Kayseri. 133, s. 167.

⁵¹ Kayseri. 133, s. 276.

⁵² Kayseri. 133, s. 281.

⁵³ Kayseri. 133, s. 281, Kayseri Sancağı Mütesellimi Zenneci-oğlundan ençok Afşar eşkıyasının te'dibi hususunda yardım istenmiştir. 1742 Nisanında Kayseri Kadısı ve Mütesellimi Zenneci-zade Mustafa ile Kayseri'deki diğer görev-lilere hitâb eden fermânda Afşar Cema'ati eşkıyasının halka olan zulmü arttığından, bunu önlemek için Adana Beylerbeyi Rışvan-zade'nin görevlendirildiği, Kayseri Sancağındaki zabitler savaşa yarar kimselerin Rışvan-zadenin emrine girmeleri ve 200 kadar Afşar eşkıyasının başbuğu olan Mehmed'in etrafta gezdiği öğrenil-

görmekteyiz. 1742 nin Mayısında da Afşar eşkiyasının cezalandırılması için Capar-zade ile Kalaycı-oğlu Mustafa ve Zenneci-zade Mustafa'nın haberleşip, anlaşarak beraberce hareketleri istenmektedir⁵⁴.

Oysa ki, az önce izah ettiğimiz üzere Kalaycıoğulları ve daha sonra Zenneci-oğulları halkın tasvip etmediği kimselerdi. Buna rağmen Kalaycı-oğulları ve Zenneci-oğullarından faydalanılmasına ve zaman zaman bu iki ailenin Kayseri mütesellimliğini elde etmesine sebep devletin Anadolu karışıklıklarını önleyemeyişi ve ister istemez bu hânedanlardan faydalanma yoluna gidişi olsa gerektir.

1742 yılında Kayseri mütesellimi olan Zenneci-oğlu Mustafa'nın ismine sicillerde tesadüf edemedik. Fermanlarda isim zikredilmeden Kayseri mütesellimine emredilmekte, isimler boş bırakılmaktadır. Esasen, XVIII. yüzyılın ilk yarısında sancaklara yazılan fermanlardan mütesellimlerin isimleri çoğu kere yazılmamaktadır. Örneğin, Kayseri mütesellimi, Ankara mütesellimi, Çankırı mütesellimi, Konya mütesellimi v.b. olarak hitap olunmaktadır.

10 Kasım 1744 tarihinde, bir davanın halli ile ilgili olarak Kayseri mütesellimine yazılan yazıda "fahru'l-â'yan hâlâ Kayseri sancağı mütesellimi es-seyyid Mustafa Ağa" tabiri görülmektedir⁵⁵. Bundan 1742 ve 1744 arasında Zenneci-oğullarının Kayseri'de mütesellimlik yaptığı neticesine varılabilir. 1744-1745 senelerinde Kayseri mütesellimine daha çok askeri alanlarda ve vergi toplanması, sancak dahilinde ortaya çıkan eşkiyaların cezalandırılması⁵⁶ konularında fermanlar yazılmıştır.

Enderlik köyü halkının şikâyeti üzerine 1721 senesinde Zenneci-zâdeler ile davacılar arasındaki duruşma için ferman yazıldığını bilmekteyiz⁵⁷. Fakat, Zenneci-oğulları kuvvetli olduklarından dava

diğinden, Kayseri'den 1500 tüfenkli asker ve ileri gelenlerin başına Zenneci-zade ve Kayseri Serdarının başbuğ olduğu ve bunların Afşar eşkiyasının idamları ile görevlendirildikleri bildirilmektedir.

⁵⁴ Kayseri. 133, s. 290. Afşar eşkiyasının cezalandırılması için 13 Temmuz 1742'de Kalaycı-zade Mustafa ile Zenneci-zade Mustafanın, kethüdayerinin, yeniçeri serdarının, vilâyet âyanının, Çapar-zade ile beraber hareket etmeleri isteniyor. Vesika. 4 Fotokopi: 1

⁵⁵ Kayseri. 134, s. 166.

⁵⁶ Kayseri. 134, s. 120, Kayseri. 135, s. 64., s. 150, 179, 180, 183, 200. Kayseri. 134. s. 133, 137, 142; Kayseri, 135, s. 206, 210....

⁵⁷ Kayseri. 120, s. 117: Vesika. 1

görülemiyor ve davacıların durumları daha da kötü oluyordu. Şikâyetçilerin Zenneci-oğulları ile “hukuk-u şer’ce müte’alilik” davalarının görülmesi için Zenneci-oğlu Mustafa’nın İstanbul’a getirilmesi ve davaya orada bakılması istenmekte idi. 1746 Haziranında Zenneci-oğlu Mustafa’nın İstanbul’a götürülmesi hakkında bir de ferman yazılmıştır⁵⁸. Kayseri sancağı mutasarrıfı Ahmed Han tarafından daha önce mütesellim tayin olunmuş olan Zenneci-oğlu Seyyid Mustafa Ağa bazı hususların görüşülmesi için 16 Ekim 1746 tarihinde İstanbul’a çağırılmıştı. Kayseri’ye de yeni mütesellim tayini gerektiğinden Kayseri âyanlarından Midhat Bey mütesellim tayin olunmuştur⁵⁹. Bu tarihte Kayseri mütesellimi olarak Emîr Ağa bulunmakta idi. 1746 senesinde Karantili cemaatinden Pehlivanlı aşiret ahalisinin İstanbul’a yazdıkları dilekçeye göre, 11 adet develerinin ve 18 kese akçelik mallarının Medazi-oğlu İbrahim Ağa tarafından alınması şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Kayseri mütesellimi Emîr Ağa ve diğer vilâyet ileri gelenlerine yazılan fermanla İbrahim Ağa’nın kadı huzurunda duruşmasının yapılması emredilmektedir⁶⁰. Bundan da anlaşıldığı üzere, Midhat Bey’den önce mütesellim Emîr Ağa’dır. Emîr Ağa da Zenneci-oğulları gibi tegallüb yollarına başvurmuş ve iki aile arasında âyanlık mücadelesi XVIII. yüzyılın ortalarına doğru çok artmıştır⁶¹.

Zenneci-zâdelerden Zenneci-zâde Osman’ın oğlu Mehmed’in “Zenneci-zâde es-seyyid Mehmed Ağa ibn-i es-seyyid Osman Ağa⁶²”-nın elindeki kuvvetlere güvenerek mütegalibelik yaptığını, epey bir servet yığdıktan sonra Kayseri mütesellimliğini ve âyanlığını elde ettiğini biliyoruz. Bunun nasıl olduğunu inceliyelim :

1746 senesinin 21 Ağustosunda Aksaray sancağındaki zeamet ve timar sahipleri, Zenneci-oğlu’nun mütegalibelik hareketlerini bir dilekçe ile İstanbul’a bildirmişlerdir. Bu dilekçede, Zenneci-zâde Mehmed Ağa’nın 30-40 kadar süvari ile her sene köylerine gelip boş timarlar eşgün⁶³ mukataası içindedir diyerek müdahale ettiği, “tah-

⁵⁸ Kayseri. 136. s. 47.

⁵⁹ Kayseri. 136, s. 64.

⁶⁰ Kayseri. 136. s. 60.

⁶¹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu rekabet daha da artmıştır.

⁶² Kayseri. 151. s, 9

⁶³ Eşgün’ün Eşküciden gelme ihtimali vardır. Zenneci-oğlu bu yüzden buraları eşkûn olarak zaptetmiş olabilir. Asker getirmek üzere boş olan mukata’aları zabt etmek hakkı ona verilmiş olmalıdır.

vil tezkirelerine” aldırış etmiyerek, timar ve zeamet sahipleri İran Seferi’nde bulunduğu sıralarda reayaların her birinden bu bahane ile 15 kuruş aldığı ve “tahvil beratlarını” kabul etmediği bildirilmektedir⁶⁴. Görülüyor ki, Zenneci-oğlu Mehmed de, babası Mustafa ve amcası Osman ve bunların babaları Ahmed gibi mütegalibelik hareketlerine baş vurmakta idi.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Kayseri’de üç önemli aile vardır. Bunları: Kalaycı-Oğulları, Emîr Ağa-zadeler ve Zenneci-Oğullarıdır.

Kalaycı-oğulları eski önemlerini kaybettiklerinden ortada Emîr Ağa ve Zenneci-oğulları kalmaktadır. Bu üç aileden her biri zaman zaman Kayseri’de mütesellimlik yapmışlardır.

Emîr Ağa’yı 1148 (1735/1736) denberi türlü türlü açgözlülük ve fesatlarından dolayı Kayseri halkı istemiyordu. Emîr Ağa vilâyet kethüdalarını da kendi taraftarı arasından tayin etmekte idi. Bu sebeple eyâlet mutasarrıflarının imdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazariyye akçeleriyle diğer vilâyet masraflarının reayaya dağıtım sıralarında Kayseri mahkemesinden kâtip Seyyid Süleyman ve Kurum-oğlu seyyid Abdülkadir ve Mehmed Kethüda adlı kimseleri kendi evine götürüp, kendi isteği üzerine ahali için defterler düzenlemişti. Bu defterlere üç-dört kat zamlar koyarak fukara ve raiyyete senelik vergileri taksim etmiş ve bunları zorla toplayarak fazlasını kendisine almıştı⁶⁵.

1735 senesinden beri Kayseri’den tayin ettiği vilâyet kethüdaları vasiyasiyle vergiler toplayan Emîr Ağa epey bir servete sahip olmuştu. Halk Emîr Ağa’dan kurtulmak için devamlı olarak yazmış olduğu dilekçelerde, kendisinin taraftarları bulunduğuundan duruşma Kayseri’de olursa Emîr Ağa’nın bir yolunu bularak kurtulacağını ileri sürmüşler, davanın Nevşehir’de olmamasını istemişlerdi. Kayseri sancığı halkı ile Emîr Ağa arasındaki davaların Nevşehir’de görülmesi için 1749 da yazılan fermanda, onun almış olduğu 27 kese akçeyi geri vermesi de bildirilmiştir. Ayrıca, Emîr Ağa ve taraftarları bundan sonra Kayseri’de kalacak olurlarsa halka zararı dokunacakları ve mevcut düzeni bozacakları bilindiğinden halktan aldığı paraları geri verdikten sonra, Kayseri’den sürülmesi emredilmiştir⁶⁶. Fakat bu mümkün olmamıştır.

⁶⁴ Kayseri. 136, s. 147.

⁶⁵ Kayseri. 138, s. 82, 83. Vesika. 4.

⁶⁶ Kayseri. 139, s. 46, C. Dahiliye. 508.

Kayseri'de gerek Amir Ağa ve gerekse âyanlık iddiasında bulunan kimseler vilâyet kethüdası tayin ederek, vergiler toplamak yoluna gitmişlerdir. 1749 senesinde yazılan bir fermanla halkın ödemeğe mecbur olduğu verginin toplamı otuz-kırk kese tutmaz iken beş-on senedenberi yani aşağı yukarı 1740 danberi bazı zorba âyanların ortaya çıkarak kaza ve köylere üç tane eşkiyayı kethüda tayin etmeleri ile bu miktar çok artmıştı. Bunlar kendilerine karşı çıkanları da birer bahane bularak cezalandırdıklarından kimsenin karşlarına çıkacak hali yoktu ⁶⁷.

1749 Ağustos başlarında yazılan bir fermanla Kayseri kadısının Emir Ağa'yı İstanbul'a şikâyet ettiği anlaşılıyor. Emir Ağa denilen Seyyid Mehmed Efendi vilâyet işlerine karışmakta, vergilere zamlar koymakta, rüşvet vererek defterleri imzalatmakta, gelip geçen yolcuları Kayseri'ye getirerek bu işlemde dolayı fazlaca masraf oldu diye defterler çıkarıp bu yolcuların masraflarını birkaç kat olarak halktan almakta, sebepsiz salyane topluyarak bunları kendi masraflarına sarfetmekte idi. Kayseri'deki has ve zeametleri de iltizamına almıştı ⁶⁸. Emir Ağa veya Seyyid Mehmed denilen Kayseri âyanından olan bu kimse Kayseri'de kendisine epey taraftar bulmuştu. Gene Kayseri âyanından Zenneci-oğlu da mütegalibelik yollarına başvurmakta ve Kayseri içerisinden de kendisine taraftar temin etmekte idi.

Kayseri halkı iki kısma ayrılmış olup bir kısmı Zenneci-oğullarını, bir kısmı da Emir Ağa'yı tutmakta idiler. Bu durum XVIII. yüzyılın ortalarına kadar böyle devam etmiştir ⁶⁹. Kayseri gibi önemli bir şehrin düzene sokulması ve ahalisinin rahat etmesi için yayınlanan fermanla iki tarafın da fesadının önlenmesi ve halkın âyan ve mütegalibeleri bundan böyle şehre sokmayıp, gerek Emir Ağa'nın, gerekse Zenneci-zâdeleri başka kazalara gönderilmesi cihetine gidildi ⁷⁰. İki tarafın zulmünden şehir halkı son derece perişan olmuştu. Bu durum uzun zaman burada mutasarrıflık yapmış olan Murtaza Paşa ve Kayseri Mollası Mehdi-zâde Abdurrahman tarafından İs-

⁶⁷ Kayseri. 139, s. 13.

⁶⁸ Kayseri. 139, s. 13.

⁶⁹ Kayseri halkı "ahd-i karîbdenberu iki fıkra olup bir fırkası mezbûr Emir Ağa kulu ve bir fırkası Zenneci-oğlu ve sa'ir âyan gürûhunun" taraftarı idi. Kayseri. 139, s. 52.

⁷⁰ Kayseri. 139, s. 52

tanbul'a gönderilen "tahrirat ve mahzarlarda" açıklanmaktadır. Bunlara göre, Emir Ağa'nın halk ile olan davasının halli ve sonra Kayseri'den uzaklaştırılması açıklanmaktadır. Zenneci-zâde Mustafa ve kâtip Seyyid Süleyman, Uzun Süleyman, halka zulüm yapmakta idi. Bunlar fakir halktan 20 bin kuruştan fazla akçe aldıklarından başka, kadıyı da tahrik etmekte ve ehl-i örfe iftira etmekte, karışıklığın artmasına sebep olmakta idiler. Yakın zamandan beri halkın iki kısma ayrıldığını söylemiştik. İkinci kısım yani "fırka-i aherisi Zenneci-oğlu ve sair âyân güruhu olup ve Paşa ve mollası mumaileyhima dahi fırka-i saninin taraftarı oldukları" bilinmektedir⁷¹. İkiye bölünen halkın bir kısmı âyânlardan birini, diğeri de öbürünü tuttuğu gibi Paşa ve mollalar da Zenneci-oğlu'nun tarafında idiler. Bundan dolayı Zenneci-oğulları daha kuvvetli durumda idi. Yeniden tayin olunan vali ve kadıya hitap eden fermana, şehirden sürülen âyanlardan bundan sonra hiç birinin Kayseri'ye gelmemesi, gizlice girerlerse, "durumu vali ve hükkâma ifade ve i'lâm-birle" vilâyetin düzenini korumaları emrolunmuştur⁷². Fakat, bu mümkün olmamış, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Zenneci-oğulları ve Emîr Ağa Kayseri âyanlığını elde etmişlerdir. Silâhlı yordakçılarıyla fitne ve fesad çıkaran Kayseri âyânı Emîr Ağa'nın civar kasabalardan birinde iskânı ve yordakçılarına da tenbihlerde bulunması için 14 Ocak 1750 de Kayseri Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya bir ferman yazılmıştı⁷³.

1762 Mart'ında Kayseri halkının İstanbul'a gönderdiği bir dilekçeden Zenneci-oğlu Mehmed'in 1752 denberi 10 senedir Kayseri'de âyânlık ve mütesellimlik yaptığını ve 500 den fazla kese akçeyi zorla ve kanunsuz olarak aldığı anlaşılmaktadır⁷⁴. 1763 den sonra Emîr Ağa'nın önemli rol oynadığını, zaman zaman Kayseri âyanlığını ele geçirdiğini, halktan kanunsuz vergiler aldığı ve sık sık şikâyet edildiğini bilmekteyiz⁷⁵. Zenneci-oğulları ve Emîr Ağa hak-

⁷¹ Kayseri. 139, s. 46. Fotokopi: 2.

⁷² Kayseri. 139, s. 46. Fotokopi: 2

⁷³ C. Dahiliye. 14087.

⁷⁴ Cevdet Dahiliye. 10667.

⁷⁵ Kayseri. 147, s. 5, Kayseri. 144, s. 4, 15, 45; Kayseri. 147, s. 17, 27, 63; Kayseri. 151, s. 6, 81, 83, 99; Kayseri. 151, s. 9, 14, 67, Kayseri. 152., s. 23, 29, 164, 199. Cevdet Zaptiye. 1150; Kayseri. 161, s. 27; Kayseri. 163, s. 34, 37, 58.; "Kayseri Kazası ahalisi sütte-i Sa'adetime arzuhal idüb bunlar üzerine edâsı lâzım

kında müteaddit defalar vilâyet işlerine karışmamaları için fermanlar neşredilmişse de bunlar başlarına topladıkları birtakım kimselerle daima vilâyet işlerine karışmışlardır ⁷⁶.

Zenneci-oğulları, “Zenneci-zâde Ahmed ve Oğulları Osman ve Mustafa” Kayseri’de kuvvetli bir hanedan haline gelmişler ve Zenneci-zâde Mehmed ve daha sonraları Zenneci-zâde Ahmed zamanlarında Kayseri âyanlığını elde etmişlerdir. Emîr Ağa’dan sonra Emîr Ağa-zâde Mustafa zamanında Emîr Ağa-zâdeler Kayseri’de çok kuvvetlenmişlerdi.

Her iki ailede seyyidlik unvanına sahip olup, halktan “tekâlif defterlerine” yazılardan fazla vergiler toplanarak zorbalık yollarına başvurmuş ve zengin olmuşlardır. Dikkat edilecek olursa her iki aile de önce Kayseri mütesellimliğini sonra Kayseri âyanlığını ele geçirmişlerdir.

Elimizdeki imkânlarla göre, bütün müzelerin şer’iye sicillerine bakmak çok zordur. Bu yüzden biz Ankara, Kayseri, Konya gibi şehirlerin şer’iye sicillerini iyi takip ederek buralarda âyan olanların hangi yollara başvurduklarını ve nasıl âyan olduklarını gösterdik. Esasen, birkaç örnek bu konuda bize gerekli bilgiyi vermektedir. Çünkü, diğer bölgelerde âyan olanların Anadolu karışıklıklarından faydalanarak mütegalibelik yolu ile âyanlıkları elde ettikleri neticesi kolayca ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bazı önemli şehirlerdeki âyanlıkların kuruluşları ile ilgili örnekler vermekle yetindik. İkinci misal olarak Ankara’yı alalım.

gelen avarız ve sa’ir emr-i şerifimle vâki’ tekâlif ve imdâd-ı hazariyyelerin edâ idüb kusurları yogiken birkaç senedenberu âyanlık iddia’sında olan Zenneci-oğlu Mehmed Ağa dimekle ma’ruf kimesne havâsına tâbi ve (boş) nâm iki nefer refikle-riyle yek-dîl ve bunların üzerlerine musallat vu zulüm ve te’addîsi hadden birûn olduğundan ma’ada bu sene-i mubâreke de hilâf-ı şer’-i şerif ve bilâ- emr-i münîf beher hâneye dörderyüz guruş salyâne ve cebren tahsîl ve ekl ü bel’ ve bunun em-sâli ve te’addîsine takat götüremeyeceklerinden nâşi bundan akdem iştikâ” “Kayseri. 144, s. 46; (1756 Aralık sonları). 1 Şubat 1757.

⁷⁶ Kayseri. 152, s. 232; (1768 ortaları). “Ahmed nam kimesne sūd-de-i sa’a-detime arzuhal idüb medine-i Kayseriye sakinlerinden Emîr oğlu Mustafa ve sair iki nefer kimesneler kendu nefisleri için ez’af-ı muza’af akçe tevzi’ ve taksîm ve cebren tahsîl ve ol-vecihle gadr ve te’addîden hali değildir diye i’lâm ve inhâ olunduğuna binâen” “Kayseri. 152, s. 207; Kayseri. 152, s. 229; “âyan ve mütegalibeden Zenneci-oğlu Mehmed nâm kimesnenin umûr-u beldeye müdahale eylememek üzere hakkında defe’atla evâmîr-i aliye ısdâr olunmuş iken mücerred tagallüb ve ahali-i beldeye mü’ekkil ittihâziyle bir alay eşhas ve erâzil...” Kayseri. 151, s. 67.

Ankara'da da tıpkı Kayseri'de olduğu gibi âyanlık için uğraşan üç aile vardır. Bunlar: Müderriszâdeler, Nakkaşzâdeler ve Muslu Paşazâdelerdir.

Gerek Müderriszâdeler ve gerekse Nakkaşzâdeler ellerindeki kuvvetlere dayanarak mütegalibelik yapmakta, zorla vergiler toplamakta idiler. Her ikisinin de leventleri mevcuttu. Müderriszâdeler ve Nakkaşzâdeler zaman zaman Ankara'da mütesellimlik yapmışlardır. Müderris-zâdeler 1740 a doğru Ankara âyanlığını elde etmek başarısını gözetmişlerdir. Önce Müderris-zâdeleri ele alalım:

Müderris-zâdelerin Ankara'da en çok isim yapmış olanı, Ankara âyanlığını Müderris-zâdelere kazandıran Müderris-zâde Ahmed Efendi olmuştur. Ankara âyanından ve eski kadılarından olan Ahmed Efendi mütegalibeden Muslu Paşa-oğlu Salih Bey ile anlaşarak Ankara halkından vergiler toplamakta idiler. Halk Müderriszâde Ahmed'den ve Muslu Paşa-zâde Salih Bey'den memnun değildi ve kendilerini birçok defalar İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Bunların halk ile olan davalarının görülmesi hakkında 18 Mart 1741 de İstanbul'dan molla ve mübaşir tayin olunmuştur⁷⁷. Sancak halkı İstanbul'a gönderdikleri dilekçede Muslu Paşazâde ile olan davalarının Ankara naibi önünde görülmesini istemekte idiler⁷⁸. Ankara kadısına ve mütesellimine Anadolu valisi tarafından yazılan buyuruldu da, Murtazâbad kazası sakinlerinden Muslu Paşazâde Salih ile Yabanâbad halkı arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi konusunda "mürafa'a-i şer'î" olunması bildirilmiştir⁷⁹. Halk her ne kadar Muslu Paşa-zâde'den yakınmakta ise de devlet ihtiyacı dolayısıyla bu kimselere gene görevler vermekte idi. Nitekim, 1743 yılında İran seferi için İsaklı menziline gönderilmesi gereken zahirelerin satın alınması ve toplanması ve bu emirin yerine getirilmemesi sebebiyle gerekli zahirelerin toplanması hususu Ankara müftüsü ve eski kadılardan Müderris-zâde ve Muslu Paşa-zâde Salih Bey'e görevler vermişti⁸⁰. Daha önce de görmüş olduğumuz Zenneci-zâdeler, Emîr Ağa zâdeler gibi, Müderris-zâdeler de "tegallüpleri" sebebiyle uzun müddet Ankara'da âyanlık yapmışlardır. Ankara halkı kendisi için

⁷⁷ Ankara. 121, s. 362, Vs. 651. Vesika: 6

⁷⁸ Ankara. 121, Vs. 671

⁷⁹ Ankara. 121, Vs. 670-671.

⁸⁰ Ankara. 122, s. 144, Vs. 183.

fazla akçeler ekliyen ve uzun zaman âyanlık yapan Müderris-zâde Ahmed'i İstanbul'a şikâyet edince, Kastamonu'ya sürülmesi ile ilgili olarak Ankara mütesellimi ve naibi ile Kastamonu kadısına 1744 Temmuz başlarında ferman yazıldı. Bundan Müderris-zâdenin Ankara'da 1740 da ve daha önceleri âyân olduğu anlamı ortaya çıkıyor. Fermanda, İstanbul'dan kapıcıbaşı ve bir molladan kurulu bir tahkikat heyeti gönderildiği yazılmakta idi. Bu kurulun göreceği davada şikâyet doğru çıkarsa, şikâyetçilerin haklarının geri verilmesi, vilâyet işlerine kimsenin karışmaması ve "âyânlık iddi'asında" bulunulmaması üzerinde durulmuş, Müderris oğlu ise durumunun kötülüğünü anlıyarak kaçmıştı. Müderris-zade eski Anadolu valisi vezir Ali Paşa'nın yanına gitmiş ve sonra bunun da yanından ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve burada iki sene kalmıştır⁸¹. Yeniden Ankara'ya döndükte mütegalibeden Muslu Paşa oğlu Salih Bey ile anlaşarak, fakirleri koruyan Hafız Mehmed hakkında pek çok iftiralar düzenlemiş ve Kastamonu'ya sürdürmüştü. Muslu Paşazade ile anlaşarak "âyânlık iddiâsında bulunmakta, Ankara mutasarrıfına rüşvet vererek halka eziyet etmekte idi. 1746 da sancak mutasarrıfına ve naibine yazılan fermanda halkın 1157 (1744) de İstanbul'a "arz ve ilâm" gönderdiğini, bundan Müderris-zâde Ahmed'in kendi halinde olmayıp, "âyânlık iddiası ile" halktan 150 kese akçe aldığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Müderris-zadenin Kastamonu'ya sürülmesi hakkında yeniden bir ferman çıkarıldı⁸². Müderris-zade Ahmed nedense Kastamonu'ya sürülememiştir. Ankara'da da rahat durmayarak müstakilen âyân olmak için "zümre-i kuzattan" Seyyid Sunullah Efendi'yi yanına alarak kendisi ile anlaşmış, Ankara Sancağı mutasarrıfı da bu anlaşmaya katılmıştı. Esasen, âyânlık yapmak isteyenler mutasarrıflar ile anlaşarak imdad-ı seferiye toplarlarken kendi hesapları için birkaç kat zam ekliyorlar, rüşvet vererek âyânlıkları elde ediyorlardı. Müderris-zade de böyle yapmıştır. Ankara Sancağı mutasarrıfına verilecek imdad-ı seferiyye defterleri üzerine pek çok akçe eklemiş, âyânlık için verdiği rüşveti halkın sırtından çıkarmak düşüncesiyle senesi gelmeden her ev başına 59 kuruş dağıtarak ve defteri de Paşa'nın adamına vererek halktan zorla paralar toplattırmıştır. Kadılardan oğlu Mustafa'yı da İstanbul'a göndererek kaba-

⁸¹ Ankara. 123, s. 114, Vs. 236.

⁸² Ankara. 127, s. 46, Vs. 79. Vesika: 7, Fotokopi: 3

hatlarını örtmek istemiş ise de halk dilekçe ile durumu İstanbul'a bildirmiştir⁸³. Dikkat edilirse Kayseri'de de mutasarrıf ve molla Zenneci-oğlu'nun taraftarı idi. Ankara'da da Müderris-zade kadı ve mutasarrıf ile anlaşmıştır. Halkın Müderris-zadeden şikâyet etmesi üzerine, sancak mutasarrıfına ve naibine yazılan fermanla, Müderris-zade Ahmed Efendi'nin mübaşir Hasan Çavuş vasıtasıyla Ankara'dan Adana'ya gönderilmesi ve Adana civarında ya Ereğli'de yahut da başka kazada ikameti tenbih olunmuştu⁸⁴. Fakat Müderris-zade Adana'ya gitmediği gibi, Ankara'da da âyan olarak kalmış ve pek çok karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. 1751 de Murtazâbad kadısı tarafından yazılan bir dilekçede Murtazâbad'ın ileri gelenleri ve halkı, Sultan Bâyezid'in Amasya'daki cami ve hayır evi vakfından olan İstanos köyünden Seyyid Ali, Kazgan köyünden Himmet oğlu İsmail ve Sancar köyünden Hüseyin'in altı senedenberi yani 1746 danberi "âyânlık iddi'aları"nda bulunduklarını, bunların müderris-zade tarafından Ankara'ya getirildiği eğer, haklarındaki işlem Ahmed Efendi'nin sözünde bırakılırsa, esasen Ankara'da karışıklık çıkaran Müderris-zade'nin himayesinde bunlar hakkında doğru bir karar verilemeyeceği ve Murtazâbad ahalisinin gene perişan olacağı bildirilmektedir⁸⁵. Bu kimseler de diğer âyanlık peşinde koşanlar gibi, 1746 dan beri "ehl-i örf" zümresi ile anlaşmakta ve "tekâlif defterine" kendileri için beşer-altışar yüz kuruş zam koyarak, zulümler yapmakta idiler⁸⁶.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Müderris-zade Ahmed'in Şabanözü köyünü bastığını⁸⁷ ve 13 sene âyanlık yaptığını⁸⁸, çeşitli tarihlerde âyanlık yapmayıp kendi halinde durması için fermanlar neşredildiğini⁸⁹ bilmekteyiz. Fakat bunlar konumuzun sınırlarını aşmaktadır.

Müderris-zadeler ellerindeki sekbanlarla uzun seneler Ankara âyanlığını ellerinde tutmuşlardır. Bu aile de diğer aileler gibi mütegalibelik yolu ile âyanlığı elde etmiştir. Kadılar ve "ehl-i örf"

⁸³ Ankara. 127, Vs. 79. Vesika: 7, Fotokopi: 3

⁸⁴ Ankara. 127, Vs. 79. Vesika: 7, Fotokopi: 3

⁸⁵ Cevdet Adliye. 448.

⁸⁶ Cevdet Adliye. 448.

⁸⁷ Ankara. 147, Vs. 566.

⁸⁸ Cevdet Dahiliye. 262.

⁸⁹ Cevdet Dahiliye. 11010. Müderrislerin, XVIII. y. y.ın ikinci yarısındaki faaliyetleri için bak; Özkaya, Yücel; XVIII. y.y.ın İkinci yarısında Anadolu'da Âyanlık İddi'aları, Ank. 1969, DTCFD., 24,5-3-4, sh. 198-204.

zümresini kendilerine bağlamışlar ve ellerinin altında önemli bir kuvvet bulundurmışlardır. Her sene topladıkları senelik vergiler ile “imdad-ı seferiyye” ve “imdad-ı hazariyye” yi toplarlarken bunlara kendileri için fazla ücretler eklemişler ve böylece zenginleşirken halk fakir düşmüştür. Topladıkları fazla paralarla kuvvet ve servetlerini artırarak Ankara ve çevresinde çabucak hâkim duruma geçmişlerdir. Müderris-zade Ahmed’in eski kadılardan olması da Ankara’da bu ailenin kuvvetlenmesini kolaylaştıran önemli bir faktördür.

Nakkaş-zadeler de Ankara’nın büyük ailelerinden olup, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ankara âyanlığını ele geçirmişlerdir. Bu ailenin mensupları da önceleri mütesellimlik yapmış, fakat Müderris-zadeler kadar önemli olamamışlardır. Nakkaş-zadelerden Hüseyin Ağa hem seyyid, hem de hacı idi. 1740 da mütesellim olmuştur. Menzil beygirlerinin ücretlerini gösteren bir defterden 1742 de mütesellim bulunan Hüseyin Ağa’nın üç günlük zahire bedeli olarak yirmi dört kuruş ve yetmiş sekiz akçe aldığını bilmekteyiz. 1743 senesine ait vesikalarda Ankara müteselliminden bahsedilmekte, fakat mütesellimin ismi zikredilmemektedir. 1744 Nisanında Ankara mütesellimliğine Nakkaşzade Ali tayin edildiğine göre 1743 de mütesellimliğin bu ailede olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. 1743 Eylül’ü sonlarında Ankara’dan Nakkaş seyyid oğlu, İsa oğlu, Ömer Paşa oğlu Ali Bey, Karataş’tan Çayır oğlu, İnegöl’den Derviş Paşa-zade, Banaz kazasından Şükrü Ağa ve diğer kazaların tanınmış kişilerinden İran seferine asker getirerek bizzat iştirakleri emredilmişti⁹⁰. 1745 Nisanının sonlarında ise Ankara müftüsüne ve mütesellimine eski Mütesellim Nakkaş-zade Ali’ye vilâyet âyanı ve vuruşmaya yararlı olanlara, seferden kaçıp eşkıyalık yapanların cezalandırılması görevi verilmişti⁹¹. Devletin böyle çeşitli kazaların ileri gelenlerinden yardım istemesi ve bunların da ellerinde belli bir kuvvet bulundurmaları kolayca sancak ve kazalarda ön plâna geçmelerini temin etmekte idi. Esasen, şimdiye kadar incelediğimiz Zenneci-zâdeler, Emir Ağa zadeler, Müderris-zadeler, kuvvetleri sayesinde mütesellimlik ve âyanlıkları ele geçirmişlerdir. 1745 senesine ait vesikalarda Nakkaş-zade Ali’den artık eski mütesellim olarak

⁹⁰ Ankara. 122, s. 133, Vs. 198.

⁹¹ Mühimme. 152, s. 59, Hük. 2.

bahsedilmektedir. Nakkaş-zadeler mütesellim değilken de devlete birçok hususlarda yardım etmişler ve kendilerine hitap edilen فرمانlar gönderilmiştir. Nakkaş-zade Hüseyin'den sonra Nakkaş-zâde Ali Ankara'ya mütesellim olmuştur⁹². Nakkaş-zade Ali Ankara'nın önemli kişilerinden olup, ikiyüz kadar sekbanı bulunmakta idi. Anadolu'nun önemli ve kudret sahibi ailelerinden asker, para istemeyi âdet haline getiren devlet Nakkaş-zade Ali'den de yardımlar istemiştir⁹³. İran Savaşı sırasında pek çok Levend savaştan kaçmış ve Anadolu'da yağmacılık ve çapulculuğa başlamıştı. Levend eşkiyasından Çalık Murad kendisine bağlı birkaç yüz Levend ile Kütahya taraflarına giderken Ankara'ya bağlı Çukurcak adlı yere de gelmişti. Devlet eskiden mütesellim olan ve şimdi de Ankara âyânından olup elinde bir ikiyüz kadar sekbanı bulunan Nakkaş-zadeden bir kısım eşkiyayı Tohmaz adlı köyde basarak bunların otuz kişisini öldürmesinden ve dokuzunu yakalamasından sonra teşekkür etmiş ve yardımını istemiştir. Eşkiyaların baharda gene ortaya çıkacağı belli olduğundan Nakkaş-zade Ali uzun uzun öğülerek Ankara'daki görevliler ve döğüşmeğe yarar âyan ve "il erleri" ile beraberce hareket ederek levend eşkiyasının cezalandırılması için görevlendirilmiştir⁹⁴.

Kazalarda âyandan olanların özellikle vergi meselelerinde toplanarak kararlar aldıklarını evvelce izah etmiştik. Nakkaş-zade Seyyid Ali Ağa, Ankara kadısı Hafız Mehmed Efendi, Salih Halife oğlu Abdullah, Ağa-zade Seyyid Hacı Abdullah Ağa ve diğer ileri gelenler, Anadolu valisi Numan Paşa'nın ve Veli Paşa'nın 1154 (1741/1742) de Sacaklı menziline orduya satmaya getirdikleri zahirelerin miktarlarının tayini ve ev başına "tekâlifin" dağıtılması hususunda "meclis-i şer'-i şerif-i enver" de toplanarak karar vermişlerdir⁹⁵. Bundan Nakkaş-zadelerin XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ankara'nın ileri gelenlerinin ön safında olduğunu da anlamış olmaktadır. Zaman zaman Ankara âyânlığını elde etmeleri de bundan ileri gelmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Müderris-zadeler, Nakkaş-zadelerden daha kuvvetli oldukları için Ankara âyânlığını ele geçirmişlerdi.

⁹² Ankara. 123, s. 142, Vs. 201; Mühimme. 152, s. 54, Hük. 2.

⁹³ Devlet tarafından "Memâlik-i mahrûsemde sâkin eshâb-ı servet ve yesârin" herbirinden "birer mikdar asker tahrîr ve techîz ve bilâ-istishâb" sefere gönderilmeleri emredilmektedir. Ankara. 162, Vs. 387.

⁹⁴ Ankara. 126, s. 157, Vs. 152

⁹⁵ Ankara. 129, s. 154, Vs. 300.

Ancak, Müderris-zadelerin zayıflaması ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ankara âyanlığını bu aile ele geçirebilmiştir.

Nakkaş-zâde Seyyid Ali, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Müderris-zadelerden sonra, arpalık olarak Ankara'ya mutasarrıf olan Seyyid Ahmed tarafından mütesellim olan Ali'nin azli ile yerine mütesellim olmuş⁹⁶ hemen bunun arkasından da Ankara âyanı olmuşlardır. Nakkaş-zadeden XVIII. yüzyılın II. yarısında Rus savaşı için asker istenmişti⁹⁷. Daha sonra da Ankara mütesellimi ve âyanı olan Nakkaş-zade ölünce yerine eski mütesellim Ali tayin edilmişti ki⁹⁸ bunlar konumuz dışında kalır.

Ankara'ya bağlı kazalarda âyânlık elde edenler de çoktur. Bunlardan bir tanesi Müderris-zade Ahmed Bey'in yardımcılarından Muslu Paşa-zade Salih Bey'dir. Muslu Paşa-zadeler Murtâzabad kazası sakinlerinden idiler. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Murtâzâbad âyanlığını elde edecek olan bu ailenin pek çok eşya, hayvan, emlak ve kölesi olup bir de çiftlikleri mevcuttu. Muslu Paşa-zadeler Murtâzâbad'ın Bulak köyü ahalisindendir. Bu ailede mütegalibelik yolu ile servet yığmış ve Murtâzabad kazası âyanlığını elde etmiştir. Muslu Paşa oğullarından Mehmed Emin mütegalibeden olup Ayaş kazasından Cemderli Bey ve diğerleri ile Ayaş kazasına bağlı Güdül köyü halkına eziyet etmekte, iki yüz senedenberi sahip oldukları yaylaklarına gitmelerine mani olmakta idiler. Bu yüzden 1723 yılında bu kimselerin cezalandırılması yoluna gidilmiş ise de, Muslu Paşa-zâde Mehmed Emin'den başka hepsi kaçmışlar, yalnız Mehmed Emin 3-400 adam toplamış ve kadıya halkın kendisinden hoşnut olduğuna dair zorla ilâm yazdırmıştı. Durum anlaşıncı yakalanması ve Samsun kalesine hapsedilmesi yoluna gidildi⁹⁹. Muslu Paşa oğlu Mehmed Emin'den sonra Muslu Paşa zâde Salih'in de mütegalibelik yaptığını görmekteyiz. Salih Bey devlete karşı isyankâr bir tavır takındığından ve halka çok zarar vermekte olduğundan cezalandırılması cihetine gidilmişti. 1740-42 senelerinde Ankara halkı Müderris zade ve Salih Bey'den şikâyetçi olup davalarının görülmesini istemekte idiler¹⁰⁰. Muslu Paşa zade Salih, Kapucu oğlu

⁹⁶ Ankara. 161, s. 178, Vs. 269.

⁹⁷ Ankara. 162, s. 198, Vs. 287.

⁹⁸ Bununla ilgili vesikalar pekçoktur.

⁹⁹ Ankara. 99, s. 213, Vs. 624

¹⁰⁰ Ankara. 121, Vs. 651.

Hasan, Arslan oğlu Mehmed beraber hareket ederek Anadolu valisi Numan Paşa'nın ve Ankara mutasarrıfının imdad-ı seferiyyelerini imzalı defter olmasına rağmen halktan toplatmamışlar, ayrıca, kendileri için fazla paralar topladıklarından, Yabanâbad ahalisi kendi yerinden şikâyetçi olmuş ve bunun üzerine Salih Bey'in yakalanarak davasının görülmesi için "Divan-ı Karaman"¹⁰¹ götürülmesi istenmiştir¹⁰². Bu davanın Karaman'da yapılması için Muslu Paşazadenin yakalanması lâzımdı. Bu mümkün olamadığından Anadolu valisince yazılan buyrulduya göre Muslu Paşazade ile Yabanâbad kazası ahalisi arasındaki anlaşmazlığın halli için ellerinde senetleri olanların bunu Ankara mahkemesindeki duruşmada göstermeleri ve anlaşma yoluna gidilmesi üzerinde durulmuştur¹⁰³.

Deve yollama meselesinden dolayı da bir anlaşmazlık husule gelmiştir. Salih Bey develeri kazalara taksim için "mekkâre başı" olarak evvelce bu görevi yapmış olan Şeyhli oğlu'nu tayin etmişti, oysa halk zalimden olan bu kimseyi istemiyordu. Bunun üzerine "Mekâre Başı"lığının halkın istediği bir kimsenin verilmesi, 100 adet devenin "Mekâre başı" tarafından istenilen yerlere gönderilmesi emredilmişti¹⁰⁴. Muslu Paşa-zade Salih daha sonra halka olan zulmünü daha da artırmıştır. 1744 Temmuz başlarına ait bir fermanın Muslu Paşa-oğlu Salih Bey'in Müderris-zade ile anlaşarak Ankara müftüsü Hafız Mehmed hakkında iftiralarda bulundukları anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Ankara Sancağında bu şekilde karışıklıklara sebep olan ve fermanlara itaat etmeyenlerin "cezâsının tertibi" yoluna gidilmiştir. Bunun için Murtazâbad ve diğer kaza kadılarına, Ankara Naibi, Ankara, Çankırı sancakları mütesellimlerine, hassa silâhşorlarından mübaşir Osmana, şehirlerdeki voyvodalarına ve vilâyet âyanına, ayrıca Bozok Mütesellimi Capar-zade'ye de fermanlar yazılmıştı. Durumu öğrenen Salih Bey kaçarak kaybolmuş olduğundan bütün mâl ve emlâkinin devlet tarafından zaptedilmesi için emirler verilmiştir. Bu arada Muslu Paşa zade Salih'in her nerede olursa olsun yakalanarak cezasının verilmesi ve kesik başının İstanbul'a gönde-

¹⁰¹ Karaman Divânı adı ile geçen bu divan âyândan olan mütegalibelerin "mürâfa'aları" için sık sık tekrarlanmaktadır.

¹⁰² Ankara. 121, Vs. 670-672

¹⁰³ Ankara. 121, Vs. 671.

¹⁰⁴ Ankara. 121, Vs. 713

¹⁰⁵ Ankara. 123, Vs. 236.

rilmesi için az önce bahsettiğimiz görevlilerin Capar-zade'nin hizmetine girmeleri istenilmiştir¹⁰⁶. Kaçarak ortadan kaybolan Salih Bey'in ne kadar parası, eşyası, hayvanları, kölesi, emlâki var ise gizli ve açık gereği gibi incelenerek, hiçbirisinin kaybolmadan bu işle görevli mübâşire teslim edilmesi ve kendisinin de yakalanmasına gerekli titizliği göstererek çalışılması yolunda emirler gönderilmişti¹⁰⁷. Salih Bey'in eşyaları yazılırken kırkbin kuruş parası ortaya çıkmıştır. Bazı kimselerde Salih Bey'in çiftliklerinde hisselerinin olduğunu, bazıları da vereceklerini daha önce kendisine verdiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat, bu yollu itirazlar nazarı itibare alınmamış, Salih Bey'in bütün paralarının İstanbul'a gönderilmesi, eşyalarının orada satılması münasip görülmüştür. Çiftliklerinde hisseleri olan ve önce vergilerini Salih Bey'e verdiklerini ileri sürenlerin "isim ve resimleriyle" İstanbul'a "arz ve i'lâm"ları istenmiştir¹⁰⁸. Muslu Paşa'nın parasının ve çeşitli eşyalarının devletçe zaptı hakkında daha pek çok ferman yazılmıştır¹⁰⁹.

Murtazâbad kazasının zenginlerinden Salih Bey bir kolayımı bularak kaçmış ve izini kaybettirmiş ise de, bir süre sonra gene Murtazâbad'a gelerek aynı kudret ve otoritesini kurmuştur. Esasen, incelediğimiz yerli mütegalibelerden olup, âyanlıkları elde edenlerin çoğu hemen hemen bu yolda hareket etmişlerdir. Babası Muslu Paşa'nın kendilerine sağladığı imkânlarla, Salih Bey ailenin servetini artırmış ve oğlu Osman'da diğer âyanlar gibi istenilen vergilerden daha fazlasını topladığından halk tarafından sık sık şikâyet edilir olmuştur¹¹⁰. Aileye âyânlığı kazandıran da Muslu Paşa-zade Osman olmuştur.

Ankara çevresinde âyânlık peşinde koşan ve halktan ağır vergiler toplayan (kanun dışı şakkalar) bir şahıs olarak da Kara oğlu'nu görmekteyiz. Türkmen kabilelerinden Mehametlu aşiretinden olan Kara oğlu seyyid hacı Ömer ve hacı Mustafa bu yolda hareket etmişlerdir. Üsküdar'da Valde Sultan Vakfından olan Yeniil ve Türkmen-Halep haslarına bağlı Tobaklı ve Çalış aşiretleri halkının,

¹⁰⁶ Ankara. 123, Vs. 225.

¹⁰⁷ Ankara. 123, Vs. 226.

¹⁰⁸ Ankara. 123, Vs. 239

¹⁰⁹ Ankara. 123, Vs. 260, 268, 225.

¹¹⁰ Ankara. 162, s. 165.

iki üç yüz tüfekli piyade ve süvari eşkiyasıyla Haymanateyn Kazasında yaylamalarına ve kışlamalarına mani olmuşlardır. Gerek Tobaklı, gerekse Çalış Aşiretinin halkı “meclis-i şer‘e” gelip, eskidenberi Haymanateyn kazasında “kışlak ve otlak” isteğiyle cziyet edilmelerini istemişlerdi. Fakat, Kara oğlu seyyid Hacı Ömer ve Mustafa yağmalara devam ederek “yaylak ve kışlak” vergileri ve koyun ve develeri zorla almağa devam etmişlerdir. Her iki aşiret durumu Bozok Naibine bildirmişler, Naib de durumu “i‘lâm”la bu yerlere nezaret eden Beşir Ağa’ya (İstanbul’da bu yerlerin düzeni ile görevli) bildirmişti. Ankara kadılarına, Kütahya mütesellimine yazılan fermanla Hacı Beşir Ağa’nın “Divân-ı Hümâyûn” a gönderdiği dilekçede Kara Ali oğullarının zulümleri izah edildiği, bunların yakalanarak duruşmalarının yapılması, halkdan aldıkları eşya, mülk, deve, koyun gibi mallarının sahiplerine geri verilmesi ve bu iki haydudun Kıbrıs’a sürülmesi ve artık bundan sonra otlak ve kışlak resiminin alınmaması emredilmişti¹¹¹. Fakat, uzun bir süre bu ferman uygulanamamış ve Kara oğlu Ömer’in zulmü daha da artmıştır. 1748 Aralığı ortalarında yazılan bir fermanla Kara oğlu Ali’nin bir iki sene içinde bazen “âyânlık”, bazen de “voyvodalık” peşinde olması sebebi ile “hilâf-ı şer‘-i şerif” fakir halkdan “sâlyâne” topladığını, ayrıca, Haymanateyn kazasından gönderilen imzalı ve mühürlü deftere göre kendisi için kırkbeş kese eklediği ve bunu zorla aldığını bilmekteyiz. Bunlardan anlaşılıyor ki, 1743 yılında eşkiya olarak adlandırılan ve Kıbrıs’a sürülmesi emredilen Kara oğulları 1748’e kadar olan zamanda ve daha sonraları âyânlık peşinde koşmuşlardır. 1748 Aralığında Anadolu Valisi vezir Çelik Mehmed Paşa’ya ve Ankara Sancağı Mutasarrıfı Halit Paşa’ya, Ankara kadısı ve kale dizdarına yazıldığı üzere, Haymanateyn Mukataalarının birkaç senedenberi bazı sebepler ile bozulan düzeninin sağlanması istenmekteydi. Buna sebep olarak da, Kara oğlu seyyid Hoca Ömer’in kürtlerden ve türkmenlerden topladığı yüzelliden fazla süvari ile Halep, Şam, Konya, Karaman’a giden yollardan gelip-geçecek tüccarlara ve yolculara hücum ederek, eşyalarını zabt ve “hetk-i ırz” gibi zulümlerde bulunan Kara oğlu Ali gösterilmekteydi. Kara oğlu ayrıca fukaraya yardımcı olan Abdülgaffar oğlu Mustafa ve Hacı Ali’yi öldürmüş, ahalinin pekçoğunun eşya, erzak ve hayvanlarını zorla zabt, pekçoğunu da “ehl-i örf” e şikâyetle cezalandırmıştı.

¹¹¹ Ankara. 122, Vs. 203, s. 128.

Kara oğlu Ömer'in duruşması için üç defa "mürasele-i şer'iyeye" yazılmış ve gönderilmiş, fakat, Ömer bunlara itaat etmemiştir. Bunun üzerine Anadolu Valisi ve Ankara Mutasarrıfı Kara oğlu'nun üzerine gitmişler, Kara oğlu iki yüz kadar eşkiyasıyla bunlarla mücadelele tutuşmak istemiş, Papuçcu adlı köyde kurduğu dört tabyalı ve beşyüz mazgallı palankanın üzerine gidilmiş, bu arada Kara oğlu Kaftancı mevkiinde yüz kadar eşkiya ile beylerbeyinin üzerine çıkmış, fakat tutunamayıp kaçmıştı. Bundan sonra Kara Ömer'in yakalanması, duruşmasının yapılması, hak sahiplerine haklarının verilmesi, Haymanateyn halkına zulüm vaki olmaması, bedava yem ve yiyecek istenmemesi için ferman yazılmıştı¹¹². Fakat, Ankara Mutasarrıfı Halid Paşa tarafından 1749 Eylülünde Ankara'daki görevlilere yazılan buyruldu'dan Kara oğlu'nun yakalanamadığını, eşkiyalıklarına devam ettiğini öğrenmekteyiz. Halid Paşa Kara oğlu'nun adamlarından Ankara Hisarında oturan Köşne oğlu Ali, Hacettepe'de oturan Hacı Veli'nin yakalanarak duruşmalarının yapılmasını emretmiştir¹¹³. Kara oğlu Ömer'in XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunun ne olduğunu bilmiyoruz. Kendisinin ikiyüz kadar adamı olduğu gibi, Ankara'nın içinde bile taraftarlarının olması epey kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bizim burada belirtmek istediğimiz, XVIII. yüzyılın başlarında da görüldüğü gibi âyândan olup resmî âyân olmak için zorbalık yapanlar gibi, Kara oğlu Ömer de uğraşmaktadır¹¹⁴. Kara oğlu Ömer'de sadat'tan olup, mütegalibelik yoluyla âyan olmak istemiştir.

Kayseri ve Ankara'da olduğu gibi Konya'da da âyân olmak için mücadele eden aileler vardır. Konya'da âyânlığı elde eden bir hanedan olarak "Gaffar-zadeleri" görmekteyiz. Gaffar-zadeler 1720'den sonra artan Anadolu karışıklıkları sırasında kuvvetlenmiştir. 1726'dan sonra Gaffar-zadeler de Konya âyânından Mühürdar-zade Mustafa ile mücadele etmişler ve bir müddet sonra Konya âyanı olmuşlardır. Gaffar-zadelerden Seyyid Osman ve Seyyid Süleyman çeşitli tarihlerde Konya Mütesellimi olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Konya âyânı olarak görülmektedirler.

¹¹² Ankara. 131, Vs. 222, s. 167.

¹¹³ Ankara. 132, Vs. 276, s. 195.

¹¹⁴ Mühimme. 120, s. 49; Müh. 121, s. 30, Hük. 3-4, Cevdet Zaptiye. 2926.

Gaffar-zadeler Ereğli sakinlerindendir. Bu ailenin bizce bilinen en eski siması Abdülgaffardır.

Konya âyânlığını ele geçirmeden önce Gaffar-zadeler devlete çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Şark Seferinin ortaya çıkmasıyla sulh zamanına kadar olan sürede Karaman Eyaletinden çeşitli senelerde mehari (yularlı) deve istenmiş ve bu develer mübaşirler ve mekâre başılar tarafından istenilen yerlere gönderilmişti. Develer 1723'de saray gediklilerinden Yusuf ve Ali, 1724'de Çolak Ahmed ve Osman 1725'de mübaşir Osman ve Abdülgaffar-zade Seyyid Osman, 1726'da da gene Gaffar-zade Seyyid Osman tarafından halktan alınmıştır. Bu develerin hazine tarafından halka ödenmek üzere peşin ücretleri gönderilmişti. Buna rağmen Anadolu'nun bazı yerlerinde ücretlerin ahaliye ödenmediği ve üstelik ahaliden bedel adıyla akçe alındığı yolunda şikâyetler üzerine 22 Temmuz 1728'de durumun incelenmesi, mübaşir ve mekâre başıların halktan bu şekilde ücretler aldıkları belli olursa bunların hazineye geri verilmesi üzerinde durulmuştur¹¹⁵. Abdülgaffar-zade Seyyid Osman memur olduğu develer için bazı "arz ve hüccet" göstermiştir. Ancak, Osman Bey'in bu vesikalarının sıhhati şüpheliydi. Bu yüzden vesikaların herkesin önünde gösterilerek incelenmesi, Gaffar-zade'nin üzerinde ne kadar deve ücreti kalmış ise hazine adına alınması istenilmiştir¹¹⁶.

Gaffar-zadelerden Seyyid Osman ve Süleyman bu deve meselesinde haklı çıkmış olmalı ki, hemen bir süre sonra, 1734 Ağustosunda yazılan fermanla Karaman ve etrafındaki mukata'alar kendilerine verildi. Gaffar-zadeler bu görevlerine karşılık devlet hazinesine ait vergileri toplayacaklar ve eksik olmamak şartıyla İstanbul'a yollayacaklardı¹¹⁷.

Karaman Eyaletindeki seyyidler, yeniçeriler, dirlik sahipleri, sefere giden askerler yüzelliden fazla olan koyunlarının vergilerini devlete vermemek yoluna gitmekteydiler. Halbuki, bu kanuna aykırıydı. Fakat, bunlar, "koyunlar akrabamındır veya bizim değildir, sahibi başka yerdedir" gibi sudan bahanelerle vergi ödememekteydiler. Âyândan olan bu zorbarların sayesinde halk da koyunlarına ait vergileri ödemekten kurtulmaktaydı. Tabii bu da devletin gelirinin

¹¹⁵ Konya. 51, s. 278

¹¹⁶ Konya. 51, s. 278

¹¹⁷ Karaman. 282, s. 5. Fotokopi: 4

azalmasına sebep olmaktadır. Karaman Eyaletindeki görevlilere ve Gaffar-zade seyyid Osman'a bu bozuklukların önlenmesi için yazılan fermanda, seyyidlerden İstanbul Nakibü'l-çşrafından "Padişah Beratı"na bağılı "hüccet-i şer'iyeye" alanlar ve asker olanlardan yüz elliden fazla koyunlarından vergi alınmaması istenmişti. Bununla ilgili olarak da şu yollara başvurmuştu. Vilâyet âyanları halkın fazla koyunlarına sahip çıkarak karışıklıklar çıkarmayacak, ferman ve beratlarla karşı gelmeyeceklerdi. Fakat koyunu olan şikâyetçiler ancak koyunlarla ilgili vergilerini devlete ödedikten sonra davalarını İstanbul'da gördürebileceklerdi¹¹⁸.

1734 ten sonra Konya mütesellimliğini bazan Gaffar-zade Seyyid Osman, bazan Mühürdar-zade Mustafa ele geçirmişlerdir. Konya halkının bir kısmı ve İçel sancağı mutasarrıflığı, Lârende Kadısı Mühürdar-zade Mustafa'nın mütesellimlik görevini iyi yaptığını ve kendisinden hoşnut olduklarını bildirmekte idiler. 1738 Mayısnda Karaman valisi "mütesellimlik buyruldu"nda Karaman mütesellimi Mühürdar-zade Mustafa'nın yerine Gaffar-zade Mustafa'yı tayin ettiğini yazmaktadır. 1738 Mayısnda Karaman Valisi "Mütesellimlik buyruldu"yla Karaman mütesellimi Mühürdar-zade Mustafa'nın yerine Gaffar-zade Mustafa'yı tayin etmiştir. Gerek halk, gerekse az önce bahsettiğimiz memurların arzusuyla bundan vazgeçilmiş, Mühürdar-zade Mustafa yeniden mütesellim tayin olunmuştur¹¹⁹. Fakat, Gaffar-zade Seyyid Osman Konya mütesellimliğini zorla elde etmek istediğinden, Konya kalesinde hapsedilmesi cihetine gidilmiştir. Osman'ın kardeşi seyyid Ahmed ve diğer taraftarlarının İstanbul'a getirilmesi ve mütesellimliğin başkasına verilmesi konusunda bir de mübaşir tayin olunduğu bilinmektedir. Gaffar-zade seyyid Osman ortadan kaybolduğundan, Konya'da ve başka yerlerde bulunup, yakalanması ve bu işle görevli mübaşire teslim edilmesi ve Konya kalesine gönderilmesi emrolunmuştur¹²⁰.

1739 Şubatında Konya mütesellimliğinden azledilen Gaffar-zade Seyyid Osman'ın yerine başka bir mütesellim tayin olunmuştur¹²¹. 1739 Nisan ortalarında ise, Karaman Valisi ve Kılburun muhafızı

¹¹⁸ Karaman. 282, s. 5.

¹¹⁹ Konya. 54. s. 373. Vesika: 8

¹²⁰ Konya. 54, s. 349.

¹²¹ Konya. 54, s. 348. Vesika: 9 Fotokopi: 5

Vezir Ali Paşa tarafından Konya Mütesellimliği yeniden Gaffar-zade Seyyid Osman'a verildiğine göre¹²², cezasının affolunmuş olma ihtimali vardır. Mütesellim olarak Gaffar-zade Osman'dan "matbah-ı âmire ocaklığı" olan Karaman'ın 1739-1740 senesine ait "avarız ve bedel-i nüzul" ve "imdad-ı seferiyye" vergilerini toplaması emrolunmuştu. Bu arada aynı buyruldu da Gaffar-zade'nin sebepsiz yere mütesellimlikten azlolunduğu ve haksızlığa uğradığı da açıklanmıştı¹²³. Mühürdar Mustafa'nın toplamış olduğu "imdad-ı seferiyye" lerden arta kalanların Gaffar-zade tarafından teslim alınması ve yeni "İmdad-ı seferiyye" lerin yerlerinden toplanması hususunu bir başka buyruldu ile Gaffar-zade seyyid Osman ve Karaman'daki diğer görevlilere bildirilmiş ve bunların "ma'rifet-i şer'" ile ve adalet esaslarına göre toplanarak görevli memurlara teslimi hakkında tafsilât verilmişti¹²⁴. Fakat, bu sefer de Konya, Lârende, Gaffaryad'da sakin ahali ile Beyşehir naibi Halil, Karaman (Lârende) naibi Süleyman, Gaffaryad Kadısı Ahmed, Aksaray naibi seyyid Cafer v.b. Gaffar-zade seyyid Osman'ı İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Bu şikâyetler üzerine Konya mütesellimliğine Mühürdar Mustafa tayin olunmuş, Gaffar-zadeyi şikâyet edenler de Mühürdar-zade'den memnun olduklarını bildirmişlerdi. Yalnız Mühürdar-zade Mustafa'nın Gaffar-zade Seyyid Osman'dan çekindiğini ve bu yüzden mütesellimliği hakkında bir ferman yazılmasını istemişlerdi. Bununla ilgili olarak 1739 da yazılan fermana, şimdilik Gaffar-zade'nin "matbah-ı âmire ocaklığı" olan Karaman'dan gerekli vergileri toplamakla görevlendirildiği ve kadılar ile halkın bu hususta kendisine yardım etmesi ve mütesellimlikle ilgili olarak da Mühürdar-zade'nin gelirleri toplamasına karşı koymaları bildirilmekte idi¹²⁵.

1744 tarihinden sonra Gaffar-zadeler Konya mütesellimliğini yeniden ele geçirdiler. 1745 den itibaren Konya mütesellimi olan Gaffar-zade Halil'e pek çok hüküm yazılmıştır. Yalnızca Konya mütesellimi Gaffar-zade Halil'e fermanlar yazıldığı gibi, bütün Gaffar-zadelere, Gaffar-zade Halil ve babası Osman ve amcaları (babasının kardeşleri) Süleyman, Ahmed, Abdülgaflar vesair akrabalarına hitap eden fermanlar da mevcuttur.

¹²² Konya. 54, s. 339, Müh. 145, s. 414.

¹²³ Konya. 54, s. 339, Müh. 145, s. 414.

¹²⁴ Konya. 54, s. 339, Müh. 145, s. 414.

¹²⁵ Konya. 54, s. 335.

1745 Eylül'ünün ortalarında Konya mütesellimi Gaffarzade Halil, Aksaray mütesellimi ve diğer görevliler İran savaşından kaçıp Karaman eyaletinde eşkıyalık yapan Genç Ali ve Dal kuşak'ın cezalandırılmasına memur olmuşlardı¹²⁶. Bir türlü ele geçirilemeyen Dalkuşak'ın gittiği yerlerin halkına eziyet ettiği, Sivas Beylerbeyi Zareli-zade Mehmed Paşa ile yaptığı muharebe sonunda yaralı olarak yedi yüzden fazla eşkıya ile Kızılırmak'ın karşı kıyısına geçtiği ve Karaman'ın Ereğli kazasındaki kendi köyüne geldiği anlaşılmıştı. Bunun üzerine 1746 senesinde Konya mütesellimi Gaffarzade Halil'e ve diğer akrabalarına yeniden yazılar yazıldı¹²⁷. Ayrıca, aynı sene içerisinde, hem Konya mütesellimi Gaffarzade Halil'e, hem de Aksaray, Beyşehir mütesellimleri, Karapınar mütevellisi, Han Ağası Eyyüb ve Halil, Konya sancağındaki aşiret ve kabilelerin boy beyleri, göçebe Türkmenler ve Yörükler, zabıtlar, bütün âyan ve savaşa yarar il erlerine yazılan hükümde, Dalkuşak'ın eşkıyaları ile seferden kaçıp Karaman'a gelen diğer levend eşkıyalarının cezalandırılması cihetine gidilmesi emredilmişti¹²⁸.

Bu izahlardan 1740 dan sonra Gaffarzadelerin Konya'da ne kadar kuvvetlendiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Gaffarzadelerden Seyyid Osman XVIII. yüzyılın ilk yarısında ailenin kuvvetlenmesinde baş rolü oynamıştır. Bazı hususlarda Gaffarzade Seyyid Osman ve Süleyman'ın beraberce hareket ettikleri görülmektedir. Fakat, Gaffarzade Seyyid Osman'ın kardeşi Ahmed ve ağabeyisi Abdülgaffar'ın ismi pek zikredilmemektedir.

Gaffarzadelerin iyice kuvvetlenip Konya âyanlığını ele geçişleri, XVIII. yüzyılın ortaları ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Karaman âyanlığını ele geçiren Gaffarzade Seyyid Hacı Halil'in âyanlığının kaldırılması ve zulmünün önlenmesi için halk kendisini sık sık İstanbul'a şikâyet etmiştir¹²⁹. Bunlar ise konumuzun dışına çıktığı için burada incelemeğe lüzum yoktur.

Anadolu'da âyândan olup kazalarda önemli görevler olan pek çok aile vardır. Örneğin Çapar-zadeler, Kara Osmanoğulları, İlyas-zadeler, Tuzcu-oğulları v.b.

¹²⁶ Müh. 152, s. 21, Hük. 2.

¹²⁷ Müh. 152, s. 16, Hük. 2.

¹²⁸ Müh. 152, s. 29-30, Hük. 3. Fotokopi: 6

¹²⁹ Cevdet Dahilye, 12940 v.b.

Bunlardan, önce, Çapar-oğullarının nasıl yükseldiklerini, inceliyelim. Çapar-oğulları da öteki aileler gibi önce voyvodalık ve mütesellimlik görevlerini yapmışlar, fakat âyân olmamışlardır. Çapar-oğulları eski ailelerden olup, içlerinden en önemlisi Çapar-oğlu Ahmed'dir.

Vesikalarda bu aile Cabbar-zadeler, Çapan-oğulları, Cappar-zadeler olarak geçmektedir. Seyahatnamelerde Çapan-oğulları, "Çoban-oğulları"¹³⁰, Çaparoğlu¹³¹ diye bahsedilmektedir.

Çapar-zade Ahmed'in babası 1704 senesinde Çapar Koca Ömer'in mezar kitabesinde¹³² Çapar tabiri açıkça görüldüğüne göre, ailenin asıl unvanı Çapar'dır. Çapar Koca Ömer 1704 de öldüğüne göre, ailenin kökü epey eskidir. Bazı yazarlar Koca Ömer'in babasını 1098 (1686-1687) yılında Çorum Medresesinde müderris görünen Abdülcebbar Efendi olarak göstermektedir¹³³. Fakat, elimizde bunu tevsik eden bir vesika yoktur. Çapar-zadelerin kökü XVII. yüzyılda olup, ailenin gelişmesi ve kuvvet kazanması Ahmed Bey zamanında olmuştur. Ahmed Cevdet, Çapanoğullarının Kara Osmanoğulları ile çağdaş olduğunu yazmaktadır¹³⁴.

Perrot'ya göre, önceleri Çoban-oğlu, sonraları Ahmed diye adlandırılan şahıs, bir efsaneye göre kudretli bir şef olduktan sonra komşu köylerden çağırdığı aileleri Yozgat civarında yerleştirmiştir. Amasya, Sivrihisar, Kayseri'deki Hristiyan halkı, kendilerine sağladıkları iktisadî yararlar dolayısıyla koruyarak, Yozgat'ın refahını temin etmiştir¹³⁵. Esasen, Çapan oğulları ile ilgili vesikalarda ilk önce Yozgat'tan hiç bahsedilmemektedir. Vesikalar, Çapar-oğullarını Yeniül ve Bozok Voyvodası olarak göstermektedirler. Ailenin Yozgat şehrini kurduğu ve hristiyan halkı korumuş olduğu hakkındaki

¹³⁰ Georget Perrot, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineur*, Deuxième Edition, s. 386, Paris. 1867.

¹³¹ Mortman, *Anatolien Skizzen*, s. 115.

¹³² Süleyman Duyğu, s. 46 (Fotokopi: 2. Mezar taşı resminden) sene 1116 "Hüve'l-bâki cihânı terk idüb ahir fenâdan eyledi uzlet bekâdan menzilin ali... 1116). Mezar kitabesinde aslı Yozgatlı diye yazıyor. "Merhûm ve magfurun-ileyh Çapar Ömer Ağa ruhu için el-fatiha senete 1116.." Faruk Sümer Oğuzlar, Giriş, XXII.

¹³³ H. Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, c. IV. s. 160.

¹³⁴ Tarih-i Cevdet, I, s. 296.

¹³⁵ George Perrot, aynı eser, s. 386.

bilgi¹³⁶ bir efsaneden alınmaktadır. Bu efsanede, Çapar-oğullarını büyütmek için ortaya atılan bir husus olabilir. Her kim kurarsa kursun Çapar-oğulları Yozgat'ın büyümesinde önemli rol oynamışlardır. Yozgat şehrinin kurulduğu yer çok iyi bir vadi olduğundan şehir çok çabuk gelişmiştir¹³⁷.

Çapar-oğullarının kuvvetlenmesi ve Bozok ve Yeniil civarında voyvodalığın elde edilmesi Ahmet Bey'in çalışması ile olmuştur.

Çapar-oğlu Ahmet'in Bozok'ta malikânesi vardı. İdareci vasıfları yanında, zenginliği ve kuvvetinden yararlanarak Yeniil Voyvodalığını da ele geçirmiştir. 1717-1718 yıllarında Yeniil Voyvodası olarak, birçok mutasarrıflar ile Anadolu'da eşkıyalık yapmayı âdet haline getirenleri yakalaması için ona fermanlar yazıldı. 1728'de Yeniil Voyvodası olarak Bozok bölgesindeki göçebeleri Rakka'ya yerleştirmeye memur olmuştu. Aynı sene Recepli Afşarı, Silsüpür Ceridi ve Göçekli aşiretlerini Rakka'da iskân etmekle görevli Anadolu Müfettişi Vezir Ahmed Paşa'ya yardım etmesi istendi¹³⁸. 1732 Ocağında Memalu Türkmen Voyvodalığına tayin ile Rakka'dan kaçan göçebeleri cezalandırması, 1722-1746 yıllarında kısa fasıllarla devam eden harplerde asker tedariki işlerinde pekçok hizmeti görülmüş ve "hidemât-ı aliyyede sahibü'l-iktidar bir voyvoda" olarak temayüz etmişti¹³⁹. Bu tarihler arasında aşiretlerin iskânı, eşkıyalık yapanların cezalandırılması ile ilgili olarak Yeniil Voyvodası Çapar-zade Ahmed'e pekçok hüküm yazılmıştır¹⁴⁰.

¹³⁶ Perrot, Yozgat'ın yüzyirmi yılı aşmayan bir tarihi olduğunu ve şehrin Ahmet Bey tarafından kurulduğunu yazıyor. s. 385; Çapar Koca'nın Bozok'un yerlisi midir, yoksa bir başka bir yerden mi geldiği belli değildir. Ailenin şimdiki Elmadağ diye adlandırılan Yozgat'tan çıkmış olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, Çapar Koca Ömer'in kitabesinde "aşlı Yozgatlı" ibaresi vardır. Ömer Ağa 1704'de çok yaşlı iken öldüğüne göre, bu şehir bizim bildiğimiz bugünkü Yozgat olamaz. Yozgat şehrinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğuna dair emareler vardır. Bk. Süleyman Duyğu, aynı eser., s. 5; Fakat bu ailenin XVIII. yüzyılda kurulan şimdiki Yozgatta hüküm sürdükleri kesindir.

¹³⁷ William J. Hamilton, *Researches un Asia Mineur, Pontus and Armenie*, Vol. I, s. 387, London, 1842.

¹³⁸ S. Duygu, s. 15.

¹³⁹ S. Duygu, aynı eser, s. 16.

¹⁴⁰ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Vesikalar. 215 (s. 176-177, 216, 178-179, 225, 190-191). Ayrıca. bk. Afyon. 35, Vs. 116; "Yörükân hakkında Yeniil Voyvodasına hitâben sâdir olan fermân suretidir". Afyon. 39, Vs. 59..

1734 senesinde Yeniil Hassı parçalarından çevresindeki Kangal Menziline düzeni işinin Çapar-zade Ahmed'e verildiğini görüyoruz. İran Savaşı sırasında pekçok levend savaştan kaçıp, Anadolu'ya geçerek eşkıyalık yapmaktaydılar. Genç Ali ve İbrahim adlı bölükbaşılarda beş-altı yüz levend Anadolu ve Karaman eyaletlerine doğru yönelmişler, fakat, Zile, Amasya, Turhal'da eşkıyalık yaptıklarından Sivas Valisi durumu İstanbul'a bildirmişti. Devlet İran Savaşı dolayısıyla bunları yeniden orduya katmak için 1741'de nasihatlar bulunarak mirî levend yazılmalarını bildirir. Fakat, levendler buna aldırış etmeyip, zorbalıklarına devam ettiklerinden cezalandırılmaları için üzerlerine Çorum Sancağı Mutasarrıfı İbrahim ve Yeniil ve Bozok Voyvodası Ahmet Bey tayin edilmiştir. Ahmet Bey harekete geçince başıboş levendler kaçmıştır¹⁴¹.

1740'dan sonra Receplu Aşireti devleti uğraştıran önemli bir mesele haline gelmiştir. Esasen, Bozok ve civarındaki aşiretlerin iskânı bir türlü mümkün olamıyordu. Sağda-solda eşkıyalık yapan bu aşiretler, izlerini kaybettirerek başka yerlerde yerleşmekteydiler.

Recepli Afşarının XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında Rakka'ya iskânı, eşkıyalık yapanların cezalandırılması hakkında fermanlar yazılmış ve geçici olarak bu mesele halledilmişti. Fakat, 1740'dan sonra bunlar gene eşkıyalığa başladılar. Bunun üzerine bu aşiretin zulüm ve eşkıyalığını önlemek için 1742 Nisan ortalarında Yeniil Voyvodası Çapar-oğlu Ahmed, Sungur oğlu Tokmak Hasan Paşa-zade, Kayseri Mutesellimi Zenneci-zade, Kayseri civarındaki Develi sakinlerinden Hızır ve Kara Minareli Bey vazifelendirildi¹⁴². Aynı kişilere 1742 Nisanının sonunda yazılan fermanla ise bu hususlar tekrarlanmıştır¹⁴³. 1742 Ekimi sonlarında Receplu Afşarı Aşireti önce bazı şartlarla Zamantı Irmağı kenarındaki köylerde kendi hallerinde olmak şartıyla yerleştirilmişler, fakat, "katl-i nüfuz ve gasb-ı emvâle" cesaret eylediklerinden Bozok Sancağı Mutesellimi Capar-oğlu, Kayseri Sancağı Mutasarrıfı ve diğer görevlilerle cezalandırılmaları yoluna başvuruldu¹⁴⁴.

¹⁴¹ Kayseri. 133, s. 215.

¹⁴² Kayseri. 135, s. 265.

¹⁴³ Kayseri. 133, s. 271.

¹⁴⁴ Kayseri. 133, s. 274.

Bütün bunlardan Çapar-zade Ahmed Bey'in Yenili Voyvodalığını ve Bozok Sancağı Mütesellimliğini ele geçirdiğini anlamaktayız. Bazı vesikalarda Çapar-zade'den Bozok Voyvodası olarak bahsedilir. Bazılarında ise Bozok Mütesellimi olarak geçer. Örneğin, 1744'e kadar olan vesikalarda Çapar-zade'ye Bozok Voyvodası, bu tarihten sonra Bozok Mütesellimi olarak hitap edilmesinin sebebi Bozok'un bir ara has haline getirilmiş olmasından dolayı olmalıdır. Çapar-zade Ahmed'e Bozok ve Yeniil etrafındaki eşkıyaları yakalaması için fermanlar sık sık yazılmıştır. Örneğin, 1744 senesi Haziranında Muslu Paşa-zade Salih'in¹⁴⁵, aynı sene Yeniil ve Türkmen aşiretlerine mensup Veyisoğlu Halim, Kürd Musa ve diğerlerinin¹⁴⁶, 1745 Eylülünde dört yüz kadar levendle seferden kaçan Dalkuşak'ın¹⁴⁷, Ekim ayında Çankırı, Keskin taraflarında bölükbaşıları İsa, Abdal, Eyüp, Ömer'in başkanlığındaki "kapısız" eşkıyaların cezalandırılması¹⁴⁸, Çapar-zade'ye verildi.

Çapar-zade Ahmed'in fermanların uygulanmasında gösterdiği "dikkat ve ihtimam" ve devlete sağladığı faydalar takdir edilmiş ve 1745 Eylülünün ortalarında "dergâh-ı mu'allâm kapucubaşılığı payesi" verilmişti¹⁴⁹. Kapucubaşı unvanını da alan Ahmet Paşa Bozok Sancağı Mütesellimi olarak Ekim ayında seferden kaçan levendleri yakalamağa memur edildi¹⁵⁰.

1746 senesinde birkaç senedenberi eski yerlerini terk eden ve Zulkadriye Mukata'asında yerleşen Kızılkoyunlu, Adana'ya gelip oturan Akbaş ve diğer yerlere gelen "defterlu" aşiret mensuplarından olanların askerlik iddiasıyla "rûsum-u ra'îyyetleri"ni ödemedikleri ve bundan devletin zararlı çıktığı anlaşıldığından bunun temini yoluna gidildi. Bunların bulundukları yerlerden kaldırılıp, eski yerleri olan Anavarza, Sencanlı, Çukur adlı yerlere yerleştirilmeleri ve "hazine-i âmire"deki defterlere göre gerekli vergileri ödemeleri işiyle de Bozok Mütesellimi Çapar-zade uğraşacaktı¹⁵¹.

¹⁴⁵ Ankara. 123, Vs. 225, s. 125.

¹⁴⁶ Ankara. 124, Vs. 156, s. 136.

¹⁴⁷ Müh. 155, s. 30.

¹⁴⁸ Müh. 152, s. 52, Hük. 1.

¹⁴⁹ Müh. 152, s. 32, Hük. 2.

¹⁵⁰ Müh. 152, s. 85, Hük. 1.

¹⁵¹ Kayseri. 136, s. 66.

Bundan sonra Çapar-oğlu Ahmet Bozok Sancağında müstakilen hareket etmeğe, mütegalibelik yapmağa, böylece servet yığmaya başladı. Adaletten ayrılmaması, aksi takdirde hakkından gelinceceği ve "malikânesinin ref'olunacağı" hakkındaki tehditlere kulak asmadı¹⁵². Devlet, Çapan-oğlunu tehditle yola getiremeyince, taltif ederek kendisinden istifade etmeği düşündü. Çapar-oğlu Ahmet XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas Valiliğini, Bozok'u, arpalık olarak da Niğde ve Çorum'u mütesellim olarak Kayseri, Çankırı, Ankara'yı elde etti. Böylece Çaparoğlu Ahmet ailesinin orta Anadolu'nun kuvvetli hânedânlarından biri olmasını temin etti. Bir âyân ailesi böylece kapıcıbaşılik, beylerbeylik görevleriyle diğer ailelerin üstüne çıkmıştır.

Anadolu'da, Çapar-zadeler gibi önemli bir hânedân da Karaosman oğullarıdır. Juchereau, Çapan oğulları ve Kara osmanoğulları ile ilgili olarak yüz koldan teşekkül eden ve kendi kanlarından bir şefin idaresinde gönüllü ve iddialı birleşmeleriyle zengin ve güçlü olmuş iki hanedandır demektedir¹⁵³. Bu iki ailenin yüz koldan teşekkül ettiği muhakkak ki doğru değildir. Fakat iki ailenin idareci ve birleştirici vasıfları olduğu muhakkaktır. Gerek Karaosman-zadeler, gerekse, Çapar-zadeler zamanla servet ve kuvvet peyda ederek, mütesellim olmuşlar ve çoğu kere mütegalibelik yaparak bölgelerinde hânedânlık kurmuşlardır. Kara osmanoğullarının âyânlığı nasıl ele geçirdiğini izah ederken bu daha iyi belirecektir.

Karaosman oğulları ailesinin kökü de çok eski olup, aileye Osman-zadeler veya Karaosman oğulları unvanını kazandıran Osman Ağa 1706 yılında Yaya köyde öldüğünü biliyoruz. Osman Ağa'nın saray çavuşlarından Mehmed Çavuş'un oğlu olduğu 1634-1635 senesi şer'iyeye sicillerinden anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Önceleri sipahi olan Osman Ağa sipahilikten tekaüd olduktan sonra mütesellim kethüdalığı, "beytü'l-mali âmme ve hassa mukataası eminliği" gibi vergi işleri ile uğraşmıştı¹⁵⁵. Viyana seferine gelmiyen zaim ve ti-

¹⁵² S. Duygu, aynı eser, s. 15.

¹⁵³ A. de Juchereau de Saint denys, *Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, c. I s. 94, Paris, 1819.

¹⁵⁴ Ç. Uluçay, *Kara osman oğullarına Ait Düşünceler*, III. T. T. K. K., s. 245.

¹⁵⁵ Ç. Uluçay, aynı makale, s. 245.

marların mahsullerini hazine adına zaptederken de servet ve nüfuz kazanmıştır.

XVIII. yüzyıl boyunca ve XIX. yüzyılda Saruhan Sancağında hüküm sürmüş olan bu ailenin menşei tam olarak bilinmiyor. Kara-Osman oğullarının kurucusu Osman Ağa hakkında çeşitli rivayetler varsa da bunlar hakikate uymamaktadır¹⁵⁶.

İşin esası şudur : Osman Ağa az önce bahsettiğimiz vergi işlerinde faal rol oynayarak ailenin itibarını arttırmıştır. Saruhan'da mevcut olan timâr ve zeâmetlerin pekçoğu mukata'alara bağlanmıştı. Bu mukata'aların büyük kısmı sancakbeylerine ait olup, mütesellimler yoluyla idare olunmaktaydılar. Mütesellimlerde iltizamlarında bulunan bu mukata'aların vergilerini kendileri toplayamazlarsa, adamlarına toplattırırlardı. Önceleri Saruhan Sancağı mukata'a olarak, sonra malikâne tarzında verilmeğe başlandı. Bir zaman sonra da Kara Osman-oğulları Saruhanı, edindikleri servetle iltizamlarına almışlardır¹⁵⁷.

Kara Osman-oğulları, Anadolu'da iç isyanların hüküm sürdüğü, devletçe İran Savaşına asker temin edilemediği sırada, topladıkları askerlerle sefere katılarak önem kazandılar ve mukata'aları da iltizamlarına alarak kuvvetlendiler. Önce Saruhan'ı ele geçiren Kara Osman-zadeler müteakiben Aydın, İzmir, Isparta'yı da faaliyet sahaları içine soktular. Bütün bu işler Osman Ağa'nın oğlu Hacı Mustafa Ağa zamanında olmuştur.

İran savaşları ve eşkıyaların temizlenmesi sırasında bu gibi işleri tek başına yapamayan devlet, memleket âyanından olanlardan yardım istemiştir. 27 Kasım 1724'de Tebriz Seferi için Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Teke, Hamid, Saruhan ve civar sancakların mütesellimleri Saruhan Sancağındaki Babaköy köyünde bulunan ve âyândan olan Kara Osman-oğlu Mustafa, Karahisar-ı Sahip sakinlerinden Abdi oğlu, gedikli zaimlerden Abdülbaki'ye bahardan önce Vezir Abdullah Paşa'nın maiyyetinde bulunmaları, zahire ve asker için gerekli develerin sağlanması istenildi¹⁵⁸. Daha sonraları

¹⁵⁶ F. W. Hasluck, Çev. Ragıp Hulusi Erdem, Bektaşilik Tedkikleri, s. s. 100. Bu rivayetler haydutluk yaparak ve başka yollardan XVII. yüzyıl Kara Osman-zadelerin temelini attığı sonucuna varmaktadır.

¹⁵⁷ Ç. Uluçay, aynı makale, Kara Osman oğulları Hakkında Vesikalar, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı. 9, sayfa. 194.

¹⁵⁸ Ankara. 101, s. 273, Vs. 616. Fotokopi: 7

Kara Osman oğlu Mustafa'dan Saruhan civarındaki eşkıyanın yok edilmesi ve Sarı Bey oğlunun yakalanması ve İran Savaşına katılması için tekrar yardımlar istenmiş ve bu istekler Hacı Mustafa tarafından yerine getirilmiştir¹⁵⁹.

Mustafa Bey bu başarılarından dolayı devletçe taltif edildi. 1743 senesinde Saruhan'ı malikâne olarak iltizamına alan Hacı Mustafa Ağa'nın mütesellimliği sırasında ise ailenin kuvveti ve itibarı çok arttı.

Saruhan Mütesellimi olarak yardım istenen Mustafa bu istekleri devamlı olarak yerine getirmiştir. Manisa Kazası sakinlerinden Himmet oğlu zulümlerini bir hayli arttırdığından halk tarafından İstanbul'a sık sık şikâyet edilir olmuştur. Fakat, devlet bu şikâyetleri İran Savaşı sebebiyle nazarı itibare alamamış ve ondan faydalanmak yoluna gitmiştir. Nitekim, 1743 senesinde yüzelli askerle ve taraf-tarlariyle İran Savaşı için Diyarbakır Ser-askeri maiyyetine girerse afv olunacağı Himmet Oğluna bildirilmişti. Fakat, Himmet oğlu istenilen şekilde hareket etmedi. Bunun üzerine, Kara Osman-oğlu Mustafa'dan onu cezalandırılması taleb edildi¹⁶⁰. 1746 Temmuz başlarında Gördüs ve Sındırgı kazalarında görülen ve Karesi (Balıkesir), Bursa taraflarına kaçan "haram-zade" tabir olunan eşkıyaların yakalanıp, cezalandırılması da bir fermanla Hacı Mustafa Ağa'ya bildirildi¹⁶¹. Gerek eşkıya Sarı Bey oğlu, gerek Sarıcalı Himmet oğlu ve diğer eşkıyaların ele geçirilmesinde kendisine başvuru- rulan Hacı Mustafa Ağa bütün bunları meharetle uygulamıştır¹⁶².

Hacı Mustafa Ağa, Saruhan Mütesellimi olarak, Saruhan ve Aydın sancaklarında yerleşmelerine 1742 senesinde karar verilen ve 1746 senesine kadar yerleşmeyip, başka yerlere giden ve toplu halde hareket ederek halka zarar veren konar-göçerlerden, has, zeâmet ve timâr ve mukata'alara bağlı Reyhanlı, Karatekeli, Arablı, Karsak, Çökeli ve diğer aşiretlere mensup eşkıyaların cezalandırılması işiyle de uğraşmaktaydı¹⁶³.

¹⁵⁹ Ç. Uluçay, aynı makale, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı: 9, 11, 12,; Ç. Uluçay, aynı eser, Vs. s. 153. ve s. 160.

¹⁶⁰ Müh. 150, s. 1; ayrıca bk. Ç. Uluçay, s. 201-202. aynı eser.

¹⁶¹ Müh. 152, s. 242, Hük. 2.

¹⁶² Ç. Uluçay, aynı makale, T. V. D, sayı. 9, 11, 12.

¹⁶³ Müh. 153, s. 217, Hük. 2

1743-1754 seneleri arasında Saruhan'da mütesellimlik yapan Hacı Mustafa Ağa, gerek mukataaları iltizama almak, gerek azılı gördüğü âyân ve sipahileri bastırmak ve kanunsuz vergiler toplamak¹⁶⁴, gerekse eşkıyaları ve iskân olmayan aşiretleri cezalandırmak, İran Savaşı için asker göndermek gibi yararlı hareketleriyle, Kara Osman oğulları ailesinin nüfuz ve kudretinin gittikçe artmasını temin etti. Zamanla yerliden olan diğer mütesellimler gibi, Kara Osman oğlu Mustafa da zorbalık yaptığından cezalandırılması ile ilgili olarak fermanlar yazıldı. Hacı Mustafa Ağa ve büyük oğlu Ataullah Ağa öldürüldü. Fakat, Kara Osman oğulları artık Saruhan çevresinde epey taraftar ve servete sahip olduklarından bir süre sonra mütesellimliği tekrar ele geçirmişlerdir. Sancakbeyleri ve kadılar görevlerinde çok kısa bir zaman kalabildikleri halde Kara Osman oğulları Saruhan'da senelerce mütesellim olarak kaldılar. Bunda bu ailenin yerliden ve âyândan oluşu ile geniş bir taraftar kitlesine ve levendlere sahip bulunuşunun büyük tesiri vardır. Servet ve kuvvetleri sayesinde Saruhan'da nüfuzlarını iyice genişleten Kara Osman oğulları, Çapar oğulları gibi yüz elli seneye yakın bir devir babadan oğula geçen âyanlıklarını devam ettirdiler. Bunda devletin Kara Osman oğulları ve diğer âyândan olanların kuvvetlerinden faydalanmak yoluna gitmesinin de önemi büyüktür.

Aşiretlere mensup olup sancaklarda âyanlıkları ele geçiren aileler de mevcuttur. Bu şekilde olan ailelerden bir örnek olarak Kozan-oğullarını görüyoruz.

Kozan-oğulları uzun mücadelelerden sonra Kozan âyanlığını elde etmişlerdir.

Kozan oğullarının mazisi, elimizdeki vesikalara göre epey eskidir. 1706 senesinde Maraş civarında faaliyette bulunuyorlardı. Kozan-oğullarının aslının Ayıntap Kazasındaki Kozan Köyünden geldiği sanılıyor.

Kozan Sancağının ahalisinin çoğu Selçukilerden kalma aşiretler ve kabileler olup, Varsak diye adlandırılan bir aşirettir¹⁶⁵. Kozan oğlu tabirinin nereden geldiği belli değildir. Mahallî revâyete

¹⁶⁴ Ç. Uluçay, Karaosmanoğulları Hakkında Düşünceler, III. T. T. K, K, s. 246.

¹⁶⁵ Ahmet Refik, Cevdet Paşanın Maruzâtı (T. O. E. M), No: 87 (10), s. 278, İst. 1341; Cavit Baysun, Tezâkir-i Cevdet, (21-39, s. 108).

göre, Kozan on iki aşiret kethüdalığına taksim edilmiş olup, herbiri bir derebeylik durumunda idiyse de, hepsi Sis Kasabasındaki Divan oğullarına bağlı idiler. Bu on iki kethüdalıktan biri olan Arıklı cemaatinin Kethüdası Kozan-oğulları olup, en eskisi ve isimleri bilineni Hacı Ağa ve Topal Ağa'dır. Topal Ağa'yı Hacı Ağa'nın oğlu Osman Ağa idam etmiş ve yerine Kethüda olmuştur¹⁶⁶. Osman Ağa'nın ölmesinden sonra Topal Ağa'nın büyük oğlu Yusuf Ağa Arıklı Cemaatinin Kethüdası olmuş ve diğer kethüdaları yenerek kendisine bağladıktan sonra, Divan oğullarını ortadan kaldırarak büyük bir derebeylik haline gelmiş ve hükmettiği yerlerde kendisinden Kozan oğlu diye bahs olunmağa başlanmıştır¹⁶⁷. Vesikalarda bile Kozanoğlu Yusuf olarak değil de, yalnız Kozanoğlu diye bahsedilmesinin sebebi bu olsa gerektir. Kozan-oğulları Arıklı Cemaatinin Kethüdası olarak aşiretinin vergisini toplamak, bunu İstanbul'a göndermek, savaş sıralarında orduya asker yollamak, Kozan Sancağı dahilinde asayiş sağlamaya gibi görevlere haiz idiler. Ayrıca, çevrelerinde soygunculuk yapan diğer aşiretlerin cezalandırılması işi de Kozan-oğullarına verilmekteydi. Örneğin, Kınık ve civar kazalarda ziraatle uğraşmak ve mahsulden elde edecekleri "a'sâr-ı şer'iyye" ve diğer vergileri ödemek ve o havaliyi "kutta'-ı tarîk" eşkıyasından korumak şartıyla yerleştirilen Zulkadriye türkmenlerinin eşkıyalık yapmaları ve vergi vermemeleri üzerine bu eşkıyaların ele geçirilmesi için 1707 senesinin Ocak ortalarında Kozan-oğlunun görevlendirildiğini bilmekteyiz¹⁶⁸.

Kozan oğlu Yusuf diğer âyândan kuvvetli olanlar gibi mütegalibelik hareketlerine başvurduğundan cezalandırılması yoluna gidilmiştir. 1707 Şubat başında Karaman valisi Vezir Hasan Paşa, Kozan oğlu, Çoban oğlu, Kerim oğlu, Bayazıt oğlu'nun 1702 ve 1705 senelerinde gerekli vergileri düzenlenen deftere göre ödemediklerinden dolayı yakalanmaları ve Konya Kalesine hapsedilmeleri hususunda vazifelendirilmişti¹⁶⁹. Bunun üzerine, Kozan oğlu yakalanarak Niğde Kalesine hapsedilmiş, davacıları ortaya çıkınca, şeriat esaslarına göre davasının görülerek hak sahiplerine haklarının

¹⁶⁶ Cavit Baysun, Tezâkir-i Cevdet, (21-39), Ankara. 1963, s. 109.

¹⁶⁷ Cavit Baysun, aynı eser, s. 109.

¹⁶⁸ Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, 1930, İstanbul. Vesika. 185 (s. 134-135),

¹⁶⁹ A. Refik, aynı eser, Vs. 187, s. 136-137.

geri verilmesi istenilmiş¹⁷⁰ ve 1708 Şubatında Kozan oğlunun Niğde Kalesinde çok sıkı olarak muhafazası, Niğde Sancağı Mutasarrıfı ile Niğde Kalesi Dizdarına tenbih edilmişti¹⁷¹. Kozan oğlu Yusuf'un bundan sonra ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kozan ve civarında Kozan oğullarının faaliyette oldukları vesikalardan anlaşılmaktadır. Kozan oğulları ailesinin ferdlerinin isimleri fermanlarda zikredilmektedir. Yalnızca Kozan oğlu diye hitap edildiği görülüyor.

Kozan Sancağı ve çevresi dağlık olduğu için Kozan oğullarının Cemaatinin iskânı bir türlü mümkün olamamıştır¹⁷². Bu yüzden Kozan oğulları ve Cemaati bu bölgede kolayca hâkimiyet kurmuşlar, devlet kendileri ile anlaşmak yoluna gitmiş ve Kozan oğluna bazı görevler vermiştir. Kozan oğulları devletin de isteği üzerine civarlarındaki eşkıyaların cezalandırılması ile uğraşmıştır.

Zamantı Irmağı ve Harmancık civarında eşkıyalık yapanlar göçebe Kürd aşiretlerinden Şam Beyadi, İmam Kulu ve diğerleri ile anlaşarak, başlarına yüzü aşkın eşkıyayı toplamakta, yolları keserek karışıklıklara sebep olmaktaydılar. Bunlar Eskiil Kazasına gelerek Sultanlı Kasabası vakıf köylerinin halkından ikiyüz kadar deve, otuz kadar beygiri zorla alıp, ahaliden bazılarını öldürmüşlerdi. Bunun üzerine bunların 1738 senesinde Kozan oğlu, Develi oğlu ve Bayındır oğlu tarafından cezalandırılması münasib görülmüştür¹⁷³.

Kozan ve çevresinde eşkıyalık yapan diğer bir aşiret Likvanik kürtleriydi. Bunlar Harmancık'da yaylamaktaydılar. İçlerinden Hacı Mehmed, kardeşi Osman ve diğer sekiz kişi yol keserek adam öldürmekte ve yağma yapmaktaydılar. Bozulus Hassına bağlı olan Armutlu Cemaati ve Aksaray Kazasındaki göçmenler (Acem Türkmenleri) evlerini basan ve eşyalarını zorla zapteden bu eşkıyaları İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. 1738 Ağustos sonlarında bir kıtası (parça, aded) Kozan oğluna ait olmak üzere diğer görevlilere de

¹⁷⁰ A. Refik, aynı eser, Vs. 188 (Naklen: Şevki Berker.: Adana Görüşler Dergisi, sayı. 58-59), sayfa. 18.

¹⁷¹ A. Refik, aynı eser, Vs. 138-139; Şevki Berker, naklen, Görüşler sayı: 58-59, sayfa. 18-19.

¹⁷² A. Refik, aynı eser, Vs. 205; C. Baysun, aynı eser, (21-39). Bu iskân işine XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da devam olunmuştur.

¹⁷³ Müh. 146, s. 113, Müh. 1.

hitabeden yedi kıt'a hükümle bu eşkiyaların cezalandırılması ve hak sahiplerine haklarının geri verilmesi yolunda teşebbüse geçildi¹⁷⁴.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kozan oğullarının nüfûzu ve kudreti gittikçe artmıştır. Eşkiyalık yapan aşiretlerin "te'dib'i için sık sık onlara başvurulmuştur. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Recebli Afşarı Aşireti eşkiyalıklarını son derece arttırmıştı. Bu aşiretin cezalandırılması için orta Anadolu'da Çapar-oğulları, güney-doğu Anadolu'da Kozanoğulları önemli rol oynamaktaydılar. 1742 Nisanında Recebli Afşarlarının cezalandırılması için Kozan-oğullarının Çapar-oğlu Ahmed'in maiyyetine girdikleri görülmektedir¹⁷⁵. 1746 senesinde ise Niğde Sancağındaki Kara Bektaş oğulları Süleyman ve Osman ve Ömer ve Ali ve diğerlerinin cezalandırılması ile de Kayseri Mutasarrıfı, Niğde Mutesellimi, Kozanoğlu ve Kara Hacı uğraşacaklardı¹⁷⁶.

Böylece 1708 senesinde Kozan-oğlu Yusuf'un yakalanıp, hapsedilmesi ile Kozan-oğullarının sarsılan nüfuzları bir zaman sonra yeniden ve eskisinden daha kuvvetli olarak artmıştır.

Kozan oğulları, Kozan ve çevresindeki yerlerin vergilerini "çorbacı" denilen ermenilere verirlerdi ve bunların topladıkları aşârları alırlardı. Vergi için defter tutmazlar ve böylece müstakilen hareket ederek servetlerini arttırırlardı¹⁷⁷. Aşiretlere mensup kişilerin bazılarının aşiretlerinin boy beylerine dayanarak devletin istediği vergileri ödememek yollarına başvurdıkları düşünülürse¹⁷⁸, aşiret reislerinin bu kişiler ve vergi memurları üzerinde ne kadar kuvvetli bir baskı kurduğu açıkça ortaya çıkar. Kozan-oğulları da bu şartlardan istifade ederek Kozan Sancağı'nın kuvvetli bir âyanı haline

¹⁷⁴ Müh. 146, s. 112, Hük. 1

¹⁷⁵ Kayseri. 133, s. 288.

¹⁷⁶ Kayseri. 136, s. 6.

¹⁷⁷ C. Baysun, aynı eser (21-39), s. 114, Çorbacı için bk. H. İncelik, Tanzimat nedir? s. 213.

¹⁷⁸ Abdal, kapucuyan ve diğer aşiretlerden deftere kayıtlı olanların pekçoğu Malatya, Maraş, Rakka, Diyarbakır, Kars, Adana, Tarsus kazalarında oturarak rûsûmâtı taleb olundukda aşiret boybeylerine istinâden ve kimi dahi bir bahane ile edâda muhâlefet itmeleriyle ol-makule sûret-i deftere dahil olan kıbtîyân ve re'âyâsından bulundukları yerlerde icâb iden rûsûm-u mîrileri tahsil itdirilmek için emr-i şerîfim ricâ itmeğin" Afyon. 38, Vs. 169.

geldiler. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Çapar-oğulları ile yaptıkları savaşı kazanınca şöhretleri daha da arttı¹⁷⁹.

Vilâyet âyanından olup âyânlıkları elde edenler çok zengin olup, zenginliklerinin âyân olmada büyük rolleri bulunmaktadır. Bunlar çoğu kez vergi toplama işlerini üzerlerine almakta ve bu yol ile zenginliklerini daha da arttırmaktaydılar. Bunlara bir örnek olarak Kara Osman oğullarından sonra Tuzcu-oğullarını gösterebiliriz.

1815 yılında öldüğü zaman yüz yaşından fazla olan Rize âyanı Tuzcu-oğlu Memiş Ağa zengin bir aileye mensuptur¹⁸⁰. Memiş Ağa Trabzon ahalisinden olup ticaret ile servetini iyice çoğaltmış, ahalinin vergilerini bir defada devlet hazinesine ödeyerek, mahsul zamanında kendilerinden zahire almağa başlamıştır¹⁸¹. Bu alış-verişten kendisi de kâr sağlamaktaysa da, halk tahsildarların taz-yikinden kurtulduğu için bu yolu daha emin görmekteydi. Bundan da faydalanarak Tuzcu-oğlu beş-on kazayı da mukataa olarak kendi menfaati için ele geçirmiş ve buna bağlı olarak da ahaliyi ve bu yerleri elinde tutmağa muvaffak olmuştur¹⁸². Vilâyet âyanından olan Memiş Ağa servet ve kuvveti sayesinde Rize âyanlığını elde etmiştir. Bu şekilde âyan olanlarla ilgili örnekler pek çoktur. Örneğin Kalabaklı Himmet oğulları, Seyfi oğulları, İlyas oğulları v.b.

Kalabaklı oğlu Himmet Ağa'yı ele alalım. Kalabaklı köyünden olup, Güzelhisar'da yerleşmiş, Güzelhisar Tuzla'sını işleterek zengin olmuş, ölümünden sonra Zeynelâbidin Güzelhisar Voyvodası olmuştur. Serdengeçti ağalarından Seyfi Ağa ve oğulları da Turgutlu Voyvodalığını ele geçirmişlerdir¹⁸³. Her iki aile de âyânlıklarını zenginlikleri üzerine kurmuşlardır.

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz bilgilere göre, âyan olanların hemen hemen çoğunun vilâyet âyanından¹⁸⁴ oldukları anlaşılıyor.

¹⁷⁹ Baysun, Cavit; aynı eser, sh. 110.

¹⁸⁰ Tarih-i Cevdet, c. X, İstanbul, 1309, s. X, 219, Aktepe, Münir; Tuzcu oğulları İsyanı, Tarih Dergisi, sayı. 5-6, sh. 22.

¹⁸¹ Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1309, c. X, sh. 218.

¹⁸² Tarih-i Cevdet, c. X, sh. 219.

¹⁸³ Uluçay, Çağatay; aynı eser, sh. 21.

¹⁸⁴ Şimdiye kadar verdiğimiz örneklerle âyân olanların vilâyet âyanından olduklarını gösterdik. Bununla ilgili bir diğer örnek de şudur: Mahrûse-i Bursa'da sâkin vücuh ve müderrisin ve bi'l-cümle meşâyih ve esnâf ve ehl-i ırz tarafından arz olunan mazhar hakikat eserleridir ki, sabıkâ Bursa Âyânı ve müderrisinden cizyedâr-zâde Hüsameddin Efendi...” Cevdet Dahiliye. 13345. tarihsiz.

Bunlar zengin olup, kendilerine bağlı olan diğer âyanlar ve eşkıyalığa meyilli kimselerle mütegalibelik yapmaktadırlar. Âyan olanların çoğu önce mütesellimlik, voyvodalık gibi görevler yapmışlardır. Yerli olmaları sebebiyle bulundukları yerlerin idaresini daha çabuk ele geçirmişler ve halka daha çok hâkim olabilmişlerdir. Kadı ve müftülerin de âyânlık peşinde koştuklarını, fakat, ekseriya, emekli olduktan sonra bunların bu tür hareketlere tevessül ettiklerini bilmekteyiz. Ehl-i şer'ce mensuplardan, Kayseri'de Kadı Burhaneddini, Ankara'da Müderris-zadeleri, İzmir'de Kâtip-zadeleri, Karahisar-ı sahip'te naip Yahya Efendi ve Müftü Ahmed Efendi'yi bunlara örnek olarak gösterebiliriz.

1726 senesinin ilk aylarında yazılan fermanlardan Karahisar-ı sahip kazasında "yerluden naib" olan Yahya Efendi'nin altı yedi senedenberi âyânlık peşinde koştuğunu öğreniyoruz. Yerliden ve âyândan olan Yahya Efendi "kuvvet-i maliyesi sebebi ile kaza-i mezburda hem nâib ve hem âyan-ı vilâyet olmağla "tarafatları ile ve diğer âyânlar ile anlaşarak "imdad-ı seferiyye", "avarız" ve diğer vergilerin toplanması konusunda, bu vergileri köy köy taksim ederek, kendi çıkarları için de onbeş-yirmi keseden fazla akçe toplamak yoluna gitmekteydi. Ayrıca, mahkeme harcı, "huddamiye", "mübaşiriye", "muamele" adlarıyla on, onüç kese akçe fazladan toplamaktaydı. Kaza ahalileri buna karşı duracak güçte olmadıklarından Yahya Efendi ve diğer ileri gelenler fukaradan seksen keseden fazla akçe toplamışlardı¹⁸⁵. Öğrendiğimize göre, yerliden naip olmasının yasak olduğu hakkında Karahisar-ı sahip halkının itirazı pek bir işe yaramamış, Yahya Efendi ve taraftarları 1720 denberi her iki üç ayda bir defter düzenleyerek yetmiş; seksen keseden fazla akçe toplamışlardı¹⁸⁶. Bu şekilde âyânlık peşinde koşanlardan birisi de Karahisar-ı sahip Müftüsü Ahmed Efendi'dir. 1748 senesinde yazılan bir fermana göre, "dört-beş senedenberu âyânlık iddiasıyla fukarayı rencide ve hilâf-ı şer'ce tacizden hâli olmadığından" Ahmed Efendi cezalandırılarak, Karahisar-ı sahipten sürülmüştür¹⁸⁷.

Yerli ailelerden âyân olanlarının hepsinin hakkındaki şikâyetler muhakkak ki doğru değildir. Örneğin, Üskübü'nün (Bolu'nun bir

¹⁸⁵ Afyon. 39, Vs. 86. Fotokopi: 8

¹⁸⁶ Afyon. 39, Vs. 98. Fotokopi: 8

¹⁸⁷ Afyon. 48, Vs. 202 Bak. Fazla bilgi için; Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, Ankara, 1977, sh. 123 - 124.

nahiyesi) önemli ailelerinden olup, Üskübü Âyanlığını elinde tutan Topçu oğlu Mehmet hakkındaki şikâyeti inceleyen Bolu Voyvodası seyyid Abdullah, 1702 Temmuz tarihinde olan bu şikâyeti yerinde bulmamıştı¹⁸⁸. İncelediğimiz tarihlerde, herkesin istediği kişinin âyan olması hususuna özel bir dikkat gösteriliyordu. Örneğin, 1727 yılında, 1688-1689 yıllarındanberi İzmir'de baş âyan olmak için mücadele etmekte olan Derviş Efendi'nin¹⁸⁹, Aydın Muhassılı ve Limni Kalesi Muhafızına yazılan bir hükümde de belirtildiği üzere "cümle ma'rifetiyle" âyân reisi olduğunu öğreniyoruz¹⁹⁰. Bu konuda kaza halkı âyan olacak şahsın niteliklerini bizzat İstanbul'a bildirirdi. 9 Ekim 1719'da Tırhala Kazasının ileri gelenleri dilekçelerinde, doğruluğu ile tanınan Mehmed Ağa'nın, herkes tarafından tasvip edilip, âyan seçildiği ve "devlet-i aliyyeden" gelen fermanları uygulamaya muktedir olduğu, fakat zorbalar tarafından öldürüldüğü açıklanıyordu¹⁹¹. Dilekçenin altında çoğu imam, ağa, hacı, molla, çavuş, serdar unvanlarını taşıyan kişilerin imzaları mevcuttu.

1719 senesinde Soma Kasabası sakinlerinden Mehmed Ağa'nın âyân seçiminden de görüldüğü üzere, bu seçime bütün halk değil, yalnızca ileri gelenler katılabilmıştır¹⁹².

Sonuç olarak, devletin Anadolu ile meşgul olamaması, her yerde yerli mütegalibelerin türemesi, levendlerin bu mütegalibelerin hizmetlerine girmesi, mirî toprak düzeninin bozulması, sancak idarelerindeki değişikliğin âyanlığın doğması için gerekli zaman ve şartları XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkardı diyebiliriz.

Âyanlık örgütünün doğuşu ve teşekkülü iç karışıklıkların, sosyal ve iktisadî bozuklukların arttığı bir zamana rastlar. 1683 Viyana bozgunu ile başlayan iç karışıklıklar âyanlığın sonraları resmen örgütleneceği bir ortam hazırladı. Âyanlıkları elde eden yerli hânendânlar vilâyet âyanları (ileri geleni) zümresine mevcuttur. Vilâyet âyanları içlerinden bir tanesini baş âyân seçmektedirler. Âyanlığı

¹⁸⁸ Cevdet Zaptiye. 2981.

¹⁸⁹ Mühimme. 119, sh. 106.

¹⁹⁰ Aktepe, Münir; Başvekâlet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727 - 1728). V. inci T. T. K. K., sh. 675-676.

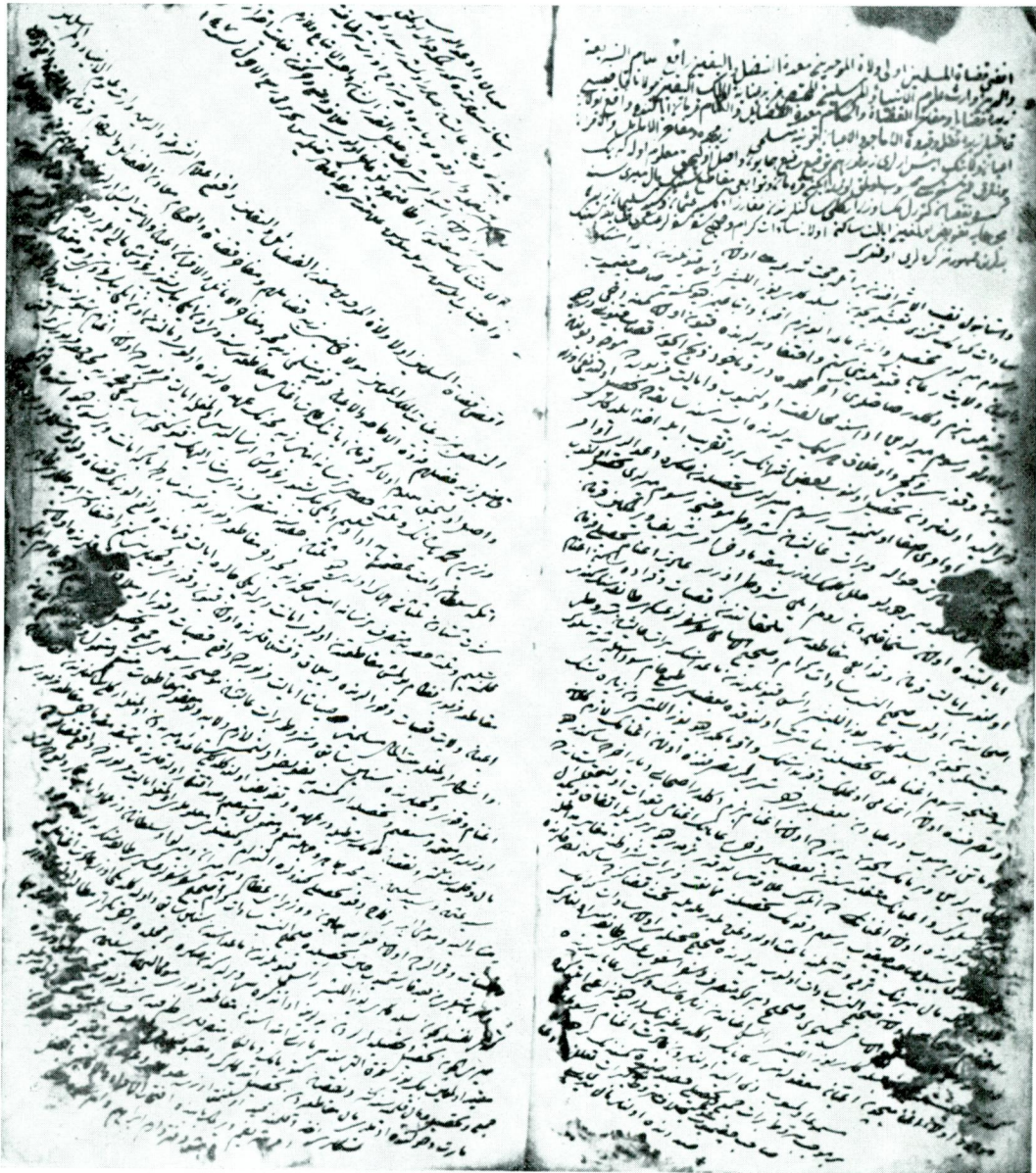
¹⁹¹ Cevdet Zaptiye. 3666.

¹⁹² Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorlunda Âyanlık, Ankara, 1977, sh. 275.

[illegible]

مدارس آزاد هندوستان اور ان کے اعلیٰ درجہ

[illegible]

[illegible]

elde edenler bu mevkii ekseriya mütegalibelik yaparak elde etmişlerdir.

Bu verdiğimiz bilgilerle XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin artık âyânlıkları ve büyük hânedânlıkları ele geçirdiklerini ortaya koymaktayız.

Vesika: 1

Kayseri Şr. Sc: 120, sayfa: 117, Vs: 1

Düstur-ı mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmî'l-âlem müdebber-i umur'l-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmim-i mehâmî'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib mümehhidi bünyânî'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkânî's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfuf bi-smufi avâtıfı'l-Melikî'l-alâ Karaman Valisi vezirim Paşa edâmallahü teâlâ iclalehu ve akzâ kuzâtî'l-müslimîn evlâ vülatî'l-muvahhidîn ma'denü'l-fezâ'il ve'l-yakîn râfî-i a'lâmi's-şerî'at ve'd-dîn vâris-i 'ulûmü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn elmuhtass bî-mezîd-i inâyeti'l-Melikî'l-mu'în Mevlâna Kayseri'ye Kadısı zidet fezâiluhu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lum ola ki, kazâ-i mezbure tâbî' Enderlik nâm karye ahâlisi südde-i sa'adetime arzıhal idüb karyelerinin divânesi timâr ve malikânesi Köşk Mukata'asına tâbî' mülk ve Eratna Vakfı iken kaza-i mezburde sâkin Zenneci Ahmed ve oğulları Mustafa ve Osman nam kimesneler malikâne etdirmeleriyle binyüz yirmi senesindenberu beher sene harman döğmek için izin akçesi deyü seksen ve savurmak için dahi kezalik izin akçesi deyü ikiyüz kuruşlarını ve beher gerdekten dahi resm-i gerdek nâmiyle kanundan ziyâde dörder altunların alub ve bağ bozumunda ahar mahalde yirmi batman üzümü bir guruşa iştirâ ve bunlara dört batmanın bir guruşa olmak üzere cebren virüb ve firâr idenlerin kabusunu döğüb zuhur itdikde kendusini habs ve der-zincir ve bi-gayri hakkın akçesin alub ve bulunmayanların ehl ü iyâl ve emred oğulların haps ve akçesin aldıklarından gayri cebren fi'il-i şeni' kasd ve haftada bir kere yirmi otuz neferatlarıyla karyelerine gelüb müeddi-i bi-gayri hakkın birkaç kimesneleri kavga etmişsiniz diye tecrîm ve bilâ-fermân saliyânelerine karışub ücret namıyla zulmen dört yüz gurusların alub ve yedi-sekiz re'is bargir ile seyisini irsâl ve meccânen besledub ol-vecihle cevrlendiren bunların onsekiz kise akçe mikdarı deynleri olub şer'lerinden kadılar ve âyân dahi sahib çıkmayub ahvalleri diğer-gün ve şahidleri

vilâyette olduğun bildirüb şer'le görölüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında hükm-ü humâyûnum ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görölmek emrim olmuştur. Buyurdum ki, hükm-i şerifim vüsûl buldukda bu babda sâdır olan emrim üzere a'mel dahi ihzâr-ı husemâ kılub mukaddemâ bir def'a şer'le görölüb fasl olunmayan hususları tamam-ı hak üzere tefahhus ve tekayyüd idüb göresin i'lâm olunduğu üzere ol-bâbda muktezâ-yı şer'-i kavîmle a'mel idüb dahi ba'de'l-subut icrâ-i şer' ve ihkâk-ı hak eyleyüb min-ba'd şer'-i şerife ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş itdirmeyüb husus-u mezbur için bir daha emrim varmağa (dikkat) eyleyesin, şöyle bilesin a'lâmet-i şerife i'timâd kılasın, tahriren fi eva'il şehri-i rebiyü'l-evvel sene erba' ve selâsîn ve mi'ete ve elf. Bi makam Kostantine el-mahrûse.

Vesika: 2

Cevdet Zaptiye. 2926 L. 1125 ve Mühimme: 120, sayfa: 49.

Kayseri Kadısına ve â'yân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki, bundan akdem Kayseriye sakinlerinden olub â'yânlık iddi'asiyle reâyâ ve berâyâ ve sükkân-ı vilâyet üzerlerine musallat olub ve bilâ-emr-i şerif tekâlif tarh ve envâ'i dürlü te'addî ve tecavüz üzere olan Burhaneddin Efendi ve İshak Efendi demekle ma'ruf kimesneler ile Deli Mehmed Beğ ve eniştesi Yusuf'un fimâ-ba'd Kayseriyede sâkin olmamak üzere Karaman Eyaletinden hariç diyâr-ı ahire nefyi ve iclâları için emr-i şerifim şeref-yafte-i sudur olmağla imdi sen ki mevlânâ-yı mumâ-ileyhsin mukaddemâ vech-i meşruh üzere Karaman Eyâletinden hariç diyar-ı ahire nefy ve iclâları fermânım olan sâli-fü'z-zikr Burhaneddin Efendi ve İshak Efendi demekle ma'ruf kimesneler ile Deli Mehmed Beğ ve eniştesi Yusuf nam dört nefer müfsidlerin fimâ-bâd Kayseriyeye gelüb mutevvatın olmalarına kat'a bir tarikle ruhsat vormeyüb ve siz ki â'yân-ı vilâyet ve işerlerisiz siz dahi salifü'z-zikr kimesneleri reâyâ ve berâyâ ve sükkân-ı vilâyete te'adî ve tecâvüze kasdinden be-gâyet tevakkî eyleyesiz. Şöyle ki bundan sonra sizin dahi reâyâ ve berâyâ ve sükkân-ı vilâyete zulm ve te'adiye cesaretiniz istimâ' olunur ise mezburlar gibi nefy ve iclâ ile iktifâ olunmayub eşedd-i ukubet ile muâheze ve muâkâbe olacağınızı mukarrer ve muhakkak bilüb ana göre basiret ve intibâh ile hareket ve ba'de'l-yevm nefsi'l-emre muhâlif olan kazâyayı der-i devlet-

medârıma arz ve mahzar itmekden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eylemeniz babında fermân-ı alışanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki sene 125 fi evâsıt-ı şevvâl.

Vesika: 3

Kayseri: 133 s: 217 Vs. 2

Kayseriye Sancağı Mutasarıfı izzetlû, rif'atlû Paşa hazretleri ve Kayseride revnak-efzâ-yı şerî'at-garrâ olan izzetlû, faziletlû, Efendi hazretleri inhâ olunur ki, hâlâ medine-i Kayseriye sakinlerinden olub âyânlık iddi'asında zebân-zed isti'mâl olan Kalaycı oğlu Mustafa Ağa ve Kağılmaz oğlu es-seyyid Mahmud Ağa ve Emîr Ağa demekle ma'ruf es-seyyid Mehmed ve kurâ kethüdası Sığırıcı oğlu Mehmed demekle ma'ruf kimesnelerin divân-ı Karaman'da da'vâcılar olub iddi'aları mezkûrun ile bi'l-müşahede rü'yet bi-hasebi'l-şer'-i kat'-ı nizâ ve fasl-ı husûmda olunmak için bi-nefsihi Divân-ı Karamana ihzârları bâbında tarafımıza hitâben mü'ekkid emr-i şerîf-i âlişân sâdır olmağla mucibince işbu buyruldu tahrîr ve ısdâr ile irsâl olundu. Vüsulünde gerekdir ki mezkûrun huzûr-u şer'e da'vet ve Divân-ı Karaman'da davacıları olub ihzârlarına müş'ir-i fermân-ı âli sâdır olduğun ba'de'l-ışa'at husemâları ile mürâfa'a ve mucib-i şer'iyesi her ne ise icra olunmak için mübâşir-i mumâ-ileyhe koşub irsâl ve tesyire ihtimâm ve dikkat eyleyesiz. Şöyle ki mezkûrun kemâl-i bürûdetden ve huşûnetden nâşi mürâfa'adan imtina' ile gelmede muhalefetleri zâhir olur ise ahvâlleri der-i devlet-aliyyeye arz ve i'lâm ile encâmında meşakk-ı azîmiyeye girif-târ olacakların kendulere tefhîm idüb mazmun emr-i âli ve mucib buyruldu ile amil olasız deyu.

1154 - Ramazan 22

Vesika: 4

Kayseri Şr. Sc. No: 133 S: 290 Vc: 3

Şerî'at-Şi'âr medine-i Kayseriyede seccade-nişîn olan faziletlû efendi zîde fazlıhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l erkân Kalaycı zade Mustafa Ağa ve Zenneci zade Mustafa ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarı ve âyân-ı vilâyet iş erleri zîde kadrihum inhâ olunur ki, Afşar eşkıyası hususu için darb ve harbe kadir asâkirinizi alub ve Caban zade

ile haberleşüb ittifâk ve bir tarafda kendimiz ve bir tarafda dahi sizler eşkiyâ-yı mezburların üzerlerine varılmak üzere bundan akdem ferman-ı şerîf sâdır olup ve bu def'a dahi yine kendunun ma'îyyeti-mize ta'ýîn olmanız ile darb ve harbe kâdir askerinizi alub ve gelüb hidemât-ı Padişahîde bulunmanız babında işbu buyruldu tahrir ve irdâr ve irdâr olunmuşdur. Vüsulünde gerekdir ki mukaddem ve muahheren sâdır olan fermân-ı alîşân mucibince darb ve harbe kâdir ve asakirinizi cem' ve hazır ve müheyyâ idüb kendümüz bu tarafda hareket ideceğimiz gün cümleiniz gelüb ordumuza mülhak ve mülâki olup hidemât-ı Padişahîde kıyâm ve istihdâm idüb ihmâl ve müsamaha ve mugâyir-i fermân-ı âli hareketden ihtirâz ve mucib buyruldu birle âmil olasız deyu.

1155

Cemaziye'l-evvel 10.

Vesika: 5

Kayseri: 138 S: 83 Vs: 1

Mektub-ı Asafî

Şerây'-i-i şi'âr Sinob kadısı ve Kayseriye Kazası Na'ibi efendiler zîde fazluhuma ba'de'l-islâm inhâ olunur ki, Kayseriye â'yânından Emîr Ağa dimekle ma'ruf kimesne kendu halinde olmayub binyüz-kırkseki senesinden beru ahali ve fukaraya emr-i âlîde tafsîl olunduğu vecihle zulm ve te'adî eylediğinden gayri ehl-i ırz makulesine eşkiyayı tasallut ve nice gune de'âvî-i battal irtikâbiyle havasına tâbi' kadılardan i'lâmlar ahz ve Asitâne-i Sa'adete irdâr-birle akçe kuvvetiyle ba'zıların nefy' ve iclâ ve ba'zıların tahvif ve tecrîm iderek ibâdalluh şer' (ve) mekrinden mutazarrır olup mukaddemâ hukuk bi'd-defe-ât evâmîr-i şerîf sâdır olunmuşiken kâh tekâlif ve kâh mal kuvvetiyle mukâvemeti iktidarları olmadığından hal-i fukara diğer-gün olmağla mürâfâ'a ve hesabı rü'yet olunub sinîn-i mezburede bu vakte gelince zimmetinde sâbit olan hukuk-u ibâd tahsîl ve ba'de'l-istirdâd tahsîl-i fukara-i mezbur Emîr Ağa diyâr-ı ba'ideye nefy olunmak üzere emr-i şerîf sudûrunu medine-i mezbure ahâlisine iltimâs eylediklerin siz ki Kayseriye naibi mumâ-ileyhsin bu def'a Der-Sa'adetime arz ve iltimaslariyle üzere iclâ olunması içün emr-i âli sudûrunu hâlâ şeyhülislâm ve müftüü'l-enâm sa'adettü, semâhatlû

Efendi hazretleri işâret itmeleriyle imdi işaretlerin mucibince dergâh-ı âlî gediklülerinden Abdurrahman Ağa ma'rifetiyle mahallinde şer'le görölüb ihkâk-ı hak olunduktan sonra merkum Emîr Ağa Sinoba nefy ve iclâ olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı 'âlişanım mucibince mektub tahrîr ve irsâl olunmuşdur. İnşallahü te'alâ vüsulünde mucib emr-i âlî üzere amel ve hareket hilâfından tehaşi ve mücânebet eyleyesiz vasale 15 muharrem 1162

Vesika: 6

Ankara. 121 s. 362, Vs. 651

Bundan akdem bazı husus ile Ankara'ya me'mûr kıdvetü'l-emâcid ve 'l-âyân Ali Efendi zîde mecdühû inhâ olunur ki, Muslu Paşa-zade ile Müderris-zade Ahmed Efendi'nin beynlerinde olan davaları için taraf-ı devlet-ialiyeden mahsus molla ve mübâşir ta'yîn olunmağla husus-u mezkûreden sen kifâyet idüb bu def'a tahsiline me'mûr olduğun sancağ-ı mezkûrun imdâd-ı seferiyesini tahsil ve bir sa'at evvel alub tarafımıza gelesin deyu. fî 11 min Muharrem 1155.

Vesika: 7

Ankara: 127 Vs: 79 S: 46

Müderris-zade hakkında vârid olan emr-i âlîdir.

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberai'l-fihâm zevü'l-kadr ve'l-ihtirâm sahibü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-âlâ Ankara Sancağı Mutasarrıfı olan (boş) dâme ikbalühû ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlu'l-keâm (boş) kadısı ve Ankara Naibi zîde fazluhuma tevkî-i refî'i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, medîne-i Ankara ahalileri südde-i Sa'adetime arzuhâl idüb Ankara sakinlerinden zümre-i kuzâtdan müderris oğlu Ahmed Efendi demekle ma'ruf kimesne kendu halinde olmayub birkaç senedenberu âyânlık iddiasıyla ahalî-i kazâyı yüzelli kise akçe hasarata uğradub fukaraya bu misillû gadri bundan akdem elli yedi senesinde Der-i Devlet medarına arz ve i'âm olundukda bâ-emr-i âlî Kastamonu'ya nefy ve iclâs olunmuş iken mütenebbih ve müteeddib olmayub yine medine-i mezburede zümre-i kuzatdan seyyid Sunullah Efendi demekle mâruf kimesneyi istishâb ve müstakilen âyân olmak için birbirleriyle ittifak ve Ankara Sancağı Mutasarrıfı dahi idare-i

ittifaklarına ilhâk idüb livâ-i mezbur mutasarrıflarına ta'yîn olunan imdâd-ı seferiyye üzerine ez'af-ı muza'afa akçe zam ve âyânlık için verdikleri rüşvetleri re'âyâ fukarası üzerlerine tahmîl ve bir sene tamamına değîn virilecek akçeyi henüz sene-i cedîdenin ayı geçmeden beher hane başına ellidokuz gurus tevzi' ve defteri paşanın adamlarına virüb fukara üzerlerine tasallut ve cebren ve aceleten tahsil itdirüb zülüm ve te'adisi husule-i tahammülden birün ve yine kuzâtdan oğlu Mustafa Efendi dimekle ma'ruf kimesneyi dahi ızrâr-ı fukara kasdiyle Asitâneye irsâl idüb cevri ve mezâlimi hadden efzûn ve ahvâl-i fukara diğer-gûn olduğu ahali-yi mezbûrdan tazallûm ve inhâ idüb derûn-ı arzuhâlde mestûr müderris-zade Ahmed Efendi hakkında iştikâ olunmakla merkûm hâlâ Adana muvakkatı olub zabtı dahi karîb olmağla Ankara'dan kalkub Adana'ya azîmet itmek üzere emri-i şerîfim sūdûru bâbında ve âlemü'l-ulemâi'l-mütebah-hirîn efdalü'l-fuzelâi'l-müteverrihîn bi'l-fi'îl Şeyhülislâm ve müftüi'l-enâm olan mevlânâ Piri-zade edam-Allahü teâlâ fezâilehu işaret itmeleriyle mucibince amel olunmak fermânım olmağın husûs-u mezbûr için mahsûsen Der-Sa'adetden divân-ı mûmâyûnum çavuşlarından kıdvetü'l-emâsîl ve 'l-akrân Hasan Çavuş zîde kadruhu mübaşir ta'yîn ve irsâl olunmuşdur. İmdi emri-i şerîfim vâsıl olduğu anda Siz ki mirmirân ve Ankara Naibi mevlânâ-yı mûmâ-ileyhimâsız mezbûr Müderrisoğlu Ahmed Efendiyi kat'an tehîr ve tevkîf itdirmeksizin mübâşir-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle Ankaradan Adana taraflarına irsâl ve Adana havalisinde ve Ereğli yahud aher kazâda meks ve ikâmet itdirilmesi tavsiye ve tenbîh ile irsâl ve bu bâbda zerre kadar avk ve tehîre ruhsat ve cevâzdan gâyetü'l-gâye ihtirâz eylemeyüb ve sen ki mübaşir-i mûmâileyhsin vardığın sa'at mezbûru alub Adana havalisine ve Ereğli yahud aher kazâyâ götürüb mansıbı vaktine dek anda ikâmet eyleyeceği mahalle teslim ve teslimini müş'ir ol-mahallin vülât ve hükkâmından aldığın i'lâmlar ile bu tarafa avdet idüb zinhâr ve zin-hâr mikdâr zerre hilâfından be-gâyet hazer ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sūdûr olan fermân vâcibü'l-ittibâ ve lâzımı'l-imtisâlimi mazmûn-u itâ'at-makrûniyle âmil olub hilâfından be-gâyet tahaşi ve mücânebet eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimâd kolasız Tahriren fî evâsıt-ı rebiyü'l-evvel sene tis'a ve hamsîn ve mi'ete ve elf.

Kostananiyye
el-mahruse

Vesika: 8

Konya: 54 S: 373 Vs: 1

Mütesellimlik Emridir

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm meadinü'l-fezâ'il ve'l-kelâm Konya Naibi ve eyâlet-i Karaman'da vâki' sâ'ir kadılar ve na'ibler zîde fazluhum tevki'-i refi'-i hümayun vâsıl olacak ma'lûm ola ki, düstûr-u mükerrerem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlemim Karaman Valisi vezirim Mehmed Paşa edâm-Allahü teâlâ iclâlûhu tarafından eyâlet-i Karaman'da bundan akdem mütesellim olan kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyân Mühürdâr Mustafa zîde mecdûhu ref' ve yerine vezir-i müşârün-ileyhin buyruldusu mucibince sâdır olan emr-i şerifimle Gaffar-zade mütesellim nasb ve ta'yîn olunmuş idi el-haletü-hazihi mûmâ-ileyh Mühürdâr Mustafa mütesellimliği eyyâmında ahali-i vilâyet ve fukara-yı ra'ıyyet ile hüsn-ü mu'aşeret üzere olduğun kıdvetü'l-ulemâ'il-mütehakkikîn Konya'da vâkî' hazret-i mevlânâ kuddise sırrahu'l-azizin Asitanesi Şeyhi mevlânâ es-seyyid el-hâc Mehmed Arif zîde ilmuhu ile İçel sancağı mutasarrıfı Süleyman dâme ikbalûhu ve Larende kadısı Mehmed ve İlgin kadısı el-hac Ali ve Gaffaryad Naibi Mehmed zîde fazluhum başka başka arz ve inhâ ve kemâfi'l-evvel mütesellimliği ibkâ olunmasını ahâli-i memleket mahzar-birle istidâ itmeleriyle vezir-i müşârün-ileyhin buyruldusu ile mütesellim nasb olunan Gaffarzade ref' olunub eyâlet-i mezkûreden vezir-i müşârün-ileyhin tarafına âid olan irâd ve varidâta kesr ve noksan gelmemek şartıyla mûmâ-ileyh mühürdâr Mustafa kemâfi'l-evvel mütesellim nasb olunmak fermânım olmağın siz ki mûmâ-ileyhimsiz eyâlet-i Karaman mütesellimliğini vech-i meşrûh üzere mûmâ-ileyh mühürdâr Mustafaya kemâfi'l-evvel zabt ve rabt ve vezir-i müşârün-ileyh tarafına âid olanı ahz ve kabz itdirüb ref' olunan mezkûr Gaffar-zadeyi ve aheri dahl ve ta'arruz itdirilmemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki.

Vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân vacibü'l-ittibâ ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-u ita'at-makrûniyle âmil olub min-ba'd hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesiz, şöyle bilesin âlâmet-i şerife i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâil safer sene-i ihdâ ve hamsîn ve mi'ete ve elf.

Buyruldu

Sahra-yı Sofya

1151 sene 18 fî safer.

Vesika: 9

Konya: 54 S: 348 Vs: 1

Mütesellimlik Emridir.

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm me'adinü'l-fezâ'il ve'l-keîâm Karaman Eyâletinde vâki' kadılar zîde fazluhum tevki'-i refi'-i hûmâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, sâbıkâ Konya mütesellimi olan Gaffar-zade seyyid Osman 'azil olunub yerine kıdvetü'l-emâcid ve'l-â'yân zîde mecdûhu mütesellim nasb ve ta'yîn olunmağla siz ki mûmâ-ileyhimsiz mütesellimlik merkûm-u mûmâ-ileyh zabt ve vâki' olan haslar mahsûlatıyla sa'ir a'idatı kanûn ve defter mucibince ahz ve kabz itdirmeniz fermânım olmağın imdi işbu emr-i şerîfim ısdâr ve ırsâl olunmuşdur. Vüsûlünde siz ki mûmâ-ileyhimsiz mütesellimlik-i mezbûru mûmâ-ileyhe zabt ve eyâlet-i mezbûrenin hasları mahsûlatıyla sâ'ir a'idât ve raciâtını kanûn ve defter mucibince ahz ve kabz itdirdüb aheri dahl ve ta'arruz itdirmemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-u itâ'at-makrûniyle âmil olasız. Şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılasız tahrîren fî evâsıt zi'l-ka'de sene ihdâ ve hamsîn ve mie'te ve elf.

Be-Makam

Kostantaniyye

Vasale 1151 6 fî zi'lhicce

Vesika: 10

Afyon: 39 Vs: 86

Kıdvetü'l-ulemail-mütehakkikîn Karahisar-ı Sahib Kazasından naibü's-şer' olan Mevlânâ (boş) zîde ilmuhu tevki'-i refi'-i hûmâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, Karahisar-ı Sahib Kazası ahalisi südde-i sa'adetime adam ve arzuhal gönderüb yerluden naib olmak menhi iken altı yedi senedenberu yerluden ve ayândan Yahya Efendi dimekle ma'rûf kimesne kuvvet-i maliyesi sebebiyle kazâ-i mezbûre nâib ve hem âyân-ı vilâyet olmağla nefsi-i şehirde sâkin karındaşı Abdulhay ve çerçi Hacı Mustafa ve Ebeoğlu Hacı Mustafa ve azlem-i nasdan mütevellî Abdurrahim nam kimesneler ile yekserâm ve sinîn-i merkûmedenberu vilâyetlerine nâzil olan imdâd-ı seferi(ye) ve mu-baya'a ve iştirâları ve avarız ve çeltik ve sa'ir tekâlîf vuku'unda nice

bahane ile beher iki üç ayda birer defter düzüb nahiye be nahiye ve kariye be kariye tevzi' ve taksim idüb kendu nefisleri için onbeş yirmi keseden mütecaviz akçe tahsil ve andan ma'adâ harc-ı mahkeme ve huddamiye ve mübâşiriye ve mu'amele namiyle onar onüçer kise akçe iz-diyâd zamm ve hâsıl-ı mezbûreden beş nefer zaleme beyinlerinde taksim ve ekl-ü bel' idüb hilâf-ı şer'-i şerîf zulüm ve te'-addîlerinden dokuz adet kaza ahalisi leyle-i aşâya muhtaç ve ehl ü ıyâlleriyle bir dürlü duracak halleri kalmayub altı yedi senedenberu bu vecihle fukaradan seksen kiseden mütecâviz akçe fukaradan tahsil ve kendüleri ekl ü bel' idüb bu âne değin kendüleri naib ve âyândan olmalarıyle fukara şer'lerinden bir türlü teşekki eylemeyüb ve hâlâ mezbûrunu niyâbetden 'azil olunduğun bildirüb ahvalleri mahallinde ma'ân adil üzere şer' ile görüb yedi senedenberu cebren ve kahren aldıkları mal ve ba'de'l-muhasebe ber-muceb-i defter ma'rifet-i şer'le hâsıl ve eshâb-ı hukûka red ve teslim ve icrâ-yı hâk olunmak bâbında hükm-ü hümayûnum ricâ eyledikleri ecilden vech-i meşrûh üzere naib nasb olunan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Süleyman zîde kadruhu ma'rifetiyle şer'le hesapları görölüb hilâf-ı şer'-i şerîf bi-gayr-ı hakkın fuzulî aldıkları hukûk-u fukara bi't-tamam eshâb-ı hukûka istirdâd ve ihkâk-ı hak olundukdan sonra fukâraya zulm üzere olub mutazarrır ve iclâları te'min olursa Der-i Devlet-medârıma arz ve i'lâm olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki vüsul buldukda bu bâbda sâdır olan emr-i celilü'l-kadrim mucibince naib-i sâbıkın vekilleriyle mezbûrdan mahallinde meclis-i şer'-i şerife ihzâr ve dâvâ-yı hak iden zamlariyle mürâfa'a ve mukâddem bir def'a şer'le görölüb fasl olunmayan ahvâlleri tamâm-ı hak üzere mukayyed olub göresin ilâm olunduğu üzere ise ol-bâbda iktizâ-yı şer'-i kavimle amel idüb red ve icrâ-yı hak olundukdan sonra fukara üzerlerinde mutazarrır ve iclâlarını olurlar ise arz ve i'lâm eyleyüb mazmûn-u emr-i şerîfimle âmil olasız. Şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kulasız. Tahrîren fi eva'il receb sene seman ve selâsîn ve mi'ete ve elf. Mucibince Sadr-ı Âlî Mektubu dahi vardır. El-Mahrûse-i Kostantaniyye.

İNGİLTERE DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
BELGELERİNE GÖRE : OSMANLI PADİŞAHI
ABDÜLHAMİT, 48 SAAT İÇİNDE KIBRIS'I
İNGİLİZLERE NASIL KİRALADI

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

Kıbrıs Antlaşması :

4 Haziran 1878'de Padişah Abdül Hamit'le İngiltere yönetimi arasında imzalanan ve aynı yıl 12 Temmuzda İngilizlerin Kıbrıs'ı işgal etmelerine yol açan "Kıbrıs Konvansiyonu" (*Cyprus Convention*) olarak anılan Savunma Antlaşmasının I. maddesi şöyle idi:

"Batum, Ardahan, Kars veya bunlardan herhangi biri Rusya tarafından (Türkiye'ye) geri verilmezse ve Rusya, Haşmetlû Padişahın Asya'da kesin Barış Antlaşmasıncı saptanan ülkelerinden bir bölümünü bile ileride herhangi bir tarihte ele geçirmek deneyinde bulunursa, İngiltere, bu ülkeleri silâh gücüyle savunmada Haşmetlû Padişaha yardımda bulunmayı üstlenir. Buna karşılık olarak, Haşmetlû Padişah, yönetimde gerekli devrimleri daha sonra iki Devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulayacağı ve Bâbîâli'nin söz konusu bölgelerdeki Hristiyan ve öteki uyruklarını koruyacağı yolunda İngiltere'ye söz verir. Haşmetlû Padişah, ayrıca, İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi için gerekli ölçemleri (tedbir) alabilmesi için, Kıbrıs Adasının İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir".

Görüldüğü gibi Kıbrıs Antlaşmasında siyasal açıdan oldukça önemli hükümler vardı, çünkü bu antlaşma gereğince, İngiltere, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerinin bütünlüğünü Rusya'ya karşı korumayı resmen üstleniyordu. 1856 Paris Antlaşmasında üstlenilen Türkiye'nin ülke bütünlüğü güvencesi (garanti) geçersiz bir duruma geldiğinden, İngiltere, bu konuda tek başına davranmak zorunda

kalıyordu. Kıbrıs Antlaşması, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. W. Headlam - Morley ve W. J. Childs açısından¹ geniş ölçüde bir askerî üstlenme niteliğinde idi ve o sıralarda İngiliz yönetimi ve Parlamentosu bu denli üstlenmelere pek yanaşmıyordu. Gerçi Kıbrıs'ın koşullu olarak ve geçici bir süre için işgali İngilizlerce ikinci derecede önemli sayılıyordu. Onlarca asıl önemli olan, İngiliz etki ve yetkisini Türk ülkeleri üzerinde sürdürmek amacıyla Adayı bir üs olarak kullanmaktı. İngiliz etki ve yetkisi şu iki amaca yöneltilecekti: 1. Rus saldırganlığına karşı savunma; 2. Küçük Asya (Anadolu)'daki yönetimde devrim yapılmasını sağlama.

İngilizleri Kıbrıs Antlaşmasını İmzalamaya Zorlayan Nedenler :

İngiliz yönetimini bu denli önemli davranışta bulunmaya zorlayan kimi nedenler vardı. Kıbrıs Antlaşmasının imzalanmasında başlıca rol oynayan İngiliz devlet adamlarından Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli) ve Lord Salisbury'nin yayınlanan anıları, bu nedenlere epeyi ışık tutmaktadırlar. Bununla birlikte, İngiltere Devlet Arşivindeki Dışişleri Bakanlığı dosyalarında² bu nedenleri aydınlatıcı pek az belge vardır. Hele bu konuda yapılan ilk görüşmeler hakkında hemen hemen hiç belge yok gibidir, çünkü o sıralarda Başbakan bulunan ve dışişlerde önemli rol oynayan Lord Beaconsfield, Dışişleri Bakanlığından hiç yararlanmamıştı. Lord Salisbury de Dışişleri Bakanı olunca, oldukça önemli yazışmalara özel olarak giriştiğinden, onun kaleme almış olduğu yazıların suretleri Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunmuyor. Örneğin, Lord Salisbury'nin İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Mr. Layard'la 1878 Nisanında yapmış olduğu yazışmaların suretleri İngiltere Dışişleri Bakanlığında yoktur. Oysa ki bu yazışmalara konu olan yazıların, onun amaç ve görüşlerine epeyi ışık serptiklerine inanılmaktadır³. Lord Salisbury Dışişleri Bakanlığından ayrıldıktan sonra, Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin oldukça önemli İngiliz davranışının tüm nedenleri konusunda, gerek onun yerini alan Bakanı, gerekse Dışişleri Bakanlığı işgüderlerini (memur) ay-

¹ İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri FO. 371/9897/C 19108, J. W. Headlam - Morley ve W. J. Childs'ın 4. 12. 1924'de kaleme aldıkları andırı.

² *Public Record Office, Foreign Office* dosyaları, siyasal FO. 371.

³ Bu konuda aydınlatıcı ek bilgi için, Londra'da, *British Museum*'da bulunan Layard belgelerini incelemek gerektir.

dınlatıcı herhangi bir belge bırakılmamıştır. Bakanlıkta, ancak yayınlanmak amacıyla kaleme alınmış, 30 Mayıs 1878 tarihli yazının sureti bulunmuştur.

Bununla birlikte, 1878 yılı ilkbaharındaki genel siyasi durum iyi biliniyor. Rusya, Türkiye'ye karşı savaşa girerek onu yenilgiye uğratmış; 1878 yılı Şubatında Rus ordusu İstanbul kapılarına dayanmıştı. Bunun üzerine İngiltere yönetimi, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Asya'daki İngiliz çıkarlarını korumak için alınması gerekli ölçemleri (tedbirleri) düşünmek zorunda kalıyordu. Uzun kararsızlıktan sonra, ilk ölçem olarak İngiliz donanmasına Boğazlardan geçmesi ve İstanbul dolaylarında demirlemesi buyruğu veriliyordu. 13 Şubatta İngiliz donanması İstanbul'a varıyor; 3 Martta Türkiye ile Rusya, Aya Stefano ön antlaşmasını imzalıyordu. Bu antlaşmanın koşulları İngiltere'ye bildirilmemekle birlikte, içeriliği çok geçmeden öğreniliyordu. Bunlar, İngilizlerin kabullenecekleri koşullar değillerdi.

Aya Stefano Antlaşmasında, Avrupa'da, Adriyatik ve Ege denizlerine dek uzanacak bir büyük Bulgaristan kurulması kabul ediliyordu. Bu, Rusya'nın Balkanlara, İstanbul'a ve Boğazlara egemen olması anlamına geliyordu. Asya'da da Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesi kabul ediliyordu. Bu da Karadeniz'i bir Rus gölü biçimine getirecek ve Asya Türkiye'sini Rus etki ve istilâsına açık bırakacaktı. Bu nedenlerden ötürü, İngiltere yönetimi, Aya Stefano Antlaşmasının büyük devletlerden oluşacak bir konferansca incelenmesini talep ediyordu. Antlaşmadaki hemen her hüküm, 1856 Antlaşmalarını değiştirdiğinden, İngiltere bu konuda sağlam basıyordu, çünkü 1856'da kurulan Avrupa düzeninin, öteki yanların görüşleri alınmadan herhangi bir yanca değiştirilmeyeceği esas olarak kabullenilmişti.

Bir konferans çağrılın veya çağrılmasın, İngiliz yönetiminin, Aya Stefano Antlaşmasında karşı çıktığı hükümleri esaslı biçimde saptaması gerekiyordu. O sıralarda İngiltere'nin Hindistan Bakanı bulunan Lord Salisbury, 21 Mart 1878'de Başbakan Lord Beaconsfield'e gönderdiği yazıda, İngiliz dileklerinin neler olması gerektiği konusunda görüşlerini kısaca bildiriyordu. Lord Salisbury, Rusya'nın Asya'da ülke koparmasına savaş tehdidiyle karşı konulmasını önermiyor, ama buna karşılık olarak, İngiltere'nin tazmini için "örneğin Lemnos ve Kıbrıs'ta İngiltere'ye deniz üssü sağlanmasını; İskenderun denli bir limanın geçici bir süre için bile olsun, moral etkinlik açısından İngilizlerce işgal edilmesi gerektiğini" öne sürüyordu.

Bu arada İngiliz Kabinesi, 27 Martta önemli bir toplantı yapıyordu. O sıralarda İngiltere Dışişleri Bakanı bulunan Lord Derby, bu toplantıyı şöyle anlatır:

“Başbakan, Kabine toplantısında bize hitaben yaptığı konuşmada, barışın bocalama ile sağlanamayacağını; olağanüstü bir durumun meydana geldiğini ve her devletin kendi kaynaklarına başvurması gerektiğini; güç dengesinin Akdeniz’de bozulmuş olduğunu; olağanüstü durum ilân eden bir bildirme yayınlarak orduyu seferber edeceğini ve aynı zamanda Kıbrıs ile İskenderun’u işgal etmek için Hindistan’dan asker göndereceğini; böylece Ermenistan’daki (Rus) işgalini etkisiz bırakacağını bildiriyor; bu davranışla, İngiltere’nin İran Körfezindeki etkisinin sürdürüleceğini ve Asya’nın anahtarı olan mevzilerin İngilizlerin elinde olması gerektiğini sözlerine ekliyordu. Cairns ve Salisbury Başbakanı destekliyor, her ikisi de, önerilen plândan bilgileri olduğunu ve bunu Başbakanla en ince ayrıntılarına dek incelemiş olduklarını sözleriyle kanıtlıyorlardı. Kabinenin öteki üyeleri Başbakanı çekinerek destekliyorlar; ben ise buna karşı çıkıyordum”⁴.

Kıbrıs’ın İngilizlerce İşgali Önerisi İlkın Nasıl Öne Sürüldü :

İngiliz gizli belgelerinden anlaşıldığına göre, Kıbrıs’ı işgal önerisi çok daha önce, Hint ordusunu Akdeniz’e gönderme plânıyla ilişkin olarak öne sürülmüş ve Türkiye’ye karşı doğrudan saldırganlığa girilerek Ada’nın sinsi biçimde elde edilmesi düşünülmüştü. Lord Derby’nin görevinden çekilmesine neden oluşturan işte bu plândı; ama bunu izleyen aylarda, plân esaslı biçimde değiştirilmiş; o sırada Dışişleri Bakanı atanan Lord Salisbury’nin elinde melodramatik etkinliklerinden ayıklanarak, Bakanın Doğu siyasasının çekirdeği biçimine konulmuştu. Lord Salisbury’ye göre, Aya Stefano Antlaşmasına ve Rus gücünün büyük ölçüde yayılmasına karşı İngiliz tutumunun yarattığı sorun, Avrupa ve Asya sorunu olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İngilizlere bakılacak olursa, Lord Salisbury, her iki sorunda eşit karar ve ileri görüşlülükle davranmıştır. Onun Avrupa sonuruyla ilişkin

⁴ Moneypenny and Buckle, *Life of Benjamin Disraeli* (Lord Beaconsfield), (Benjamin Disraeli’nin Hayatı) C. VI.

önerileri, 29 Mart 1878 tarihli yazısında önemle öne sürülmektedir. Bu yazısında, Lord Salisbury, bir Büyük Bulgaristan yaratılmasına karşı gördüğü nedenleri açıklıkla öne sürer. Büyük Bulgaristan konusunda İngiltere yalnız değildi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğunca destekleniyordu. Dolayısıyla bu konuda Lord Salisbury'nin davranışları başarıyla sonuçlanıyor; bu başarısı 30 Mayıs 1878'de Rusya ile imzalanan anlaşma ile doruk noktasına ulaşıyordu.

Asya sorunu, Avrupa sorunundan çok değişikti ve bunda İngiltere tek başına davranmak zorunda idi. Asya sorunuyla ilişkin siyasa 1878 yılı Nisan ve Mayıs'da Lord Salisbury'nin kafasında olgunlaşıyordu. Bu siyasa, o sıralarda İstanbul'a yeni atanan İngiltere Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen seri mektuplarda ve Başbakan Lord Beaconsfield'in Kraliçe Victoria'ya gönderdiği yazılarda açıklanmaktadır. Bu yazılardan anlaşıldığına göre, Rusya'nın Kars ve Batum'u ele geçirmesini bir savaş nedeni yapmak görüşüne karşı çıkıyordu. Lord Salisbury, 3 Haziran 1878'de Henry Elliot'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu :

"...Avusturya ile yaptığımız yazışmadan doğan ve bize açık görünen ilk nokta, Türkiye'nin Asya ülkeleri konusunda o devletten yardım görmeyeceğimizi gösteriyordu. Avusturya'nın bu denli davranışı olağan dışı değildi, ama bizi, Kars ve Batum için savaşa girmeye anık (hazır) olup olmadığımız konusunda karar vermeye zorluyordu. Böyle bir savaşa girmeyi dilemiyorduk, çünkü Kars ve Batum'u aldığımız zaman, onları savunamayacaksak, hiçbir şey yapmamış sayılacaktık. Türk İmparatorluğunun geriye kalan bölümü adına, Türkiye'nin Kuzey-Doğu sınırını savunmaya kalkışsak, bu ülkeler, zaten ilk bakışta sonucu kuşkulu bir savaşı gerektirecek kadar değerli mi idiler? Bize başka bir devlet de yardımcı olsa, sorun değişik bir biçim alabilirdi; ama yalnız kaldığımızı göre, Ermenistan'daki (Rus) istilâlarına karşı savaşa gireceğimize, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerini koruyacak ölçemler (henüz bütünlenmedi) almayı daha uygun bulduk"⁵.

Ortadaki sorun, Rus saldırganlığıyla ilişkin tehlikeyi önleyici başka bir araç bulmaktı. Bu da, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerini

⁵ Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert, Marquis of Salisbury* (Salisbury Markisi Robert'in Hayatı), C. II.

savunmak amacıyla İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak kurmakla olanaklı idi; ama bu ittifakın etken olabilmesi için ya Asya toprakları üzerinde veya bu topraklara yakın bir yerde İngiliz ordu ve donanmasının bir üssü bulunması gerekiyordu. Böyle bir üs de Kıbrıs'tan başka nerde bulunabilirdi? Lord Salisbury'nin 2 Mayıs 1878'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderdiği şu yazı oldukça ilginçtir:

"Rusların Kars'ta bulunuşları, İran, Irak (Mesopotamya) ve Suriye'nin, bakışlarını Kuzeye çevirmelerine neden olacak. Daha sonra bu ülkelerde Rus yandaşı bir parti doğacak -düzensizlikler başgösterecek- ve Bâbîâlî'nin yönetici cılız gücü gereğinden çok gerilecek. Bunu bir karışıklık izleyecek. Ruslar Bâbîâlî'yi güçsüz bırakarak Osmanlı illerini Rus etkisi altına almak için bu durumdan yararlanmaya çalışacaklar. Bu parçalanmaya ancak İngiltere'nin orada varlığı engel olabilir. Bâbîâlî'yle bir savunma paktı yapabileceğimiz ve onun Asya'daki İmparatorluğunu Rusya'nın saldırılarına karşı savunmasına yardımcı olabileceğimiz görüşündeyim; ama bu konuda kesinlikle söz söyleyemem, çünkü görüştüğüm iş arkadaşlarım bu konuda benimle oydaş olmakla birlikte, Kabinenin bunu oylayacağına emin değilim. Böyle bir ölçemin (tedbir), Rusya'nın daha çok saldırganlıkta bulunmasını önleyeceğini ve korktuğum gibi, Batı Asya sakinlerinin Rusya'ya doğru yönelmelerine bir set çekeceğini sanıyorum; ama bu denli bir üstlenmeyi güçlendirmek veya değerlendirmek için Levant'ta (Doğu Akdeniz) bir limana sahip olmak kesinlikle gerekmektedir. Bu denli koruyuculuğu Malta gibi uzak bir üstten uygulamaya çalışmak gülünç olacaktır" ⁶.

9 Mayıs'ta gönderdiği yazıda ise şöyle diyordu:

"Türk, kendi toprakları üzerindeki Rus ordusundan kurtulur kurtulmaz, Asya'daki İmparatorluğunun bütünlüğünü korumak sorununu çözümlmek zorunda kalacaktır... Yalnız kendi gücüne güvenirse, kimse onun direniş gücüne inanmayacaktır. Çoğu kez yenilgiye uğratılmıştır. Araplarla Asyalılar, geleceğin adamı olarak Rusa bakacaklardır. Türk'ün

⁶ A.g.e., s. 266 vd.

tek çaresi, büyük bir devletin bağlaştığı olmaktadır – o devlet de İngiltere’dir. İngiltere böyle bir bağlaşıma yanaşabilir mi? Bu konuda henüz güvenlikle konuşamam, ama yanaşabilir kanısındayım. İngiltere için Asya Türkiye’sinin sorunu, Avrupa Türkiye’sinin sorunundan çok değişiktir. Asya Hristiyanları için olanaklı tek değişiklik, doğrudan Rus yönetimine tabi olmaktadır. Özerklik – genç ve mücadeleci uyruklar v.s. – söz konusu olamaz; ama doğrudan Rus yönetimi altında olmaktan kimse hoşlanmıyor; hele değişik usulleri olan Hristiyanlar için Rus yönetimi, akla gelecek yönetimlerin en zorbasıdır. Dahası, Hristiyanlar adına bile olsa, Rusların daha çok ilerlemelerine direnmede İngiltere’yi hiçbir insancıl duygu engelleyemez. Zaten Asya Türkiye’sindeki nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olup, Türk yönetimini, bizim yönetimimiz dışında, öteki herhangi bir Müslüman yönetimi kadar hoş görüyorlar. Sonra, Avrupa Türkiye’sindeki illerde Rus etkisi oranla olanak dışı ve dolaylı bir kötü durum sayılabilirken, onun Suriye ve Mesopotamya (Irak) üzerindeki etkisi oldukça utandırıcı bir durum yaratacak ve Bağdat’ın Bombay’la ilişki kurması üzerine, bizim Hindistan üzerindeki etkimizi daha da güçleştirecek. Dolayısıyla, İngiltere’nin bu denli bir savunma paktı imzalamayabileceği sonucuna varacağı konusunda umutsuzluğa kapılmıyorum. Ama bu amaçla, daha önce de dediğim gibi, İngiltere’nin Malta’dan çok daha yakın bir yerde bulunması kesinlikle gerekmektedir ve bundan kaçınılamaz”.

Başbakan Lord Beaconsfield de 5 Mayıs 1878’de Kraliçe Victoria’ya şu yazıyı gönderiyordu:

“Bâbîâlî, Kıbrıs’ı Majestenize verirse ve aynı zamanda İngiltere, Türkiye ile bir savunma paktı imzalayarak Asya Türkiye’sini Rus istilâsına karşı koruyuculuğu altına alırsa, Akdeniz’deki İngiliz gücü o bölgede salt biçimde genişleyecek ve Majestenzin Hindistan İmparatorluğu büyük ölçüde güçleşmiş olacaktır. Kıbrıs, Batı Asya’nın anahtarıdır. Böyle bir anlaşma, Avrupa Türkiye’sini de büyük ölçüde güçlendirecek ve bir tüm olarak Türkiye, savaştan önceki durumuna oranla, Rusya’ya karşı daha güçlü bir engel

olacaktır. Bu siyasa uygulanırsa (ve uygulanmalıdır), Majestenizin İmparatorlar-arası koalisyonundan da korkmaya bir neden olmayacaktır. Bu anlaşma, Majestenizin Hindistan İmparatorluğunu İngiltere ile birleştirecektir. Lord Beaconsfield yakında huzurunuzda kabul edileceğinden, bu önemli konunun görüşülmesini o güne dek erteleyecektir”⁷.

Abdül Hamit, Kıbrıs'ı 48 Saat İçinde İngiltere'ye Nasıl Kiraladı :

Türkiye ile İngiltere arasında bir savunma paktı imzalanması projesini İngiliz Kabinesi 16 Mayıs 1878'de onaylıyor; aynı gün kaleme alınarak İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen yazıda şöyle anlatılıyordu:

“İki koşul gerekli görülüyor: savunma paktımızın herhangi bir değeri olabilmesi için, işlerimizdeki ayrılıklar bizi engellememeli; Asya'da uyanık davranarak yardımda bulunabilmemiz için bize her çeşit kolaylık gösterilmelidir. Birinci amacı yerine getirebilmemiz için, Bâbîâlî, Asya'daki Hristiyanların iyi biçimde yönetilecekleri konusunda antlaşmada (Aya Stefano) Rusya'ya verilen güvence gibi bize güvence vermeli ve bu yerine getirilmez ve suistimal olursa, Bâbîâlî'ye öğüt vermek veya onu kınamak için bize özel ayrıcalık hakkı tanınmalıdır. İkinci amacı gerçekleştirebilmemiz için, Bâbîâlî bize Kıbrıs'ı işgal yetkisi vermelidir. Kıbrıs'ın işgalimizde bulunması, Anadolu ve Suriye'ye yakınlığı bakımından çifte yararlı olacak; açıktan açığa düşmanca davranışta bulunmadan ve Avrupa'nın barışını bozmadan, savaş gereçlerini ve gerekirse Anadolu ve Suriye'deki askerî harekât için gerekli askerleri bir yerde toplamamıza yardımcı olacak; öte yandan, ana topraklar üzerinde bize üs verilmesinin öteki devletler arasında yaratacağı kıskançlığa yol açmayacaktır. Kıbrıs'ı Bâbîâlî'ye karşı düşmanca davranışlarda veya Türkiye'nin bölüşülmesine yol açacak bir biçimde kullanacak değiliz. Onu, Asya İmparatorluğunu Rusya'ya karşı savunmayı üstlendiğimiz anlaşmanın çerçevesi içinde işgalimizde bulunduracak; bunun, Rusların Ermenistan'daki istilâla-

⁷ *Life of Lord Beaconsfield* (Lord Beaconsfield'in Hayatı), C. VI. s. 291.

rının bir sonucu olduğunu; Rus saldırganlığı sona erer ermez, savunma paktımızın ve Kıbrıs'ı işgalimizin sona ereceğini kesinlikle şart koşacağız".⁸

1878 yılı Mayısının sonuna doğru bunalımlı bir durum meydana geliyordu. Kıbrıs Antlaşması, Lord Salisbury'nin ve belki Lord Beaconsfield'in aklında tüm durumun anahtarı olarak görülüyordu. Avrupa sorununda Rusya ile yapılmakta olan anlaşma bütünlenmek üzere olmakla birlikte, anlaşmanın Asya ile ilgili bölümünde bir anlaşmaya varılmadan önce imzalanamıyordu. Asya projesi başarısızlığa uğrarsa, Berlin Kongresinin dayanağı olan tüm plân suya düşmüş olacaktı. Bu durum, 23 Mayıs'ta Mr. Layard'a telyazısıyla gönderilen resmî yönergeden anlaşılmaktadır. Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin öneriyi kabullenmesi için Padişah Abdülhamit'e 48 saat süreli bir kesin öneri (ültime) verilmişti. Bunu kabullenmezse, İngiltere, dostluğunu geri çekecek ve bunun sonucu olarak tüm Osmanlı İmparatorluğu bölüşülecekti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Mr. Layard'a gönderilen yönerge şöyle idi:

"Padişaha, Asya'daki ülkelerinin geleceğini güvence altına alabilmek için oldukça gizli olarak şu savunma antlaşmasını öneriniz: Gelecekteki herhangi bir tarihte, Rusya, Padişahın kesin Barış Antlaşmasıyla saptanan Asya'daki ülkelerinin herhangi bir bölümünü ele geçirmeye çalışırsa, İngiltere, bu ülkeleri silâh gücüyle savunmada Padişaha yardımcı olacaktır. Buna karşılık olarak, Padişah, Bâbiâli'nin Ermenistan'daki Hristiyan uyruklarının yönetiminde gerekli devrimleri, daha sonra iki devlet arasında anlaşmaya varılacağı biçimde uygulamak konusunda İngiltere'ye söz verir ve İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi yolunda gerekli ölçemleri alabilmesi için, Kıbrıs adasının İngiltere'ce işgal edilerek yönetilmesini kabullenir. Kıyıya yakın bir yerde güçlü bir üssü yoksa, İngiltere'nin Suriye ve Anadolu'yu gerektiği biçimde koruması; bu iki ülkenin istilâya uğramalarına fırsat vermemesi veya oralarda patlaması olanaklı ayaklanmayı etkisiz bırakması için gerekli asker ve savaş gerecini tam zamanında biriktirmesi olanak dışıdır. İngilizlerin Kıbrıs'ta bulunmaları, Padişahın, Suriye ve Irak'ta son

⁸ *Life of Lord Salisbury* (Lord Salisbury'nin Hayatı), C. II, s. 269.

olaylardan sonra epeyi sarsılan yetkisini daha çok güçlendirecektir. İngiltere, Bâbîâlî'yi daha yoksul bir duruma düşürmeyi dilemediğinden, Ada'nın yıllık gideri karşılandıktan sonra geriye kalan gelirini ona vermeye hazırdır. Bu ittifak antlaşması, Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da istilâ ettiği öteki ülkeleri geri vermemesine bağlı olacaktır. Bu ülkeler geri verilirse, Kıbrıs boşaltılacak ve bu antlaşma sona erecektir. Bu koşulların ivedilikle kabulü için tüm gücünüzü harcadınız. Bu antlaşmanın, Padişahın ordusuna er sağlayan Asya Türkiye'sini güvenlik altına aldığına değininiz ve Padişah, İngiltere'nin iyi niyetinden yararlanmayı sürdürmeyi dilerse, koşulların ivedilikle kabulü gerektiğini bildiriniz. Şimdiki fırsat yitirilirse bir kez daha asla tekrarlanamaz. Rus ordusunun İstanbul'dan çekilmesine, özerk Bulgaristan'ın ya Balkanların Kuzeyine sıkıştırılmasına veya büsbütün ortadan kalkmasına yol açacak bir anlaşma imzalamak üzereyiz. Padişah, yukarıdaki koşulları kabullenmezse, bu görüşmeler derhal yarıda kesilecek ve bunun sonucu olarak İstanbul istilâ edilecek, İmparatorluk bölüşülecektir. Padişahı, yalnız Rusların değil, öteki devletlerin de diledikleri bu kötü durumdan ancak İngiltere'nin dostluğu kurtarabilir; ama Padişah, İngiltere'ye, Asya'daki İmparatorluğunu bu koşullara dayanan bir ittifak gereğince korumasına izin vermezse, İngiltere her türlü yardımdan vazgeçecektir. Pazar akşamundan geç olmamak üzere, bu koşullara dayanan yazılı bir üstlenme vermesi gerektiği konusunda Padişahı uyarınız ve bu konuda salt gizlilikle davranınız”.

25 Mayıs 1878, Pazar günü, Mr. Layard, Lord Salisbury'ye gönderdiği karşılıkta, Padişahın önerilen antlaşmayı kabullendiğini bildiriyor; Lord Salisbury de, 30 Mayıs'da Rusya ile gizli bir anlaşma imzalıyordu. Bu anlaşmada o sıralarda bellisiz olan şu paragraf Kıbrıs Antlaşmasına değiniyordu:

“Majeste Kırılçe Yönetimi (İngiltere), Rus İmparatorunun Batum limanını işgal etme ve Ermenistan'da fethettiği ülkeleri koruma dileğine karşı çıkmamayı kabullenmekle birlikte, Rus sınırının bu biçimde genişletilmesinden, ileride, Asya Türkiye'sindeki nüfusun düzenini tehdit edici tehlikeler

başgöstermesi olasılığını kendi kendilerinden gizlemiyorlar. Ama Majeste Kırâlıçe Yönetimi, bundan böyle büyük ölçüde İngiltere'ye düşecek olan (*d'une mesure speciale*) Osmanlı İmparatorluğunu bu tehlikeye karşı koruma görevinin, Avrupa'yı yeni bir savaşın felâketine sürüklemeyecek biçimde yerine getirilebileceği kanısındadır”.

Kıbrıs Antlaşmasıyla ilişkin kimi küçük noktalar telyazışması sonunda düzeltildikten sonra, Mr. Layard, 4 Haziran 1878'de antlaşmayı imzalıyordu. Bu arada Lord Salisbury, İngiliz yönetiminin bu denli bir antlaşmayı imzalamasının nedenlerini açıklamaya çalışan uzun bir yazı kaleme alarak Mr. Layard'a gönderiyordu. Kendi eliyle yazdığı bu yazı, 30 Mayıs'da – yani Padişahın antlaşmayı kabulünden çok sonra–bütünlenmişti; ama aynı gün gönderilmediği ve antlaşmanın imzalandığı günden sonra İstanbul'a ulaştığı anlaşılıyor. Lord Salisbury'nin Mr. Layard'a gönderdiği yazının özeti şöyledir:

“Bir süreden beri İngiltere ile Rusya arasında yapılan görüşmelerde, Avrupa Türkiye'siyle ilişkin Aya Stefano Antlaşması maddeleri, öteki Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarıyla bağdaşır biçimde değiştirilecektir; ama bunlar Asya Türkiye'sini kapsamıyacaktır. Rusya, Bâbîâlî'nin kendine verdiği Batum'dan ve Araksların Kuzeyindeki istihkâmlardan çekilmeyi dilemiyor. İngiliz yönetimi, bu durumun Osmanlı İmparatorluğunun Asya ülkeleri ve bu ülkelerdeki durumdan etkilenen İngiliz çıkarları üzerindeki etkinliklerini inceliyor. İngiliz yönetimi bu durum önünde ilgisiz kalamaz. Osmanlı yönetiminin yenilgiye uğratılması tüm İmparatorluğun çökmesine yol açabilir. Rusya; Batum, Ardahan ve Kars'ı geri vermezse, bu, Bâbîâlî'nin Asya'daki ülkeleri üzerinde Rus etkisinin genişlemesine yol açacaktır. Bu durum Doğu'daki çıkarlarımızı etkileyebileceğinden buna izin veremeyiz. Bununla birlikte, Bâbîâlî'ye yitirdiği ülkeleri geri kazandırmak için pahalıya mal olacak bir savaşı üstlenemeyiz; ama Türkiye, illerini koruyacak güçlü bir devletin yardımına gereksiniyor. Bu devlet de, iki koşulla ancak İngiltere olabilir. Koşullardan biri, Asya ülkelerindeki yönetimde devrim yapmalı; ikincisi, Anadolu'ya yakın yerde bir ingiliz üssü kurulmalıdır”.

Yazının son kısmı, yukarıda aynen verilen Kıbrıs Antlaşmasının I. maddesinde olduğu gibidir.

Kıbrıs Antlaşmasına ek olarak 1 Temmuz 1878'de şu altı madde kabul ediliyordu:

- “a) Kıbrıs'ta İslâm dinsel yargıtayı (mahkemesi)'nin çalışmaları sürdürülecek;
- b) Evkaf mülkü yönetilecek;
- c) Kıbrıs giderinden artan gelir Bâbîâlî'ye ödenecek;
- ç) Kıbrıs'taki Osmanlı hanedanı veya Devletine ait araziye Padişah satabilecek veya icar edebilecek⁹;
- d) İngiliz yönetimi, kamu amaçları için arsa istimlak edebilecek, (ve büyük siyasal önemi olan)
- e) Rusya, son savaşta fethettiği Kars'ı ve Ermenistan'daki öteki ülkeleri Türkiye'ye geri verirse, Kıbrıs Adası İngiltere'ce boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli Antlaşma sona erecektir”.

Anlaşılan, Kıbrıs Antlaşması kaleme alınırken, bu son madde yanlışlıkla gözden kaçmıştı; ama 23 Mayıs 1878 tarihli telyazısında buna değinilmektedir.

İngiliz - Fransız İlişkileri ve Kıbrıs :

Kıbrıs Antlaşması konusunda büyük gizlilikle davranılmıştı; ancak Lord Salisbury'nin Kont Shouvalov'a biraz bilgi verdiği sanılmaktadır. 7 Temmuz 1878'de, Berlin Kongresi sona ermeden biraz önce, Lord Salisbury, Paris'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Mr. Waddington'a gönderdiği resmî ve gizli bir yazıya antlaşmanın suretini de ilâştiriyordu, çünkü Kıbrıs'ın İngilizlerce işgalini Fransızların Suriye'deki imtiyazlı durumlarına bir tehlike olarak görmeleri olasılığı vardı. Lord Salisbury bu yazıda şöyle diyordu:

“Mısır'ı işgal etmesi veya hiç olmazsa Süveyş Kanalının sınırlarını ele geçirmesi için Majeste Kraliçe Yönetimine (İngiltere) birçok yarlardan sürekli önerilerde bulunulduğunu Ekse-lânsınız iyi biliyorlar. Böyle bir davranış İngiliz çıkarlarına

⁹ 3. 2. 1879'da Bâbîâlî, yılda 5.000 sterlin tutarında bir ödeme karşılığı olarak bu koşuldan vazgeçiyordu.

karşı olmayabilir ve maddî bir güçlük yaratmayabilir; ama Majeste Kraliçe Yönetimi böyle bir siyasaya asla yanaşmamıştır. Bu denli bir davranışın Fransız kamusunca hoş karşılanmayacağı yolunda Fransız yönetimince uyarılmış bulunuyoruz. Biz, bugünkü koşullar içinde onların bu denli karşı çıkmalarını (itirazlarını) akla yakın (makul) buluyoruz. Dolayısıyla, Majeste Kraliçe Yönetimi, o denli tüm önerilere kulaklarını tıkamıştır. Aynı biçimde, Suriye kıyısında İskenderun denli bir limanı işgal etmeye üstelenmiştir, ama, böyle bir davranışın, ne kadar dikkatle uygulanırsa uygulansın, halkların bugünkü duyguları gözönüne alınırsa, Batı Asya'da toprak elde etme çabası olarak yanlış biçimde açıklanacağını sezdi ve kendi düşüncelerinde olmayan düzenler çevirmekle suçlandırılmayı dilemedi. Bu nedenle, İngiliz yönetimi, yararları daha az olan ama gene de amaca yardım eden ve yukarıda sözünü ettiğim aksaklıkları olmayan bir üssü geçici bir süre için işgali Padişah'tan kabul etmeyi yeğ tutmuştur. İşgalin ne kadar süreceğini önceden tahmin etmek olanaksızdır, ama Majeste Kraliçe Yönetimi, Rus devlet adamlarının, elde ettikleri ülkenin pahalı ve verimsiz olduğuna kani olarak ve bu ülkeleri daha çok fetihlere girişmede bir sıçrama tahtası gibi kullanmakla ilgili plânların boşuna olduğunu anlayarak, yararsızca fethedilen bu topraklardan vazgeçeceklerini umut eder"¹⁰.

Mr. Waddington, bu yazının içindekilerini Fransız yönetiminin dikkatine sunarken, Suriye'deki Fransız çıkarlarının önemine de değiniyor ve Lord Salisbury'nin, "gerek Mısır'ın, gerek Süveyş Kanalı kıyılarının, gerekse Asya kıt'asında herhangi bir ülkenin edimsel biçimde işgaline yönelik bir siyasaya" kendi yönetimi adına karşı çıktığını belirtiyordu.

İngilizlerin Kıbrıs'a Çıkışları :

Kıbrıs Antlaşması 8 Temmuz 1878'de kamuya duyurulduktan hemen sonra, Lord John Hay komutasındaki bir İngiliz filosu Lârnaka limanında görünüyor; adanın yönetimi 11 Temmuzda resmen İngilizlere devrediliyordu. Kıbrıs Antlaşmasının yayınlanması ve Kıbrıs'ın ivedilikle işgali, İngiltere'de olduğu kadar dünyanın öteki yerlerinde

¹⁰ *State Papers* (İngiliz Devlet Belgeleri), C.LXIX, s. 1347.

de sansasyon yaratıyordu. Genellikle İngiliz kamuoyu görünürde bu antlaşmayı onaylıyordu; ama uzun süren siyasal bunalım sırasında ulusalcılar (Nasyonalist) gürültü koparıyorlardı, çünkü Kıbrıs Antlaşması açıklanmadan önce Berlin uzlaşmasının öteki bölümlerinden memnun görünmüyorlardı. İngiltere Başbakanı Lord Beaconsfield'in "onurlu bir barış" sağlandığını iddia etmesine büyük ölçüde yardımcı olan Kıbrıs Antlaşması idi; ama Liberal Parti önderlerinden (Türk düşmanı) Gladstone, bu antlaşmayı "çılgnlık" olarak niteliyordu. Bununla birlikte, 20 yıl önce İyonya Adalarının (Yedi Adalar) gönüllü olarak Yunanistan'a verilmelerini İngiltere'nin siyasal çürüklüğüne atfeden Prens Bismarck, Kıbrıs Antlaşmasını alkışlıyordu.

İngilizler Daha Önce de Kıbrıs'a Göz Dikmişlerdi :

İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesiyle ilişkin öneri yeni değildi. Osmanlı-Rus bunalımı hiç başgöstermese bile, İngiltere'nin Doğu Akdeniz (Levant)'deki durumunu güçlendirmek, Suriye ve Irak'taki gelişmeleri uygun bir yerden izlemek ve böylece Hindistan yolunu güvenlik altında tutmak istiyeyeceği İngiliz gizli belgelerinden saptanmaktadır. 1830 yılından Süveyş Kanalı'nın açıldığı tarihe dek, Akdeniz'den İran Körfezine kadar uzanarak Hindistan'la sür'atli ulaştırma hatları sağlayacak bir demiryolu kurulması sorunu vakit vakit İngiliz yönetiminin dikkatini alıyordu. 1830 ile 1840 arasında bu proje yeni ve çekici bir plân olarak kabul ediliyordu. 1835'te İngiliz yönetimince görevlendirilen General Chesney ve Fırat Mesaha Araştırma Ekibi, demiryolunun izleyeceği istikameti çizmişti. Bu proje, 1830 ile 1840 arasında, İngiltere Parlâmentosunda çoğu kez görüşülmüş, bu konuda basında birçok yazılar yayınlanmış ve İngiliz kamu-sunun düşünüy (hayalini) fethetmişti.

Lord Salisbury ve Lord Beaconsfield, Lemnos veya Kıbrıs'ta bir deniz üssü bulundurmanın önemini çoktan kavramışlardı. Lemnos veya Kıbrıs'da bir deniz üssüne sahip olmak ve İskenderun'u geçici bir süre için işgal etmek, özellikle Lord Salisbury için yeni bir görüş değildi. Doğu denizlerinde İngiltere'nin etkisini sağlamakta araç olacak stratejik bir yerin ele geçirilmesi sorunu, 1878 yılı Mart ayında İngiliz Kabinesini çok uğraştırıyordu. Aynı sorun, çok daha önceden Lord Salisbury'nin düşüncelerine egemen olmuştu. Bir yıldan çok bir süre önce Lord Salisbury İstanbul'da iken, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi halinde bunu alınması gereken bir ölçem olarak

tartışmıştı. İngiliz istihbarat servisinde görevli olan ve o sıralarda İstanbul'da bulunan çok güvendiği Albay Home, bu amaçla Kıbrıs'ı önermişti – veya kendi aralarında görüşürlerken Kıbrıs söz konusu edilmişti –. Bu görüşte o kadar ileri gidilmişti ki, Lord Salisbury, ona, bu açıdan Kıbrıs'la ilgili olarak araştırma yapıp kendisine rapor göndermesini önermişti; ama Albay Home başka bir göreve atandığından bu yönergeyi yerine getirememişti¹¹. Gene 1878 yılı Martında, Lord Salisbury, Hindistan Bakanı iken, bir İngiliz subayını, durumu ivedilikle ve gizlice yerinde araştırmakla görevlendirmişti.

Lord Beaconsfield'in de aynı görüşte olduğu kuşku götürmüyor. 1830 yılında henüz 26 yaşında olan ve Benjamin Disraeli olarak bilinen bu İngiliz devlet adamı Kıbrıs'ı ziyaret ediyor; orda yalnız bir gün kalmakla birlikte, Ada hakkındaki izlenimlerini romantik biçimde ve takdirle anlatıyordu. Kıbrıs'tan sonra Beyrut, Suriye, Kudüs ve Filistin'in (İsrail) öteki yerlerini de gezen Disraeli, bir Musevi olarak büyük ölçüde etkileniyor; bu gezilerden edindiği izlenimleri, 15 yıl sonra kaleme aldığı *Tancred* adlı bir romanda dile getiriyordu.

1831 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali'nin orduları, oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında Suriye'yi istilâya başlıyorlardı. Fransa'nın Mehmet Ali'yi tüm gücüyle desteklediği, İngiltere ile Avusturya'nın daha sonra Padişaha silâh yardımında bulundukları bu savaş, 4 Kasım 1840'da Akkâ'nın karma bir İngiliz, Avusturyalı ve Türk filosunca bombalanarak ele geçirilmesi üzerine hemen hemen sona eriyordu. Bu evrede ve bunu izleyen uzun yıllar zarfında Suriye ve Filistin, her türlü siyasal ve dinsel açıdan, Osmanlı İmparatorluğunun önemli bir bölümü olarak, Hindistan'a dek uzanan en kısa yola sahip, Doğu'nun anahtarını elinde tutan, Fransız ve İngiliz çıkarlarının çatıştığı bir ülke ve İncil'de adı geçen kehanet ve yerlerin sahibi olarak İngiltere'de büyük önem ve dikkat topluyordu. İngiliz öğelerinin dimağını şu soru kurcalıyordu: "Akkâ ele geçirildikten sonra, Filistin koşulsuz olarak Türk yönetimine verilmeli midir, yoksa daha iyi bir yönetim sistemine yol açacak kimi devrimler mi yapılmalıdır?" Zaten

¹¹ *Life of Lord Salisbury*, C. II, s. 214.

bu sorularda, İngiliz basınının bir kısmı, Filistin'in Musevilere "geri verilmesi" konusunda bir kampanya açmış bulunuyordu ¹².

Mısır'ın geri çekilmesi ve Filistin'deki İngiliz çıkarları, oldukça acayip bir öneride bulunulmasına neden oluşturmıştu. Bu öneriye göre, İngiltere, Mısırlıları Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinden çıkararak Suriye'yi geri aldığı için, tazminat olarak Kıbrıs ve Akkâ'yı almalı idi. Bu öneri İngiltere'de kamuoyunun büyük bölümüne destekleniyordu. Öne sürülen görüşlere göre, İngiltere'nin bu iki yeri alması, Suriye ve Filistin'in gelecekteki güvenliğini koruyacak, Osmanlı İmparatorluğundaki halklara güvenlik verecek ve İmparatorluğa denge sağlayacaktı.

Disraeli ile Lord Salisbury'nin 1878'de Kıbrıs'ın işgalinden yana öne sürdükleri görüşler, 1840-41 yıllarında öne sürülen görüşlere büyük ölçüde benzemektedirler. Bu İngiliz devlet adamları 1878'de siyasetlerini çizerlerken, 1840-41 yıllarında öne sürülen, ama uluslararası kıskançlıkların sonuçsuz bıraktığı önerilerden görünürde epeyi esinlenmişlerdi. Sonra, daha önce öne sürülen önerileri cesaretle kabullenip uygulamada, bunların geçmişte kamuoyunca büyük ölçüde onaylanmış olduklarını görerek, o sırada onaylanmaları olasılığının büyük olduğunu umut etmiş olmaları olanaklıdır.

İngilizlerin 1840 yılında yapmak istedikleri işgalin nedeni, Zionizmin amaçlarından değişik değildir. İngiltere, Kıbrıs'la Akkâ'yı işgal ederse, Musevilerin Filistin'e götürüleceklerine ve "İncildeki gerçeğin Kutsal Topraklara döneceğine" inanıyorlardı. O sıralarda İngiltere'de bu görüşlere büyük ölçüde önem verildiği anlaşılmaktadır. Disraeli, İngiltere Kıbrıs'ı alırsa, ergeç Filistin'le Suriye'nin de İngiliz etkisi altına gireceğini umut ediyordu.

Kıbrıs İngiltere'ye İlhak Ediliyor :

Kıbrıs Antlaşmasında öngörülen büyük proje gerçekleşemedi. Çok geçmeden Lord Beaconsfield'in Kabinesi düşüyor (1880), Türk düşmanı Liberal Parti yönetimi erke (iktidara) geliyordu. Gene çok geçmeden İngiltere Mısır'ı işgal ediyor, Kıbrıs'ın önemi arka plâna düşüyordu. Mısır'ın işgal edilmesi üzerine meydana gelen askerî ve

¹² Sokolow, *History of Zionism* (Ziyonizmin Tarihi), C. I, bölüm XIX vd.; ayr. bkz. *Times* gazetesi, Londra, 9. 3. 1840 ve 17. 8. 1840; *Globe* gazetesi, 31. 6. 1840.

diplomatik sorunlar arasında bunalan İngiltere, Kıbrıs ve Anadolu ile gerektiği gibi ilgilenememeye başlıyordu.

İngiliz yönetiminin ilk 26 yılı sırasında Kıbrıs'da pek büyük gelişmeler kaydedilmemiş; Adanın askerî bir üs olarak geliştirilmesine önem verilmemiş; dahası, Magosa limanında bile pek az gelişme kaydedilmişti. İngilizler Adaya pek az veya hiç para harcamayı dilemiyor, Kıbrıs'ı kendi gelirine göre yönetmeye çalışıyorlardı; ama Kıbrıs Antlaşması imzalanırken İngilizler Osmanlı yönetimine yılda £ 95.000 sterlin haraç ödemeyi kabullenmişlerdi. Bu para Kıbrıs'dan toplanıyordu.

1914'de Türkiye İngiltere'ye karşı savaşa girerken, İngilizler, 5 Kasım 1914'de yayınladıkları bir Kiral Fermanıyla Ada'yı İngiltere'ye ilhak ederek bir sömürge gibi yönetmeye başlıyorlar; 26 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye, İngiltere'nin Kıbrıs'ta yarattığı bu olupbittiyi kabullenmek zorunda kalıyordu.

IN THE LIGHT OF BRITISH FOREIGN OFFICE
DOCUMENTS: HOW ABDUL HAMÎT, THE OTTOMAN
SULTAN, LEASED CYPRUS TO BRITAIN WITHIN
FORTY - EIGHT HOURS

Dr. SALAHİ R. SONYEL

The Cyprus Convention :

Article I of the Convention of Defensive Alliance - better known as the "Cyprus Convention" - signed between the Ottoman and British Governments on 4th June, 1878, was as follows:

"If Batum, Ardahan, Kars, or any of them shall be retained by Russia, and if any attempt shall be made at any future time by Russia to take possession of further territories of His Imperial Majesty the Sultan in Asia as fixed by the Definitive Treaty of Peace, England engages to join His Imperial Majesty the Sultan in defending them by force of arms. In return, His Imperial Majesty the Sultan promises to England to introduce the necessary reforms, to be agreed upon later between the two Powers, into the Government and for the protection of the Christian and other subjects of the Porte in those territories. And in order to enable England to make the necessary provision for executing her engagements, His Imperial Majesty the Sultan further consents to assign the Island of Cyprus to be occupied and administered by England".

The above Convention contained provisions of the highest political importance, for by it the British Government had entered into a formal engagement to maintain the integrity of the Turkish dominions in Asia against Russia. The general guarantee of integrity of Turkey incorporated in the Treaty of Paris of 1856 having broken down, Great Britain then acted alone. It was, according to J. W. Headlam-

Morley and W. J. Childs of the British Foreign Office¹, a far reaching military commitment of a kind to which the British Government and Parliament had in those years been very averse.

The arrangement about Cyprus was subordinate and secondary; the conditional and possibly temporary occupation of the Island appeared merely as providing a convenient base for the maintenance of British influence and authority on the mainland, influence and authority which were to be used for two purposes, viz. 1. for defence against Russian aggression, and 2. for necessary reforms of the Government in Asia Minor.

Causes That Compelled the British to Sign the Cyprus Convention :

There were a number of reasons for which this very important step was taken. The memoirs of two eminent British statesmen who were directly involved in the negotiations for the Convention, namely Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli), and Lord Salisbury, shed ample light upon these causes. Nevertheless, the records of the British Foreign Office² are very deficient on these. They seem to contain practically no information as to the preliminary discussions, for Lord Beaconsfield who, as Prime Minister, took an exceptionally active part in the direction of foreign affairs, did not seem to have used the Foreign Office machinery; and Lord Salisbury at the time when he became Secretary of State for Foreign Affairs, conducted the most important correspondence privately and there are no copies of his letters in the British Foreign Office Archives; e.g. there are no copies of the correspondence he had conducted during the month of April, 1878, with Mr. Layard, then Ambassador in Istanbul (Constantinople), for it contained a valuable exposition of his motives and point of view³.

After Lord Salisbury left office, neither the Foreign Office nor his successor would have, for reference, the full statement of reasons

¹ *Public Record Office*, British Foreign Office Documents, 1924, FO. 371/9897/C 19108, Memorandum by J. W. Headlam - Morley and W. J. Childs, London, 4. 12. 1924.

² *Public Record Office*, Foreign Office Documents, Political Series FO. 371.

³ For further information on this, one has to examine the Layard papers at the British Museum in London.

for which this very serious step was taken. All that was available was the despatch of 30th May, 1878, which was written for publication. Nevertheless the general situation in the spring of 1878 is well known. Russia had conducted a successful war against Turkey, and in February the Russian army was at the gates of Istanbul. The British Cabinet had, therefore, to consider methods they would have to adopt to safeguard British interests in the Balkans, Levant and Asia. The first step, determined on after much vacillation, was to order the British fleet to sail through the Dardanelles and to take up its position in the neighbourhood of Istanbul. This it did on 13th February, 1878. On 3rd March the Russians concluded with Turkey the preliminary Treaty of San Stefano. The terms were not officially communicated to the British Government, but soon they became known. They were quite unacceptable. In Europe, they included the establishment of a Greater Bulgaria, extending both to the Adriatic and the Aegean; this would have implied a complete domination by Russia of the Balkans, including Istanbul and the Straits. In Asia they included acquisition by Russia of Kars, Ardahan and Batum; this would have gone far towards making the Black Sea a Russian lake and would have opened the whole of Turkey in Asia to Russian influence and invasion. The British Government, therefore, demanded that the whole treaty should be submitted to a conference of Powers. In this they were on very strong ground, for there was practically not a single clause which did not imply a modification of the treaties of 1856, and it was an agreed doctrine that a European settlement could not be altered by one party to it without the consent of all others.

It was necessary for the British Government to determine the precise points to which, whether or not a conference was held, the British Government should object. On 21st March, 1878, Lord Salisbury, then Secretary of State for India, sent a note to Lord Beaconsfield in which he briefly specified what he considered ought to be the British requirements. He did not propose either then or at any future time, by threat of war, to prevent Russian acquisition in Asia, but he suggested that, as compensation for them, there should be secured "two naval stations for England, say Lemnos and Cyprus, with an occupation, at least temporary, of some place like Scanderoun (İskenderun – Alexandretta), for the sake of moral effect".

On 27th March, 1878, there was an important meeting of the British Cabinet at which, to quote Lord Derby's diary:

"The Prime Minister addressed us in a set speech to the effect that peace was not to be secured by drifting, that an emergency had arisen, and that every State must look to its own resources: and that the balance of power in the Mediterranean was destroyed. He said that he proposed to issue a proclamation declaring an emergency, to put a force in the field, and, simultaneously, to send an expedition from India to occupy Cyprus and Scanderoon (Iskenderun - Alexandretta). Thus the effect of the Armenian conquests (by Russia) would be neutralised; the influence of England in the Persian Gulf maintained, and we should hold the posts which are the key of Asia. Cairns and Salisbury both supported the Premier, showing clearly by their language that they were aware of the plan now proposed, and had discussed it with him in detail; others supported more vaguely. I declared my dissent"⁴.

How The Original Proposal to Occupy Cyprus was Put Forward :

Originally the proposal to occupy Cyprus was connected with the projected despatch of Indian troops to the Mediterranean, and was conceived as a rather high-handed act involving direct aggression against Turkey. It was this which had led to the resignation of Lord Derby. During the following months, however, the plan was radically altered; under the hand of Lord Salisbury, who then became Foreign Minister, it was stripped of its rather melodramatic qualities and became the centre of his whole Eastern policy. In his mind the problem of British attitude towards the Treaty of San Stefano and the great advance of Russian power, which it involved, divided itself into two separate compartments - Europe and Asia. He dealt with each with equal decision and foresight. His proposals for the European problem were incorporated in the important despatch of 29th March, 1878, in which the grounds for opposing the creation of a Greater Bulgaria were urged with much cogency. Here Great Britain did not stand alone.

⁴ Money Penny and Buckle, *Life of Benjamin Disraeli* (Lord Beaconsfield), Vol. VI

He could expect, and he received, the support of Austria-Hungary, and as is well known, his policy was crowned with success. It was consummated in an agreement with Russia of 30th May, 1878.

The Asiatic problem was different, for here Great Britain would have to act alone. The policy was matured in Lord Salisbury's mind during the months of April and May. It was explained in a series of letters to Mr. Layard, recently appointed Ambassador to the Porte, and also by Lord Beaconsfield in his correspondence with Queen Victoria. The idea of making the Russian acquisition of Kars and Batum a *casus belli* was rejected. Lord Salisbury, in a letter to Sir Henry Elliot on 3rd June, 1878, observed:

"...The first point in our communications with Austria, which seemed quite evident, was that we should get no help from her as to Turkey in Asia. This was not unnatural on her part, but it forced us to face the question whether we were prepared to go to war for Kars and Batum alone. This expedient on the whole did not commend itself; for it was quite evident that, when we had taken them, unless we were prepared to defend them, we should have done nothing; and if, for the sake of the rest of the Turkish Empire, we were prepared to defend their North-East frontier, was there anything in these particular positions which made them worth a bloody war with a doubtful issue in the first instance? If we had had anybody to help us the matter might have been different. But standing alone, we have thought it better to take the measures (not yet quite complete) for the protection of Turkey in Asia, and not to go to war about the Armenian conquests"⁵.

The problem then was to find some other means by which the danger of Russian aggression might be impeded. This was to be found in an alliance between Great Britain and Turkey for the defence of her Asiatic dominions. This alliance, however, to be effective, would require a military and naval station, either on the soil of Asia or in close proximity to it. Where could such a station be found, except in Cyprus? The following despatch by Lord Salisbury to Mr. Layard,

⁵ Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert, Marquis of Salisbury*, Vol. II.

British Ambassador in Istanbul, dated 2nd May, 1878, is very interesting:

"The mere presence of the Russians at Kars will cause Persia, Mesopotamia and Syria to turn their faces northward. Then a Russian party will arise - and consequent disorder - and the languid administrative powers of the Porte (Ottoman Government) will be overtaxed and a chaos will follow of which, in some form or other, the Russians will take advantage to reduce the Porte to impotence, and to turn its provinces into Russian satrapies. The presence of England is the only remedy which can prevent this process of destruction from going forward. I think we might very properly enter into a defensive alliance with the Porte, undertaking to join in defending her Asiatic Empire from any attacks of Russia. I cannot, however, say this definitely, for though I find it is agreed to by such of my colleagues as I have seen, I cannot be certain that the Cabinet will sanction it. Personally, I think that such an arrangement would prevent any further encroachment of Russia and would also check that turning Russia - wards on the part of the inhabitants of Western Asia, which I dread. But, to give any strength or value to such an understanding, some port in the Levant would be an absolute necessity. It would be ridiculous to attempt to exercise any such protective office from such a distance as Malta"⁶.

In another despatch on 9th May, 1878, he observed:

"The great problem which the Turk will have to solve as soon as he has got rid of the Russian army off his soil is how to keep his Asiatic Empire together... If he has his own strength alone to trust, no one will believe in his power of resistance. He has been beaten too often. The Arabs and the Asiatics generally will look to the Russian as the coming man. The Turk's only chance is to obtain the alliance of a great power, and the only available power is England to give that alliance. I cannot speak yet with confidence, but I think so. For England the question of Tur-

⁶ *Life of Lord Salisbury*, Vol. II, p. 266 ff.

key in Asia is very different from the question of Turkey in Europe. The only change possible for the Asiatic Christians would be to come directly under the Government of Russia. There can be no question of autonomy - of young and struggling nationalities, and the rest of it. Now, direct government of Russia is pleasant for nobody: but to the Christians of a different rite it is the most oppressive conceivable. Even, therefore, for the sake of the Christians, England would not be restrained by any consideration of humanity from engaging to resist further advance of Russians. And the vast majority of the populations of Asiatic Turkey are Mahometans, to whom the Turkish Government is congenial and as good as any other the Mahometans get, except our own. And while Russian influence over the provinces of European Turkey would be a comparatively distant and indirect evil, her influence over Syria and Mesopotamia would be a very serious embarrassment and would certainly, through connection of Bagdad and Bombay, make our hold on India more difficult. I do not, therefore, despair of England coming to the conclusion that she can undertake such a defensive alliance. But for that purpose it is, as I said before, absolutely and indispensably necessary that she should be nearer at hand than Malta”.

Four days earlier, on 5th May, 1878, to be precise, British Prime Minister Lord Beaconsfield, in a letter to Her Majesty Queen Victoria, was saying:

“If Cyprus be conceded to Your Majesty by the Porte, and England, at the same time, enters into a defensive alliance with Turkey, guaranteeing Asiatic Turkey from Russian invasion, the power of England in the Mediterranean will be absolutely increased in that region and Your Majesty’s Indian Empire immensely strengthened. Cyprus is the key of Western Asia. Such an arrangement would also greatly strengthen Turkey in Europe and altogether she would be stronger barrier against Russia than she was before the war (of 1878). If this policy be carried into effect, and it must be carried, Your Majesty need fear no coalition of

Emperors. It will weld together Your Majesty's Indian Empire and Great Britain. As Lord Beaconsfield is soon to have the honour of an audience with Your Majesty, he will reserve this great subject until that time"⁷.

How Abdul Hamit Leased Cyprus to Britain Within Forty - Eight Hours :

To the Anglo - Turkish project of defensive alliance the British Cabinet gave its approval on 16th May, and the whole scheme was explained in a letter of the same date to Mr. Layard:

"Two conditions, however, are indispensable. If our defensive alliance is to be worth anything, we must not be hampered by divisions at home, and we must have every facility for exercising vigilance and giving assistance in Asia. To meet the first object it will be necessary that the Porte should give us specific assurances of good government to the Asiatic Christians, similar to those given in the treaty to Russia, and should thereby invest us with a special privilege of advice and remonstrance in case of any gross abuse. To meet the other, the Porte should concede to us the occupation of Cyprus. It has the double advantage of vicinity both to Asia Minor and Syria; it would enable us without any act of overt hostility and without disturbing the peace of Europe to accumulate the material of war; and, if requisite, the troops necessary for operations in Asia Minor or Syria, while it would not excite jealousy which the other Powers would feel at any acquisitions on the mainland. We should not desire to acquire it in any way which could indicate hostility to the Porte, or any acquiescence in partition. We should therefore propose to hold it as part of the agreement by which we undertook to defend the Asiatic Empire against the Russians, and we should distinctly stipulate that, as both these engagements were consequent on Russian annexations in Armenia, as soon as this should cease, both our defensive alliance and our occupation of Cyprus should cease also"⁸.

⁷ *Life of Lord Beaconsfield*, Vol. VI, p. 269.

⁸ *Life of Lord Salisbury*, Vol. II, p. 269.

The crisis came at the end of May, 1878. In Lord Salisbury's mind and also in that presumably of Lord Beaconsfield, the Cyprus Convention was the key of the whole situation; though the arrangement with Russia regarding Europe was practically complete; it was not signed until after the other part of the settlement - that concerning Asia - had been carried through, and if the Asiatic project had failed, the whole plan, which was the basis for the Congress of Berlin, would have fallen to the ground. This is shown by a telegram which was despatched to Mr. Layard on 23rd May, and which contains his official instructions. The proposal was put before the Sultan as an ultimatum with a time limit of 48 hours; if it was not accepted, then the friendship of Great Britain would be withdrawn, and the result would be the partition of the whole Turkish Empire. This British blackmail was as follows:

"Propose most secretly to the Sultan the following defensive alliance, to secure his territory for the future in Asia: if at any future time, Russia shall attempt to take possession of any portion of the Asiatic territories of the Sultan, as fixed by the definitive Treaty of Peace, England engages to join the Sultan in defending them by force of arms. In return, the Sultan promises to England to introduce the necessary reforms (to be agreed upon later between the two Powers) into the government of the Christian subjects of the Porte in Armenia; and in order to enable England to make the necessary provision for executing her engagement the Sultan further consents to assign the Island of Cyprus to be occupied and administered by England. It is impossible for England to exercise vigilance over Syria and Asia Minor and to accumulate, when required, the troops and material of war in time to be of use in repelling the invasion or frustrating attempts to excite rebellion in Asia Minor or Syria unless she possesses a stronghold near the coast. The presence of the English in Cyprus will enable them to strengthen the Sultan's territory in Syria and Mesopotamia, where, after the late events, it will probably be much shaken. As England has no desire to impoverish the Porte, she will pay yearly whatever is the present excess of revenue over expenditure in the island. This alliance will be conditional on Russia retaining Kars

and her conquests in Armenia. If they are given up, Cyprus will be evacuated and this treaty will be at an end. Press an immediate acceptance of these terms with all the energy in your power. Point out that this arrangement makes safe Asiatic Turkey, the field from which the Sultan's army is supplied with men, and that it must be accepted at once if the Sultan wishes to retain the goodwill of England. The present opportunity, if neglected, will never recur. We are on the point of an arrangement by which the Russian army will be withdrawn from Constantinople (Istanbul), and the autonomous Bulgarian Principality will either be limited to the north of the Balkans, or got rid of altogether. If the Sultan does not consent to the above arrangement, these negotiations will be broken off at once and the capture of Constantinople and the partition of the Empire will be the immediate result. Nothing has saved the Sultan from this extremity, for which not only Russia, but other Powers wished, except the friendship of England; but England will desist from further efforts unless the Sultan agrees to allow her to protect his Asiatic Empire by an alliance on these terms. Make the Sultan understand that you must have the written engagement as above not later than Sunday (it was Friday), and that most absolute secrecy must be observed".

On Sunday, 25th May, the answer was telegraphed by Mr. Layard that the Sultan accepted the proposed convention, and after this Lord Salisbury proceeded on 30th May to sign a secret agreement with Russia. In this, a paragraph, which at that time was obscure, referred to the Cyprus Convention as follows:

"In consenting not to contest the desire of the Emperor of Russia to occupy the port of Batum and to guard his conquests in Armenia, the Government of Her Majesty do not hide from themselves that grave dangers - menacing the tranquillity of the population of Turkey - in-Asia - may result in future by this extension of Russian frontier. But Her Majesty's Government are of the opinion that the duty of protecting the Ottoman Empire from this danger, which henceforth will rest largely (*d'une mesure speciale*) upon England,

can be effected without exposing Europe to the calamities of a fresh war”.

Certain minor points of detail having been arranged by telegram, Mr. Layard signed the Convention on 4th June, 1878. Meanwhile Lord Salisbury wrote a long despatch to Mr. Layard, containing a very clear exposition of the motives by which the British Government had been influenced. It is to be noted, however, that this despatch, which was drafted entirely in his own hand, was not completed until 30th May, that is some days after the consent of the Sultan had been given. It appears not to have been despatched that day, and could not have reached Istanbul until after the Convention had been actually signed. In short, it said:

“Conference negotiations for some time between Her Majesty’s Government and Russia will probably lead to the modification of the articles of the Treaty of San Stefano about European Turkey to bring them in harmony with the interests of other European Powers and England in particular. But these will not apply to Turkey in Asia. Russia does not wish to withdraw from Batum and the fortresses North of Araxes as given by the Porte. Her Majesty’s Government considers what effect these will have on the Asiatic provinces of the Ottoman Empire and on the interests of England which are closely affected by the condition of those provinces. Her Majesty’s Government cannot be indifferent to these. The defeat of the Ottoman Government may lead to the downfall of the Empire completely. If Batum, Ardahan and Kars are retained by Russia, this will lead to Russian powerful influence in disintegrating the Asiatic provinces of the Porte. We cannot allow this to happen as they affect our Oriental interests. We cannot undertake a costly war to restore the invaded provinces of the Porte. Turkey needs a strong power to protect its provinces. With two conditions that power can be Great Britain: 1. the government of the Asiatic provinces should be improved; and 2. Great Britain should occupy a position near the coast of Asia Minor...”

The last part of the despatch included Article I of the proposed Cyprus Convention.

On 1st July, 1878, an annex to the Convention was signed containing the following clauses:

- "a) the Mussulman religious tribunal shall be continued in Cyprus;
- b) the Evkaf funds shall be administered;
- c) any excess of revenue over expenditure shall be paid to the Porte;
- d) the Sultan shall be empowered to sell or lease lands in Cyprus belonging to the Ottoman Crown or State⁹;
- e) Her Majesty's Government shall be empowered to acquire by compulsion land required for public purposes; and
- f) if Russia restores to Turkey Kars and other conquests made by her in Armenia during the last war, the Island of Cyprus will be evacuated by England and the Convention of 4th June, 1878, will be at an end".

Apparently this last clause (f) had been omitted by inadvertence in the original Convention; but it was referred to in the telegram of 23rd May.

Anglo - French Relations and Cyprus :

In connection with the Cyprus Convention complete secrecy had been maintained, except that Lord Salisbury seemed to have given some information to Count Shouvalov. On 7th July, just before the termination of the Congress of Berlin, Lord Salisbury communicated the text of the convention officially and confidentially to Mr. Waddington, the British diplomatic representative in Paris, in an important despatch. This course was rendered necessary, for it could be foreseen that the French would regard the acquisition of Cyprus as a menace to the privileged position which they had so long occupied in Syria. In this despatch Lord Salisbury wrote:

"Your Excellency is well aware that advice has been from various quarters repeatedly pressed upon Her Majesty's Government to occupy Egypt, or at least to take the borders

⁹ This right was abandoned by the Porte on 3. 2. 1879, in return for a fixed payment of 5,000 pounds sterling per annum.

of the Suez Canal. Such an operation might not have been at variance with English interests and would have presented no material difficulties. But this policy has never been entertained by Her Majesty's Government. We had received an intimation from the French Government that any such proceeding would be very unwelcome to the French people, and we could not but feel the reasonableness of their objection under the existing circumstances. Her Majesty's Government have constantly turned a deaf ear to all suggestions of that kind. They have been likewise recommended to occupy some port on the coast of Syria, such as Alexandretta, but they felt that, however carefully guarded, such a proceeding might, in present temper of men's minds, be construed as indicating an intention to acquire territory on the mainland of Western Asia; and they did not desire to be suspected of designs which are wholly absent from their thoughts. They have, therefore, preferred to accept from the Sultan the provisional occupation of a position less advantageous indeed, but still sufficient for the purpose and not exposed to the inconveniences I have mentioned. How long the occupation will continue it is impossible to foresee, but Her Majesty's Government are not without hope that the Russian statesmen will in due time satisfy themselves that the territory they have acquired is costly and unproductive, will recognise the futility of any plans which in any quarters may have been formed for making it a stepping stone to further conquests, and will abandon it as a useless acquisition"¹⁰.

Mr. Waddington, in communicating this to the French Government, took the opportunity of placing on record the importance of French interests in Syria and laid special stress on Lord Salisbury's repudiation in the name of his Government of "a policy which might tend towards material occupation, whether of Egypt or only on the banks of the Suez Canal, or on the continent of Asia".

¹⁰ *State Papers*, Vol LXIX, p. 1347.

British Landing In Cyprus:

Immediately after the Cyprus Convention was made public on 8th July, a British squadron under the command of Lord John Hay, appeared before Larnaca, and on 11th July the administration of the island was formally taken over from Turkish authority. Naturally, the publication of this Convention and the sudden occupation of Cyprus caused much sensation both in Britain and abroad. On the whole, public opinion seemed to have approved of the step. During the prolonged crisis there had been violent outbursts of Nationalist and as it was called "Jingo" feeling which was not entirely satisfied by the other parts of the settlement made at Berlin until the Cyprus Convention was known. It was to a very large degree this which enabled Lord Beaconsfield to claim that he had secured "peace with honour". But Mr. Gladstone, the Turcophobe leader of the Liberal Party, characterised it as an "insane" Convention. It elicited the warm approval of Prince Bismarck who, twenty years earlier, had regarded the voluntary cession of the Ionian Islands to Greece as a clear indication of British political decay.

The British Had Their Eyes on Cyprus Before:

The suggestion of acquiring Cyprus for Great Britain was not a new one, and even had this crisis never arisen, it might well have been thought desirable to strengthen the British position in the Levant, and to secure some vantage ground for watching over the development of Syria and Mesopotamia; both might be of fundamental importance for safeguarding the road to India. From 1830 until the opening of the Suez Canal, the question of constructing a railway from the Mediterranean to the Persian Gulf, and thereby providing rapid communication with India, had, from time to time, occupied the attention in Great Britain. Between 1830 and 1840, this project was in the first flush of novelty and attractive enterprise. Early surveys of the proposed route were made by General Chesney, and the Euphrates Survey Expedition was sent out by the British Government in 1835. From 1830 to 1840 the project was discussed several times in both Houses of Parliament, was subject of much press comment, and caught the public imagination.

There is evidence that it was regarded from this point of view both by Lord Salisbury and Lord Beaconsfield. To Lord Salisbury, anyhow, the demand for a naval station at Lemnos or Cyprus and the temporary occupation of Alexandretta, presented no new idea. The acquisition of some strategic post as a means of securing England's influence in the Eastern seas had been under discussion in the Cabinet for the whole of March 1878. It had been in the thoughts of Lord Salisbury for a longer period. More than a year earlier, when he was at Istanbul, he had discussed it as a step desirable to be taken in the event of the Turkish Empire's collapse. Colonel Home, an officer of the Intelligence Department, in whom he had great confidence, and who was at Istanbul at the time, had suggested Cyprus - or it had turned up in the conversation between them - and the idea had so far developed that Lord Salisbury had instructed him to explore and report upon the island from this point of view - instructions which were never carried out, owing to the officer's being called elsewhere¹¹. In March, 1878, while he was still Secretary of State for India, Lord Salisbury made arrangements for an officer to set out at once in strict secrecy to investigate the situation on the spot.

There can be little doubt that these considerations were also in the mind of Lord Beaconsfield. Disraeli visited Cyprus in 1830 as a young man of six - and - twenty. He spent only one day there, but has recorded his impressions of the island in romantic and appreciative phrases. He thence passed direct to Beirut, Syria, Jerusalem and other parts of Palestine, a visit which stirred him as a Jew, influenced him deeply, and provided him with scenes and material for his novel *Tancred*, written fifteen years later.

The conquest of Syria by the Egyptian forces of Mehmet Ali, under his son Ibrahim Pasha, began in 1831. The war in Syria, in which France strongly favoured Mehmet Ali, while Great Britain and Austria eventually gave armed support to the Sultan, was practically ended by the bombardment of Acre and the capture of that place on 4th November, 1840, by a combined British, Austrian and Turkish fleet. During this period and for many years afterwards, Syria and Palestine in their every political and religious aspects - as an important part of the Ottoman Empire as a country across

¹¹ *Life of Lord Salisbury*, Vol. II, p. 214.

which lay the short route to India, as a country holding the key to the East, as a country in which French ambitions completely traversed and threatened British interests, as the land of biblical scene and prophesy - commanded much attention in England. Should Palestine, it was asked, after the capture of Acre, be restored unconditionally to Turkish rule, or should some change securing better government be made? It was a time when the question of the restoration of the Jews to Palestine was already a subject of discussion in various sections of the British press¹².

From the combination of the Egyptian withdrawal and British interests in Palestine, there presently emerged a very curious proposal. Nothing less than that Great Britain should annex Cyprus and Acre by way of compensation for having ejected the Egyptians and thus recovered Syria for the Ottoman Empire. The proposal met with wide approval in England where public opinion was still robust and stood in fear of none on such matters. It was argued that annexation would provide material guarantees for the future safety of Syria and Palestine, give confidence to the peoples of the Ottoman Empire, and ensure the stability of that Empire.

The arguments used by Disraeli and Lord Salisbury in support of the occupation of Cyprus in 1878 bear a significant resemblance to those used in 1840-41. It seems that the two British statesmen, in shaping their policy in 1878, drew upon the proposals of 1840-41, which international jealousies had then brought to nothing. It may even be suggested that in this, boldly adopting and giving effect to earlier proposals, they were not unmindful of public approval that the scheme had won before and were encouraged to hope for similar approval then.

Some of the avowed motives for British annexation in 1840 can hardly be distinguished from the motives of latter-day Zionism. It was declared that, with England in possession of Cyprus and Acre, the way would be open for the return of the Jews to Palestine, and the "restoration of biblical truth to the Holy Land". These considerations appear to have carried much weight in England at the time. In secur-

¹² Sokolow, *History of Zionism*, Vol. I, Section XIX ff.; see also *Times*, 9. 3. 1840, 17. 8. 1840; and *Globe*, 31. 6. 1840.

ing Cyprus for Great Britain, Disraeli felt that sooner or later the step would bring Palestine and Syria within the orbit of British control.

Cyprus Annexed By Britain :

The great scheme foreshadowed in the Cyprus Convention was never realised. The whole project broke down when Lord Beaconsfield's Government fell in 1880 and was succeeded by a Turcophobe Liberal Administration. Soon after Egypt was occupied by Great Britain which made Cyprus much less important. The military effect and diplomatic complication resulting from the occupation of Egypt absorbed the whole available energy and inevitably Cyprus and Asia Minor were neglected.

During the first 26 years of British rule, no steps seem to have been taken to develop Cyprus either as a naval or military base; little was done even for the port of Famagusta. The British Administration wished to spend as little as possible on the island, and to run its affairs according to its own income; but the Cyprus Convention had stipulated the payment of an annual tribute to the Sultan to the tune of £95,000. This sum was collected in Cyprus.

In 1914, when Turkey entered the World War on the side of Germany, the British published, on 5th November, 1914, an Order-in-Council annexing the island and thenceforth administering it as a Crown Colony. This British *fait accompli* was, perforce, accepted by Kemalist Turkey in the Treaty of Lausanne, which was signed on 26th July, 1923.

LA STRUCTURE DES RELATION TURCO-ROUMAINES ET DES RAISONS DE CERTAINS HÜKÜMS, FERMAN, BERAT ET DES ORDRES DES SULTANS ADRESSÉS AUX PRINCES DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE AUX XVIe ET XVIIe SIECLES *

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Les relations Turco-ottoman et Roumaines avaient commencé, comme on le sait bien, à la fin du XIVe et au commencement du XVe siècle ayant un caractère de capitulation accordée à Mircea I, prince de Valachie et aussi un traité de soumission avec le voivode de Valachie en 1416. Ces capitulations, les traités et les conventions ont été renouvelés plusieurs fois au cours du XVe siècle. Par exemple en 1432, on a conclu un traité, c'est à dire, on a donné un ahidnâme au Vlad Drakul, voivode de la Valachie tandis qu'en 1456 l'un des ahidnâmes fut conféré pour tribut avec Pierre, prince de la Moldavie. On peut citer aussi les autres exemples comme étant caractéristique de ce propos. Mais, je voudrais bien me borner aux status et à la structure des relations Turco-Roumaines aux XVIe et XVIIe siècles.

Par ailleurs, il faudrait mentionner ici, à cette occasion, la politique réaliste de l'Empire Ottoman pendant le règne de Mehmet II, le Conquérant, autant que les frontières de l'Empire au nord de la péninsule Balkanique étaient arrivées aux limites naturelles, et, les principautés au delà du Danube étaient devenues les vassaux et des alliées de l'Empire Ottoman, devant l'ennemi extérieur, le résultat fut considéré très important à cette époque.

Les relations entre les deux pays ont montré une nouvelle étape qui était plus nette et précise, à l'époque du règne de Selim I (Yavuz) et la structure des relations atteste que la Sublime Porte n'avait aucune intention agressive et injuste à l'égard des principautés.

* Lu à Bucarest. dans un colloque des historiens turco - roumain, Mai 1978.

Si nous voulons examiner le texte du traité conclu entre le Sultan Selim I et le prince Bogdan IV de Moldavie l'an 1513 (h. 919)¹, nous verrons les 10 articles du traité qui sont comme suit:

1 – La porte ottomane reconnaît la Moldavie comme un pays indépendant et non soumis;

2 – La religion chrétienne qui est celle de la Moldavie, ne sera jamais molestée ni persécutée; bien plus la nation aura la libre jouissance de ses églises comme par le passé;

3 – La Sublime Porte s'engage à protéger la Moldavie contre toute agression étrangère et à la maintenir dans l'état où elle se trouvait antérieurement, sans qu'il lui soit fait la moindre injustice et sans souffrir qu'on porte la moindre atteinte à l'intégrité de son territoire.

4 – La Moldavie sera gouvernée et régie par ses propres lois, sans que la Sublime Porte puisse y faire aucune ingérence quelconque.

5 – Les hospodars seront élus par le peuple et confirmés par la Sublime Porte. Ils regnèrent à vie.

6 – Le pouvoir des princes s'étendra sur tout le territoire moldave et ils pourront avoir à leurs ordres et à leur solde une armée de 20.000 hommes composée d'indigènes ou d'étrangers.

7 – Les moldaves auront le faculté d'acheter à Constantinople une maison qui servira de résidence à leur agent (Kapı Kâhya). Il leur sera également permis d'y avoir une église.

8 – Les turcs ne pourront jamais devenir propriétaires fonciers en Moldavie, ni s'y établir, il leur est également défendu d'y avoir ou d'y bâtir des mosquées, sous quelques prétextes que ce soit.

9 – En signe de soumission, la prince, conjointement avec tout le peuple, aura soin d'envoyer chaque année à Constantinople, par deux boyards moldaves 4000 ducats turcs, soit 11.000 piastres; 40 faucons et 40 juments poulinières, le tout à titre de présent (peşkeş).

10 – En cas de guerre, le prince moldave mettra son armée au service de la Sublime Porte, dès que cela lui sera demandé.

On constate ici, bien entendu, que tous les articles du traité (ahidnâme) faisaient allusion à une structure raisonnable des rela-

¹ Krş. Baron de Testa, Recueil des Traités de la Porte Ottomane V. 286.

tions permettant également de maintenir l'intégrité de la Moldavie et de la garantie par l'Etat suzerain.

Si nous suivions les événements postérieurs, à ce sujet, au cours du règne de Süleyman le Magnifique, nous observons que les relations furent plus étroites et la confiance réciproque encore plus considérable, dont un exemple, peut-on mentionner, est le traité (ahidnâme) conclu entre le Sultan et le prince Pierre Rareș de Moldavie à l'année 1529. C'était le texte de cet Ahidnâme²:

1 – Le Sultan reconnaît que la Moldavie promet, librement et sans contrainte, obéissance à l'Empereur ottoman.

2 – La nation moldave conserve, comme par le passé, la jouissance de ses libertés sans qu'on puisse lui causer la moindre inquiétude et sans que la Sublime Porte se permette, à ce sujet, la moindre atteinte. Les lois, coutumes, droits et prérogative du pays, sont à tout jamais inviolables.

3 – Comme autrefois, les princes gouverneront le pays avec indépendance, sans que la Sublime Porte puisse, sous quelques prétextes que ce soit s'y ingérer directement ou indirectement.

4 – La Sublime Porte ne s'immiscera pas non plus dans les différends ou affaires particulières du pays. Ils seront réglés par le prince et son assemblée, sans que la Sublime Porte puisse, en aucune occasion, s'en mêler directement ou indirectement.

5 – La Moldavie conserve ses frontières intactes et dans toute leur intégrité.

6 – Aucun mahométan ne pourra posséder, à titre de propriétaire, en Moldavie, ni maison, ni terrain, ni boutique. Il ne pourra pas y séjourner au delà du temps prescrit par le prince.

7 – L'exercice de la religion musulmane est prohibé dans toute la Moldavie.

8 – Le commerce de Moldavie sera libre pour toutes les nations commerciales. Néanmoins les marchands turcs auront la préférence sur toute autre nation pour l'achat des produits indigènes qu'ils négocieront de gré à gré à Galata, à İsmail et à Kilia, sans pouvoir pénétrer plus avant dans le pays, à moins d'une permission expresse du prince.

² *Ibid.* V. 287.

9 – Le titre d'indépendant sera conservé à l'égard de la Moldavie et sera employé dans tous les écrits que la Sublime Porte adressera au prince.

10 – Les turcs envoyés de la Sublime Porte et porteurs des dépêches pour le prince, ne devront pas passer le Danube. Ils s'arrêteront sur la rive opposée du fleuve et feront remettre leurs dépêches au gouverneur du district à Galatz. Celui-ci les expédiera au prince et transmettra les réponses aux courriers envoyés par la Sublime Porte.

11 – Les princes de la nation moldave seront élus par les Etats du pays, et reconnus par la Sublime Porte qui ne pourra s'immiscer dans l'élection, ni faire la moindre opposition, difficultés ou entrave ni proposer des candidats.

12 – Le pays sera protégé par la Turquie dans toute éventualité lorsque la nation moldave lui demandera aide et assistance.

13 – En échange de tous ces avantages, le pays n'est obligé envers la Sublime Porte qu'à un présent (peşkeş) annuel de 4000 ducats.

En effet, l'Empire ottoman, resta fidèle à ces stipulations qu'elle avait fixées avec une grande liberté et tolérance et, laissa les principautés de la Moldavie et de la Valachie tout à fait libres dans leur processus normal, au cours du XVIe siècle, il continua la politique du bassin danubien qu'il envisageait et suivait attentivement déjà depuis le milieu du Xe siècle. Cet Empire donna seulement de l'importance à maintenir les points stratégiques sur le Danube. Il exista encore, dans l'Europe chrétienne tout entière, à cette époque, l'esprit de croisade contre l'Empire islamique. C'est pourquoi, la Sublime Porte prêtait attention à ce que les principautés dabanienues, ses vassales ne puissent pas s'adhérer aux entreprises en ce sens et qu'elles ne fassent aucune intrigue contre leur suzerain. Dans tel cas, par exemple, lorsque les principautés oseraient devenir les alliées de l'Autriche ou de la Pologne, alors la politique de châtiment de leur suzerain se montrait très violente et cette conséquence devenait un résultat de leurs attitudes imprudentes. On confirmait souvent cette politique dans les ahidnâmes qu'on leur livrait et dans les hüküm's qu'on leur expédiait comme ceux-ci: "être l'ami de l'Empire Ottoman et être l'ennemi de l'ennemi de celui-ci".

D'autre part, la politique générale de la Sublime Porte à l'égard des pays du nord, aux siècles XVIe et suivants apparaissait de sauvegarder les intérêts et l'intégralité de la Crimée, le khanat étant vassal de l'Empire Ottoman et que les principautés danubiennes aussi prennent l'attitude dans ce sens parallèlement à la politique désignée. A ce propos, nous pourrions citer comme un exemple, l'expédition d'Astrakhan en 1569 dont les objets peuvent être résumés comme suivants :

1 - Reconquérir et rétablir les khanats de Kazan et d'Astrakhan en rejetant le tsar de Moscou au-delà de la Mer Caspienne et en coupant sa route vers la Mer Noire.

2 - Dégager le khanat de Crimée, des menaces qui pesaient sur lui des deux côtés et assurer pour longtemps son existence et son avenir.

3 - Annexer à l'Empire Ottoman les territoires situés au nord du Caucase, ainsi que ceux compris entre le bas Don et la Volga, c'est à dire entre la mer d'Azov et la Caspienne.

4 - Faciliter les expéditions contre l'Iran safavide en ouvrant une voie fluviale et menacer de cette façon l'Iran septentrional.

5 - Enfin, après la domination de la Mer Noire, obtenir la domination de la Caspienne et, par cela, établir une communication directe entre l'Empire Ottoman et l'Asie centrale, siège de plusieurs Etats turcs musulmans, de rite sunnite, isolant ainsi l'Iran chiite.

Pour bien comprendre la structure des relations turco-roumaines, à cette époque, il faudrait jeter un coup d'oeil, à mon avis, sur les institutions de l'Empire Ottoman d'une part, et des principautés roumaines d'autre part, lesquelles institutions faisaient régler la structure et de diriger la politique conventionnelle.

En effet, le XVIe siècle, surtout l'époque de Süleyman le Magnifique, marque sans doute le point culminant dans l'évolution de l'Empire dont les caractéristiques apparaissent plus ou moins dans les institutions, dans les mouvements politiques, militaires, sociaux et économiques.

On accepte généralement par les historiens qui s'occupent consciencieusement avec l'histoire de l'Empire Ottoman, de certains facteurs, de certains critères qui déterminent la prospérité de cet

Empire, à savoir elle devrait s'appuyer sur quatre bases, quatre institutions, quatre facteurs qui sont principalement:

- 1 – l'attitude du grand vizir
- 2 – les mesures à prendre en ce qui concerne les expéditions
- 3 – les dispositions qui doivent être prises à propos du trésor.
- 4 – les moyens envisagés pour assurer la prospérité, du peuple et des reâyas des principautés danubiennes étant alors les vassales de l'Empire.

Toutes les dispositions dépendaient du Divan-ı humâyun qui était une institution suprême et importante. Le Sultan était souvent présent au Divan quand les affaires du gouvernement y étaient décidées et par conséquent il était constamment au courant de la situation du pays, de sa population, ainsi que de l'état des relations avec des pays vassaux. Il connaissait tous les événements qui se passaient dans le pays, dans les frontières, de caractère militaire, administratif, juridique ou économique. Quand il allait en campagne, il était informé au jour le jour de toutes les circonstances, il examinait personnellement toutes les affaires, il entendait personnellement toutes les demandes, les réclamations et les plaintes qui lui étaient remises au cours de ses expéditions.

Donc, on pourrait comprendre, de ce point de vue, la grande importance du Divan-ı humâyun et des ordres, c'est à dire des hüküm's qui ont été délivrés par cette institution, adressés ainsi aux princes de la Valachie et à ceux de la Moldavie.

Pourtant, nous voudrions aussi, avant d'examiner et d'exposer certains hüküm's qui puissent éclaircir de quelque façon la structure des relations turco-roumaines à cette époque, de jeter un coup d'oeil aux institutions similaires existant alors dans les principautés.

La forme du gouvernement établi dans les deux principautés était celle d'une monarchie limitée. Le prince représentait le souverain, et le Divan qui est composé de principaux boyards représentait le sénat. Le prince, borné, il est vrai, dans le pouvoir de lever des contributions arbitraires, était sous les autres rapports investi de l'autorité royale, quoique précaire. Il avait l'état et la magnificence d'un souverain, La Sublime Porte lui confère le titre de voivode, mot slave employé ainsi chez les polonais. L'habit de cérémonie des princes de la Valachie et de la Moldavie ne diffère de celui des

gouverneurs turcs que dans ce qui leur couvre la tête. Ils portaient autrefois, à l'imitation des sultans, le sorguç. La Sublime Porte n'accueillait aucune plainte contre le prince quelque puisse être son rang dans la société.

Les princes de Moldavie et de la Valachie recevaient leur investiture de la Sublime Porte avec la pompe et les cérémonies d'usage pour la création des pachas et des vizirs. Le kuka est placé sur leur tête par le Muhzir Aga, officier des janissaires, attaché au grand vizir, et la robe d'honneur (kaftan) leur était mise par le grand vizir lui-même. Ils sont honorés d'étendards et de musique militaire et prêtaient le serment de soumission et de fidélité en présence du Sultan près duquel ils sont introduits avec le cérémonial usité dans les audiences publiques.

Il n'y avait pas de garnison turque dans l'intérieur des principautés; mais elles étaient entourées, tant sur le Danube que sur le Dniestr, de forteresses commandées par les pachas qui y tenaient garnison et exerçaient une juridiction civile sur tout le terrain jusqu'à une certaine distance.

La juridiction des princes ne s'étendait pas sur la navigation du Danube; il y avait donc, de nécessité, un magistrat turc résidant constamment à Galatz, pour prononcer sur tous les différends qui pouvaient s'élever entre les indigènes et les commerçants musulmans, ainsi que pour punir les délits commis hors du territoire des princes.

Le Divan Efendi, ou secrétaire turc, était le seul musulman au service du prince. Ses fonctions sont d'écrire les dépêches officielles à la Sublime Porte, de lire et de traduire les ferman's et les hüküm's du Sultan, et de juger, avec le Kadi envoyé à cet effet de la forteresse la plus voisine, toutes les affaires contentieuses dans lesquelles les intérêts des musulmans étaient impliqués.

Quoique le Divan Efendi soit apparemment un agent du prince recevant de lui des émoluments considérables, il doit cependant être considéré comme un officier de la Sublime Porte, chargé de surveiller la conduite du prince. Son influence était conséquemment très grande, et sa présence assurait la continuité de sa soumission et de son respect. (Etat actuel de la Turquie... de la Moldavie et de la Valachie.. par Th. Thornton, Paris 1812, II. p. 476-494).

Les sources historiques qui reflètent parfaitement la structure et le caractère des relations Turco-Roumaines et qui nous donnent des idées les plus concrètes, sont justement, la correspondance et les copies des ordres adressés aux princes, conservées dans les cahiers des Mühimmes et ceux des Ahkâm's.

Alors, nous voudrions citer maintenant quelques hüküm's comme des exemples intéressants à ce propos appartenant aux XVIe et XVIIe siècles. Ces hüküm's, ces ordres sont écrits au nom du Sultan par le Divan-ı hümayun adressés aux voivodes de la Valachie et de la Moldavie. La première caractéristique de tels ordres apparaît de n'avoir aucune particularité parmi des autres hüküms qui sont envoyés aux autorités de l'Empire: par exemple "Eflak voyvodasına hüküm ki" "l'ordre au voivode d'Eflak, l'ordre à Radul, le voivode d'Eflak, ou bien l'ordre au voivode de Boğdan, l'ordre à Konstantin, le voivode de Boğdan. Comme justement, par exemple, "Tripoli beyine hüküm ki" l'ordre au bey de Tripoli, ou, l'ordre au Kadı de Lapseki, l'ordre au Sandjak bey de Tırhala etc. . . . La deuxième caractéristique de ces hüküm's est que la Valachie et la Moldavie sont considérées chacune comme un vilâyet en tant que les autres unités administratives de l'Empire Ottoman et les villes comme kazâ ou nâhiye, par exemple vilâyet-i Eflak, vilâyet-i Boğdan, kazâ-i Tirgovişte ou nâhiye-i Yaş etc.

Si nous examinons certains hüküms concernant cette époque, nous constatons également quelques traits caractéristiques éclairant la structure des relations Turco-Roumaines à ce propos.

En l'an 1580 les Kadı's d'Akkerman et de Bender étaient avertis par le Divan de ce que le prince de Moldavie avait porté des plaintes dans sa lettre envoyée au Sultan, selon lui des bandits musulmans et tatars dépouillèrent, saccagèrent, faisant des massacres aussi dans les pâturages hivernants situés à la frontière de Moldavie; alors le Divan, de cette raison, donnait des ordres aux Kadı's qu'ils devraient trouver immédiatement et châtier les auteurs sévèrement et selon des lois islamiques³; par contre, à l'environ 1607, l'ordre similaire était envoyé au prince de Valachie à l'occasion d'une requête ('arz) de l'inspecteur de Vidin qui portait des plaintes envers les brigands d'Eflak concernant le pillage d'un navire sur le Danube, entre Niğbolu

³ Mühimme No: 43, Hüküm 140.

et Vidin, la possession d'un homme habitant à Vidin, nommé Kurd Çavuş. Les brigands avaient exécuté le personnel du navire après avoir pillé et saccagé le contenu du navire et qu'ils avaient commis les mêmes choses en enlevant des butins de 20 commerçants. Donc, l'ordre du Divan au prince était très sévère en disant que "les brigands et les conspirateurs doivent être attrapés d'une manière absolue et de rendre ses biens au Kurd Çavuş, en les châtiant comme il faut, et que de cette façon ce châtiment soit un exemple pour les autres brigands"⁴.

Parmi les ordres du Divan adressés au prince d'Eflak nous rencontrons souvent la demande produits essentiels, comme du blé, de l'orge etc., au compte de cizye, le tribut annuel. Par exemple, en 1572 dans un ordre à Alexandre, le prince de la Valachie, il s'agit d'une supplique du Kadi de Varna, nommé Muhiddin, dans lequel on écrivait la demande de la part du prince, 450 quintaux de suif et 333 quintaux de chanvre qu'ils arrivèrent tous à l'échelle de Varna et ensuite d'envoyer à l'arsenal impérial d'Istanbul. Maintenant on exigeait par le Divan que le prince devrait expédier tout à l'heure le reste de son cizye après avoir déduit la somme totale de ces matières reçues et en comptant également la dette de l'ancien prince d'Eflak, le prince Peter. qu'ainsi le reste de la somme s'élevait à 12. 196 sikke-i hasene⁵.

Parmi ces hüküms on rencontre souvent les questions d'argent, les problèmes financiers entre les princes et les personnels officiels comme par exemple Koyun Emini, l'intendant des troupeaux et Hassa Sürücüler, les fonctionnaires similaires.

En effet, un hüküm nous explique un différend à ce sujet, selon ce hüküm, Koyun Emini Hüseyin, un müteferrika du sérail du Sultan, informait le Divan que Iskerlet, l'intendant spécial des troupeaux (Hassa sürücüsü) avait prêté une somme d'argent au Kapıkahya de Boğdan à Istanbul et il avait obtenu un billet pour cela par le prince de la Moldavie; or, le Divan donnait l'ordre à Radul, le voivode de Boğdan, qu'il devrait préparer et expédier rapidement 40.000 moutons pour les besoins urgents de la cuisine du Palais impérial, et

⁴ Kâmil Kepeci tasnifi. Defter No, 71, 109.

⁵ Aynı tasnif, defter 67, 234.

celle des casernes des janissaires, aussi pour les besoins de la ville d'Istanbul⁶.

Parmi les demandes se trouvaient encore du blé, du miel, de la cire, l'orge et des choses semblables. Une fois, on avait exigé du côté du prince de Moldavie, 30.000 boisseaux à mesure d'Istanbul, d'orge et 20.000 boisseaux de blé pour les besoins de l'expédition d'Orient et de les transporter à une échelle voisine d'où l'on puisse transporter aussi à Erzurum⁷. Nous trouvons aussi certains hüküms du même genre, dans lesquels on exige par exemple, du prince de Moldavie, les chevaux pour les voitures de canon et on exprime que ces chevaux ne soient pas maigres, impuissants et qu'on puisse arriver à temps à l'expédition⁸. Selon un autre hüküm, ayant la date de 1617 le Kapı-kâhya du prince Alexandre de la Valachie demeurant au dehors de la Porte de Cebe-Ali à Istanbul et étant en même temps le beau-père du prince, nommé Dimoban fils Andrea, s'était endetté aux deux Juifs d'Istanbul une somme de 3 yük c'est à dire 300.000 akçe effectif et des bijoux pour 4 yük, 400.000 akçe au nom et au compte du prince dont la formalité de registre avait été accomplie chez le Kadi. Donc, le Kapı-kâhya priait le Divan qu'on lui donnât un ordre en faveur duquel il puisse recevoir cette somme par le prince et que celui-ci aurait la confiance à ce témoignage, à savoir du jugement légitime (hüccet-i şer'iye) et qu'il n'agisse pas au contraire de cet ordre⁹.

Je voudrais bien citer encore deux hüküm's assez intéressants datés au début du XVIIe siècle. Alors, il s'agit d'une nouvelle répandue dans la Moldavie entière que le prince serait destitué soit disant et cette nouvelle fausse avait causé des inquiétudes et désobéissance et des révoltes, donc le Divan, ayant été informé de cette situation, écrit au prince comme ci-dessous:

"tu es un homme correct et fidèle, tu administres le pays et le peuple d'une façon excellente, tu accomplis nos ordres parfaitement, tu exécutes le service impérial constamment, c'est pourquoi, il ne s'agit pas que quelqu'un remplacerait comme prince, alors tu dois continuer ton service selon mes ordres, sache le bien"¹⁰.

⁶ Aynı tasnif defter 71, 649.

⁷ Aynı tasnif defter, 71, 208.

⁸ Aynı tasnif, defter 71, 282.

⁹ Aynı tasnif, defter 71, 676.

¹⁰ Aynı tasnif defter, 71, 272.

Le deuxième hüküm apparaît comme conséquence du premier, car, on voulait récompenser Konstantin, le prince de Moldavie pour ses mérites et pour cette raison on lui envoyait un kaftan doré (hil'at-i fâhire) et un sabre orné (Kabza-i Şimşir); le Sultan exprime, à cette occasion, son consentement et ajoute que le prince devrait les accueillir respectueusement et comme il faut¹¹.

La charge annuelle de la Moldavie était en 1607, 3.200.000 akçe qui correspondaient 32 yük akçe et 40.000 ducats environ. Par contre, celle de la Valachie à la même date apparaît 72 yük à savoir 7.200.000 akçe¹²; on recontre également certains hüküm's dans lesquels il s'agissait des dettes des princes faites par le personnel du sérail comme kapıcı-başı ou bien des marchands turcs et grecs.

Une fois on avait prêté une somme d'argent au prince de Valachie par Maktul Mehmed Pacha de l'héritage d'Osman Pacha l'ancien grand vizir, on demandait après quelque temps de rendre et d'expédier immédiatement mais après avoir accompli ses obligations au trésor impérial, car cette charge était plus importante et urgente¹³. Dans ces cas pareils, le Divan faisait savoir aux princes l'accomplissement des ordres précisément et exprimait quelquefois sa menace dans les expressions comme les suivantes:

“ne m'oblige pas à t'envoyer encore une lettre” ou, “ne m'oblige pas encore une plainte contre toi”.

Enfin, nous voudrions encore parler sur les deux documents, appartenant au milieu du XVIIe siècle qui donnent des lumières sur la structure des relations Turco-Roumaines.

Un des documents est un berât, diplôme impérial, envoyé au prince de Moldavie. Selon ce diplôme, on comprend qu'il avait fallu destituer le prince Gaspar pour ses attitudes inconvenantes et c'est pourquoi ce poste était investi au prince au Alexandre qui s'était trouvé auparavant le prince de la Valachie administrant le pays excellemment et gagnant une réputation, la popularité et la gratitude unanime, donc pour cette raison ce diplôme lui avait été conféré; en même temps on faisait rappeler à cette occasion, ses obligations qu'on y énumère comme d'habitude:

¹¹ Aynı yerde.

¹² Aynı tasnif, defter 71, 124, 129.

¹³ Maliyeden müdevver defterler, No: 22265, 85.

D'abord l'amitié, c'est à dire "être l'ami de l'ami du Sultan et être l'ennemi de l'ennemi de lui"; ensuite, de respecter et de protéger les commerçants turcs, grecs, l'indigène de l'Empire et leurs biens contre les dangers quelconques en Moldavie; si quelqu'un de ceux-ci serait mort, on devrait remettre son héritage à ses héritiers et s'il n'existait aucun héritier, alors de les enregistrer et de l'expédier directement au Divan; de l'autre coté le Divan avait promis que quelqu'un parmi des autorités ottomanes comme vizir, beylerbeyi, sandjalkbeyi ou bien d'homme relié au sérail n'auraient pas osé absolument de passer à l'action agressive contre de la pays Moldavie, aux boyards, aux logofètes, aux reâyas et à leurs biens, leurs bétails; si par hasard quelqu'un en aurait l'audace, le prince devrait avertir tout à l'heure le Divan pour qu'on puisse le châtier rigoureusement¹⁴.

Le deuxième document dont j'ai parlé déjà est un ordre de Köprülü Mehmed Pacha, le grand vizir en 1656, envoyé d'Edirne adressé aux boyards de la Valachie. Selon cet ordre lorsque le Sultan était venu à Edirne, on avait envoyé un ferman à Konstantin, prince de Valachie, dans lequel on lui avait écrit de venir chez le Sultan, comme d'habitude et après avoir témoigné sa fidélité et reçu le Sorguç et le Kaftan, les signes d'obéissance et de fidélité, de rentrer à son pays, mais celui-ci, on comprend qu'il avait cherché à montrer des prétextes en disant que les boyards ne lui donnent pas la permission pour cela. Alors, le grand vizir essaye d'expliquer la situation et il donne ses arguments comme les suivants:

"Vous êtes des reâyas tributaires du Sultan; autant vous témoignez de l'obéissance et de la fidélité, personne, parmi les vizirs et des beys, ne pourrait pas vous considérer comme les gens méchants et on ne peut rien demander au contre de la coutume; on a ordonné à Konstantin seulement qu'il soit venu chez le Sultan et qu'il ait témoigné sa fidélité... Comme il n'est pas venu à Edirne, on a dû le destituer et son poste a été conféré à Mihail, fils du prince Radul. On n'a pas demandé un seul akçe pour cela; alors la nouvelle répandue faussement qu'on demanderait de lui 300.000 akçe est absolument un mensonge. Il faut que vous l'accueillez respectueusement et obéissez à ses ordres; dans le cas contraire vous éprouvez des châtiments"¹⁵.

¹⁴ Feridun Bey, Münşaat II., 488.

¹⁵ Feridun Bey, Münşaat II., 489.

Conclusion :

Nous pouvons résumer brièvement notre exposé en essayant de dire que la structure des relations Turco-Roumaines, dans les premiers siècles, était basée au fond sur les ahidnâme's des Sultans et des conventions dont les stipulations que j'ai mentionnées déjà, on peut considérer raisonnables et ayant du bon sens; mais la pratique, dans certains cas et circonstances, apparaît d'amener à la difficulté les deux partis. Pourtant, les principautés danubiennes sont absolument indépendantes, il est vrai, dans ses affaires intérieures tandis que la sublime Porte était, à mon avis, très sensible sur deux points: l'un de voir la collaboration ou de faire l'alliance des principautés avec des Etats limitrophes contre l'Empire Ottoman et l'autre d'être attentif pour le paiement des charges et des obligations de quelque genre.

Or, j'ai résumé mes considérations générales à ce propos; il est possible sans doute d'ajouter et d'interpréter les autres documents qui le concernent à ce sujet. Ce sont certainement les devoirs des jeunes historiens roumains et turcs de rendre la collaboration des sciences historiques étroite et amicale pour servir l'histoire de nos pays respectifs et en même temps l'humanité.

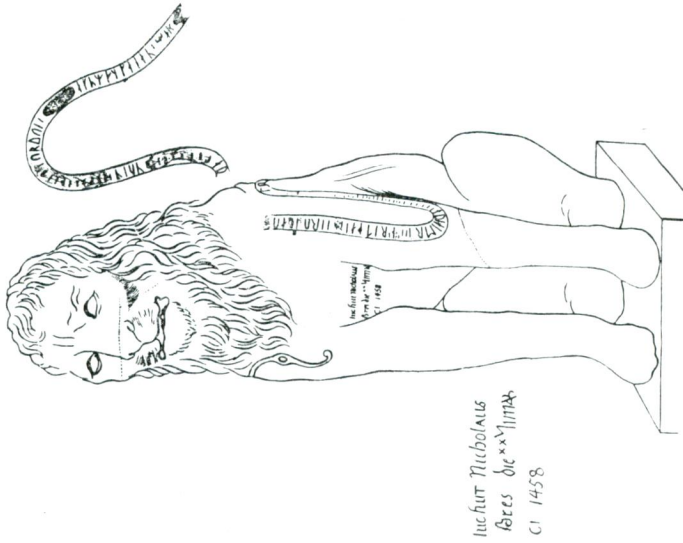
EVLIYA ÇELEBİ VE PİRE'DEKİ MERMER ASLAN*

GUNNAR JARRING

1611 yılından tahminen 1684 yılına kadar yaşamış olan Türk seyyahı Evliya Çelebi, Asya, Afrika ve Avrupa'ya yaptığı seyahatlerin ayrıntılı tasvirlerini ihtiva eden 10 ciltlik "Seyahatname" adlı bir eserin yazarıdır. Gerçek adı bilinmemektedir. Evliya Çelebi takma adıdır. Sultanın sarayında kuyumcu olan Derviş Mehmet Zilli adlı birinin oğludur. Yüksek düzeydeki iyi ilişkileri dolayısıyla - ki bu Sultan Murat IV devrine rastlamaktadır - ve babasının mali desteği sayesinde zamanına göre çok uzun seyahatlarını yapabildi. 1670 yılı civarında Yunanistan'ı ziyareti sırasında tetkik etmek olanağını elde ettiği Pire'deki meşhur aslana ait tasvire kitabında yer vermesi İsveç için de önem taşır. Evliya Çelebi'nin seyahat tasvirlerinden birçok kısımlar çeşitli Avrupa dillerine çevrildiği halde, bugüne kadar Pire'deki aslan ile ilgili bölümün yalnız 1959 yılına ait bir yeni Yunanca tercümesi mevcut olsa gerek (Mpiri, s. 52-54). Bu vesile ile bu tercümeyle dikkatimi çeken Sn. Müdür Jannis Ambatsis'e candan teşekkür ederim.

Seyahatname'nin tenkitli bir baskısı henüz mevcut değil. 1314-18/1896-1900 yıllarında yayınlanmış olan ilk altı cildin büyük Türkçe edisyonunu 7.-10. ciltlerinin modern bir edisyonu takip ediyor, fakat bu da pek tatminkâr olarak telakki edilemez. Bundan dolayı metnin birçok bakımdan güvenilir olmadığını ve iyi bir tercüme için birçok zorlukların mevcut olduğunu belirten Babinger (1927) ve H. Turkova (1953) - ki sonuncusu İstanbul'un Mehmet II tarafından fethine dair bölümünü tercüme etti ve Walther Björkman (1964) ve H. W. Duda (1964) - ki ona Evliya Çelebi'nin hayatı ve eserlerine dair en yeni bilgileri borçluyuz - çok haklılar. Evliya Çelebi birçok yerde pek çok hayal katıyor, ve bazen tasvir ettiği ülkeleri bizzat ziyaret ettiği şüpheli görünüyor. Bu görüş mutlaka kuzey Avrupa ülkeleri, özellikle

* Gunnar Jarring, Evliya Çelebi och marmolejonet fran Pireus (Fornvännen 73, (1978) adlı makale Dr. H. Z. Koşay'ın ricası üzerine İsveç dilinden Almancaya Prof. Dr. Else Ebel tarafından ve Almancadan da Türkçeye Mihin Lugal tarafından çevrilmiştir.

Res. 1

Res. 2

Run yazıtını 1790 yıllarında keşfeden Akerblad (1800)'a göre Pire'deki mermer aslan.

mutad olan İsveç yerine İsfac dediği İsveç için de geçerlidir. Bu tasvir 40.000 Tatar'ın (Duda yanlış olarak 10.000 diyor) katıldığı ve Avusturya Almanya ve Hollanda'dan geçerek Kuzey denizi sahiline kadar uzanan efsanevi bir ekspedisyona ilişkin olarak anlatılmaktadır. İsveç ancak bir kenarda anılmaktadır.

Pire'deki aslan'a gelince Evliya Çelebi'nin tasvirinin kendi görüşlerine dayandığına dair şüpheye sebep yok. Akdeniz ülkelerinin tasviri çok ayrıntılıdır ve çok kez yalnız Coğrafya ve Tarih değil, aynı zamanda edebî ve sanat tarihi ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir.

1688 yılında Venedig'e nakledilen mermer aslanın üzerinde kuzey run yazıtları vardır. Bunlar büyük bir olasılıkla bizanslıların hizmetinde bulunan "Waranger"ler tarafından yazılmıştır. Bu yazıtların Evliya Çelebi tarafından görülmemesi hayret vericidir. Akla şöyle bir soru gelir: Bütün ayrıntıları ile tasvir ettiği Aslan'a bakınca acaba üstündeki yazıtları göremeyecek kadar etkilendi ve hayran mı kaldı? Yoksa o zaman görünemeyecek kadar harap veya belki de kirli mi idiler? Yoksa bu yazıtları yunanca mı zannetti ve pek çok yunanca yazıt gördüğü için bunları anlamaya değer bulmadı mı? Burada belirtilmesi gereken bir husus 1687 yılında Kontes Königsmark ile birlikte mermer aslanı Pire'deki eski yerinde gören Anna Akerhjelm'in de run yazıtının farkına varmamasıdır (Sander 1896, s. 3; Labarde 1854, s. 312). Ancak İsveç diplomatı J. D. Akerblad (1800) 1797-99 yıllarında Venedig'de yazıtı keşfetti (Sander 1896, s. 9; Brate 1919, s. 2).

Seyahatnamenin 8. cildinde (S. 263-264) Evliya Çelebi'nin Pire Aslanını tasvir ettiği bölümü aşağıda veriyoruz:

Ejder Limanındaki Acayipliklerin Beyanı *

(Atina) Kentinin güney yönünde iki saatlik uzaklıkta Akdeniz sahilinin bir körfezi sonunda, Okyanus ve Ummanların ve lanetlenmiş denizlerin denizcileri ve gemicileri arasında çok iyi bilinen Ejder limanı vardır. Bu limanın kenarındaki iskele başındaki büyük hanın dibinde iki adam boyu kadar yükseklikte beyaz mermerden yapılmış, kaide üzerine oturmuş ve ağzını güneydeki denize açmış bir aslan

* Evliya Çelebi'nin metninden bugünkü dilimize Sn, İbrahim Olgun tarafından yaklaştırılmıştır.

heykeli vardır. Heykeltraş öyle benzersiz bir biçimde canlandırmış ki, bu deni dünya sanatçıları bir araya gelse, her çeşit gereçlerini kullansalar ona denk bir yapıt meydana getirmeleri olanaksızdır. Bu aslan heykelinin başı hamam kubbesi kadar olup, ön ayaklarını deniz kenarına dayayıp, arkası üzerine çömelip sanki denizdeki gemileri seyredencesine oturuyor. Bir ejderha gibi heybetli ve acayip kocaman bir aslan heykeli olduğu için bu limana Ejder limanı derler. Bu da harika ve eşsiz bir eserdir. Bu liman üçyüz parça gemi alır. Çanak gibi yuvarlak olup giriş kapılı bir limandır. Beş rüzgâra karşı koruyucu olup yatağı iyi demir tutar. Hatta Canpolat-zade Mustafa Paşa, kaptan paşa iken, donanma-yı Hümayun gemileri burada demir atmıştır. Liman ağzında bir büyük menderek kalesi yaparken bu aslanı da seyretmiş, bu kalemin gibi rengârenk boyatmış, resimlerin izleri aslanın vücudunda şimdi de görülmektedir. Sonra IV. Sultan Murat Han, Canpolat-zade Mustafa Paşa'yı yanına çağırınca, sözü edilen menderek kulesi yarım kalmış. O kale tamamlansaydı, bu Ejder limanı gerçekten çok iyi ve güvenli bir yer olurdu. Lakin zalim limanın civarında suyu yoktur, fakat yakında bağlar içinde hayat suları çoktur

Bendeniz bu aslan heykeline iyice ve dikkatle baktım. Kafirler çağında, yedi harikadan biri olan ve kükreyip insanları parçalamayan aslan bir çeşme imiş; zira arkası üzerine oturup ağzını havaya açıp durmasından ve önayakları önünde yekpare bir havuz olduğundan belli ki, bu bir çeşme olup, ağzından adam gövdesi kalınlığında hayat suyu fışkırmış. Havuza dökülen bu sudan gemiciler yararlanırlarmış. Ama hayat suyunun kaynağı Atina kentinin doğusunda, iki saat uzaklıkta Delidağ denilen bir yüksek dağ da imiş. Oradan künklerle hayat suyu gelir, bu aslan heykelinin ağzından akarmış. Hâlâ su gelen yerler ve yollarının izleri görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Babinger, F., 1927. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig, s. 219-222

Björkman, Walther, 1964. *Die klassisch-osmanische Literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta. cilt 2, s. 456-457. Wiesbaden).

Brate, E., 1919. *Pireus-lejonets runinskrift*. (Antikvarisk tidskrift för Sverige 20: 3.).

Duda, H. W., 1965. *Ewliya Celebi* (The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. 2. Leiden – London).

Evliya Çelebi seyahatnamesi. Cilt 1-6 İstanbul 1314-18/1896-1900; Cild 7-10 İstanbul 1928-1938. *Pire limanının tasviri* cilt 8, s. 263-264; *İsveç hakkında* Cilt 6, s. 364-369.

Larbarde, Le Cte de, 1854. *Athènes aux XVe et XVIIe siècles*. cilt 1-2. Paris; Vol. 2, s. 256-349. *Anna Akerhjelm ve Pire aslanı*. s. 312.

Mpiri, K. I., 1959. Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἑβλικὰ τσελέμπη Αἰ Ἀυῆναι καὶ τὰ περίχωρα τῶν κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα. Ἀυῆναι.

Narrative of travels in Europe, Asia and Africa, in the Seventeenth Century, by Evliya Efendi. Translated from the Turkish by Joseph von Hammer. Vol. 1-2 London 1846-50.

Sander, F., 1896. *Marmorlejonet fran Pireus med nordiska runinskrifter*. Stockholm.

Turkova, H., 1953. *Le siège de Constantinople d'après le Seyahatname d'Evliya Celebi* (Byzantinoslavica, 14. Praha).

Akerblad, J. D., 1800. *Om det sittande marmorlejonet i Venedig*. (Venedig'teki mermer aslan hk.) (Skandinavisk Museum II:2, s. 1-12. Kobenhavn 1806).

K İ T A P L A R D A N H A B E R

RUSSIAN IMPERIALISM (Ed. Taras Hunczak). New Brunswick, N. J., Rutgers University Press, 1974. xi + 396 s.

A III 8715.

Taras Hunczak'ın derlediği bu kitap, çeşitli uluslara mensup on Rus tarihi bilgininin, Büyük İvan'dan Devrim'e değin Rusya'nın yayılması ve küçük Moskova prensliğinin giderek dev Çarlık İmparatorluğu'na dönüşmesi konusundaki yazılarından oluşmaktadır. Değişik uluslara mensup tarihçilerin yaklaşımlarını ve görüşlerini yansıtmaya karşın, Taras Hunczak, kitabın birleştirici ve tutarlı bir çerçeveye oturmasını sağlamıştır. Çar Büyük İvan'dan Ramonov hanedanının düşüşüne değin Çarlık Rusya'nın yayılma siyaseti ele alınırken, Rus İmparatorluğu'na, çeşitli din ve ırklara mensup kitleleri içine alan ve kendisini oluşturan halkların sayıca, imparatorluğun güçlü kurucularından daha çok olduğu bir devlet olarak bakılmaktadır.

Kitabın önsözünde, Taras Hunczak, bu eserin, Rus emperyalizminin geniş kapsamlı ilk tarihi olduğunu belirttiikten sonra, emperyalizm kavramını, "bir ulusun ya da devletin, diğer uluslar, ülkeler ya da halk grupları üstünde gücünü ve etkisini genişletmesi" olarak anladığını, kitaba katkıda bulunan yazarların, yaklaşımları arasındaki ayrılıklar ne olursa olsun, bu temel anlayıştan yola çıktıklarını ve bu kavramı, tarihsel süreç içinde, içeriğini inceleyerek tanımladıklarını söylemektedir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Rus tarihsel bağlamı içinde, Rus emperyalistik davranışının kökenlerini açıklama çabalarına yer verilmekte; ikinci bölümde ise, Rus imparatorluğu kurucularının, kuzeyde Baltık denizi, güneyde Karadeniz ve Hazar Denizi, doğuda ise Sibirya üzerinden Pasifik Okyanusu'na değin yayılma planlarının uygulanması ele alınmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz: *Taras Hunczak* (IX). – Giriş: *Hans Kohn* 3. – Rus Emperyalizminin kökenleri: *Henry Huttenbach* 18 – Rus Emperyalizminin yeniden değerlendirilmesi: *Emanuel Sarkisyanz* 45 – Pan-Slavizm ya da Pan-Rusizm: *Taras Hunczak* 82 – Rusya ve Baltık: *Ragnhild Marie Hatton* 106 – Rus-Polonya Karşılaşması: *Walter Leitsch* 131 – Ukrayna ve Moskova yayılması: *Henry R. Huttenbach* 167 – Balkanlarda Rus egemenliği: *Traian Stoianovich* 198 – Rusların Kafkaslara nüfuzu: *Firuz Kazemzadeh* 239 – Rusların Orta Asya'yı ele geçirmeleri ve sömürgeleştirmeleri: *Geoffrey Wheeler* 264 – Rusların Uzak Doğu'ya ilişkin tasarıları: *Sung - Hwan Chang* 299 – Notlar 323 – Yazarlar hakkında 369 – Dizin 373.

Kitabın içinde şu başlıkları taşıyan dört harita yer almaktadır: Orta Doğu ve Avrupa'nın 1550'lerdeki durumu (s. 109). Rusya'nın Avrupa'daki büyümesi (s.163-164). Ukrayna ve Kosak ülkesi (s. 193-194 arası). 1914 öncesinde Asya'da Rus yayılması (s. 255-256 arası).

SKILLITER, S. A. : *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582, a Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations.* Oxford University Press, 1977. XVIII + 291.

A IV 2376.

Bu kitap, 1578 - 1582 döneminde İngiliz-Osmanlı ilişkilerini, özellikle ticarî ilişkilerinin gelişimini belgelerle sunmaktadır. 1578, William Harborne adlı İngiliz tacirinin gizli ajan olarak İstanbul'a gönderildiği yıldır. Harborne'un, Osmanlılara İngiliz silâhları sağlıyacağına söz vermesi, kendisine 1579 Mart'ında ticaret izni verilmesinde etkin olmuş, bunu 1580 Mayıs'ında İngilizlere tanınan kapitülasyonlar izlemiştir. İngilizlerin Türk pazarına girişinde Harbone'un faaliyetleri önemli bir rol oynamıştır.

Harbone'un çabalarını inceleyebilmek için, öncelikle Sultan III. Murad ve Kralice I. Elizabeth arasındaki yazışmalardan yararlanılmaktadır. Kitabın kapsamına giren dönemde İngiliz-Osmanlı ticarî ilişkilerini aydınlatmak için büyük ölçüde Richard Hakluyt'un *The Principall Navigations, Voiage and Discoveries of the English Nation* (birinci bas. 1589/90, ikinci bas. 1589-1600) adlı eserinde yayımladığı belgelere dayanılmakta, Hakluyt'un çevirilerini yayımladığı metinlerin asılları verilmekte, ayrıca konuyla ilgili başka belgeler de sunulmaktadır. Bundan başka, Skilliter, Prof. Paul Witteck'in 1940 yılında Oxford'da bulduğu belgelere dayanarak, İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin ilk yılları hakkında hazırladığı ancak sonradan yayımlamadığı ve Skilliter'e devrettiği monografinin elyazmasından ve Skilliter'in konuyla ilgili notlarından da yararlanmıştır.

Kitapta, I. Elizabeth ve III. Murad'ın sarayları arasındaki diplomatik ilişkilere ışık tutan, sayısı elliyi aşkın ve çoğu daha önce yayımlanmamış, Osmanlıca, Latince, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İngilizce belgelerden yararlanılmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Levhalar listesi (XIII). - Giriş XV. - Transliterasyon dizgesi (XIX). - Kısaltmalar (XXI). - Teşekkür (XXIII). - *I. Bölüm* : 'Türkiye ile ticaretin gözden geçirilmesi 1 - III. Murad'ın Kaptan Giacomo ile ilgili hükmü. Aralık 1575 (14) - 2. Levant'a yapılacak bir yolculuğa ilişkin gider tahmini. Haziran 1577 (19) - 3. Türkiye ticaretinde ilişkin muhtıra. 1578 (?) (28) - *II. Bölüm* : Harborne'un İstanbul'a ilk yolculuğu 34. - 4. Stephen Béthory'nin İngiliz tüccarları adına bildirisi. Mart 1579 (45). - *III. Bölüm* : Diplomatik yazışmalar başlıyor (49). - 6. III. Murad'ın I. Elizabeth'e hükmü. Mart 1579 (49). - 7. III. Murad'ın İngiltere rotaları üzerindeki görevlilere hükmü. Mart 1579 (55). - 7A. Kılıç Ali Paşa'nın bir İngiliz için verdiği yol hükmü. Mart 1579 (57). - 8. Mustafa Bey'in I. Elizabeth'e mektubu. Mart 1579 (58). - Büyükelçinin raporu. Mart-Nisan 1579 (60). - III. Murad'ın I. Elizabeth'e mektubu (name-i humayun). Eylül 1579 (66) - 9. III. Murad'ın Akdeniz'deki görevlilere hükmü. Ekim 1579 (67). - 9A. Kılıç Ali'nin Juyé için verdiği yol hükmü. Ekim 1579 (68). - 10. I. Elizabeth'in III. Murad'a mektubu. Ekim 1579 (69). - 11. I. Elizabeth'in Mustafa Bey'e mektubu. Ekim 1579 (73). - 12. Dr. Thomas Wilson'un Harbone'a mektubu. Ekim 1579 (75). 13.-III. Murad'ın I. Elizabeth'e mektubu. Mart 1580 (77). - Fransız elçisinin raporu. Mart 1580 (78). - *IV. Bölüm* : İlk İngiliz kapitülasyonları (86).

14. - III. Murad'ın İngilizlere imtiyazlar sağlaması. Mayıs 1580 (86). - 14-A. III. Murad'ın İngiltere'den gelen elçi için verdiği yol hükmü. Mayıs 1580 (103). - V. *Bölüm*: Girişim geliyor (105). - 15. III. Murad'ın, İngiltere'den gelen tüccarlar için verdiği yol hükmü. Mayıs 1580 (105). - 15-A III. Murad'ın Cezayir'deki İngiliz tüccarları için verdiği berat. Mayıs 1580 (107). - 15 B. III. Murad'ın Cezayir'deki bir tüccar için verdiği yol hükmü. Mayıs 1580 (108). - 150. III. Murad'ın Kaptan Paşa'ya hükmü. Mayıs 1580 (108). - 16 A. Harbone'un Foster'e talimatı. Haziran 1580 (110). - 16B. Harbone, Gallante ve Achille arasında yapılan sözleşme. Haziran 1580 (111). - 17. III Murad'ın I. Elizabeth'e mektubu. Haziran 1580 (115). - 18. Mustafa Bey'in I. Elizabeth'e mektubu. Haziran 1580 (117). - 19. III. Murad'ın III. Henri'ye mektubu. Temmuz 1580 (119). - 19A. III. Murad'ın Berthier için verdiği yol hükmü. Haziran 1580 (122). - 29. III. Murad'ın I. Elizabeth'e mektubu. Eylül 1580 (123). - İmparatorluk elçisinin raporu. Eylül 1580 (126). - 21. III. Murad'ın William için verdiği yol hükmü. Ekim 1580 (131). - 22A. Harbone'un Poullain'e talimatı. Aralık 1580 (136). - Venedik elçisinin raporu. Kasım 1580 (138) IV. *Bölüm*: Girişim başarısızlığa mı uğruyor? (139). - 23. III. Henri'nin III. Murad'a mektubu. Ocak 1581 (142). - İmparatorluk elçilerinin raporu. Mayıs 1581. (143). - 25A. G. H. (=William Harbone?)'a Girit'le ilgili olarak verilen talimat. Şubat 1581 (147). - 25B. Harbone'un del Giardino'ya verdiği vekâletname. Nisan 1581 (148). - 26. Harbone'un Lord Burghley'e mektubu. Haziran 1581 (154). - Fransız elçisinin raporu. Haziran 1581 (162). - İmparatorluk elçisinin raporu. Haziran 1581 (163). - Onlar Konsey'inden Bailo'ya Haziran 1581 (164). 27. I. Elizabeth'in III. Murad'a mektubu. Haziran 1581 (165). - 28. Fransızlara sağlanan kapitülasyonlardan bazı maddeler. Temmuz 1581 (170). - 29. III. Murad'ın III. Henri'ye mektubu. Temmuz 1581 (173). - VII. *Bölüm*: Türkiye Ticareti devam etmelidir. (176). - 39. Burghley'in kentler ve mallarla ilgili notları 1582 (?) (177). - 31. Edward Osborne tarafından ibraz edilen maddeler. Temmuz (?) 1582 (180). - 32. Turkey Co. (Türkiye Şirketi)'nin bir elçi gönderilmesine ilişkin dilekçesi. 1582 (?) (183). - 33. Turkey Co.'nin ikinci dilekçesi. 1582 (188). - 33A. Osborne'un Türkiye'de kurulması önerilen diplomatik temsilciliğin finansmanına ilişkin muhtırası. 1582 (?) (190). - 34A. Majestelerinin onurunu ilgilendiren sorunlar. 1582 (?) (191). - 34B. Sultan'a önerilmek istenen kapitülasyon maddeleri. 1582 (?) 192 - Ek: Belgelerin yazıldıkları dillerde (çağdaş dillere çevirileri ile birlikte) sunuluşu (201). Bibliyografya (277). - Dizin (283).

YODFAT, ARYEH: *Arab Politics in the Soviet Mirror*. Kudüs, Israel Universities Press, 1971. xi + 332 s.

A III 7401.

Shiloah Orta Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkez'ince yayımlanan monografi dizisi içinde yer alan bu kitapta, Arap ülkelerindeki rejim, siyasal partiler, Arap sosyalizmi, Arap milliyetçiliği, ekonomik ve toplumsal reformlar, Arap birliği ve araplararası ilişkiler gibi sorunlar karşısında Sovyetler Birliği'nin tutumu incelenmektedir. Ele alınan Arap devletleri, Sovyetler Birliği'nce "devrimci" ve "ilerici"

olarak nitelenen Arap devleti, Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır), Suriye ve Irak'tır. Kitabın kapsadığı dönem, bu üç Arap devletinin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsız devletler olarak ortaya çıkışından altı gün süren Arap - İstail savaşına değin geçen dönemdir. Kitabın son bölümünde altı günlük savaş ve bu savaşın etkileri kalın çizgileriyle ele alınmıştır.

Kitapta, inceleme konusu olan Arap ülkelerinin doğrudan doğruya izledikleri siyaset ve bu ülkelerle Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gelişimi üstünde durulmamakta, Sovyet ekonomik ve askerî yardımı ya da Sovyet diplomatik faaliyetlerinin ayrıntılarına girilmemekte, Arap komünistlerinin görüşlerine, Sovyet ya da uluslararası komünist forumlarında ve Sovyet basınında yansıtıldığı ölçüde yer verilmektedir. Çünkü yazarın amacı, kendisinin belirttiği gibi, Sovyet-Arap ilişkilerinin ya da Arap ülkelerinin bir tarihçesini sunmak değil, Sovyetlerin gözüyle çağdaş Arap ülkelerinin izledikleri siyaseti betimlemektir. Yazar, bunu yaparken büyük ölçüde Sovyet resmî görüşünü yansıtan resmî demeçler, gazete ve dergi makaleleri ve kitaplar gibi basılı malzemeden yararlanmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz (IX). - Öndeyiş (XI). - 1. Sovyet açısından üçüncü dünya (1). - 1953 öncesi (1). - 1953-1955 (4). - Sovyetler Birliği Komünist Partisi Yirminci Kongresi (6). - Ulusal burjuvazi (11). - Ulusal demokrasi (17). - İhtilâlcî demokratlar (20). - Kapitalist olmayan kalkınma yolu (24). - Ulusal sosyalizm ve bilimsel sosyalizm (27). - 2. Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır) 32. 1952 öncesi Mısır'a ilişkin Sovyet görüşleri (32). - Mısır ihtilali (34). - 1952-1954 (34). - 1955-1958 (45). - 1959-1961 (51). - 1962-1963 (64). - 1964 (75). - 1965 (85). - 1966 (92). 3. Suriye (103). - 1958 öncesi (103). - Eylül 1961-Mart 1963 (108). - Baas Partisi ve iktidara gelişi (Mart 1963-Aralık 1964) (111). - Baas'la yakınlaşma (Ocak 1965-Şubat 1966) (124). - Suriye "yeni bir yolda" (134). - 4. Irak (146). - Kasım rejimi: Sovyet onayı (1958-1959) (146). - Kasım rejimi: Sovyet ihtirazî kayıtları (1960-1963) (158). - Baas rejimi (8 Şubat-1963 (165). - Ârif rejimi (Kasım 1963'ten itibaren) (171). - Kürt sorunu (181). - 5. Araplararası ilişkiler (192). - Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce (192). - Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu (201). - Irak ihtilali ve Irak-Birleşik Arap Cumhuriyeti ilişkileri (206). - Mısır-Suriye Birliği ve dağılması (213). - Arap komünistlerinin Mısır-Suriye Birliği ve bu birliğin dağılmasına ilişkin görüşleri (216). - Baas'ın üçlü bir Birleşik Arap Cumhuriyeti oluşturma çabaları (1963) (225). - Kruşçev'in Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni ziyareti (Mayıs 1964) (227). - Sovyetlerin Arap Birliği konusundaki görüşleri (230). - Arap komünistlerinin Arap Birliği konusundaki görüşleri (237). - Arap ittifakı (247). - "İslâm Paktı" (248). - Arap Zirve Konferansları (249). - İlerici ve gerici Arap devletleri (254). - Yemen savaşı (256). - Sonuç (259). - 6. Haziran 1967 Savaşı ve sonuçları (262). - Savaşın başlangıcı (262). - Altı günlük savaş (265). - Mısır (266). - Suriye (280). - Irak (289). - Araplararası ilişkiler (297). - Notlar (303). - Dizin (325). - Kısaltmalar (322).

War, Technology and Society in the Middle East (ed. V. J. Parry ve M. E. Yapp). Londra, Oxford University Press, vi + 448 s.

A III 9906.

Bu kitap, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda 1970 Eylülünde düzenlenmiş olan Ortadoğu'da Savaş, Teknoloji ve Toplum konulu konferansta çeşitli ülkelerden gelen bilim adamlarının sundukları bildirilerden (bir eksiğiyle) oluşmaktadır. Bildirilerin tümünde aynı ana sorun ele alınmaktadır. Bu sorun, savaş ve teknolojiadaki gelişmelerle toplumsal örgütlenme biçimlerindeki değişiklikler arasındaki bağıntıdır. Kitabın kapsadığı M. S. 600 yılından sonraki dönemde savaş genellikle hükümetlerin başlıca etkinliği olmuştur. Savaş, teknolojik yeniliklerden etkilenmiş; buna karşılık bilimsel ilerlemeye savaş bir uyarıcı olmuştur. Öte yandan, insanüstü ve diğer kaynaklara duyulan askerî gereksinimler ve savaşın beslediği teknolojik ve örgütsel sistemlerin uyarıcılığı da toplumu etkilemiştir. Buna karşılık, toplumun yapısı savaş usullerinin ve yeni teknolojiiden yararlanma eğiliminin en önemli belirleyicisi olmuştur. Örneğin, M. S. 600 yılından sonraki dönemde ortaya çıkan iki önemli değişiklik, barutun ve ateşli silâhların icadı ile 19. yüzyılda orduların büyüklüğünde ve üslûbundaki değişiklik, savaş, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkilemiştir. Ateşli silâhların bulunuşu, savaş alanını ve orduların yapısını yeniden biçimlendirmiş ve savaşı daha pahalı kıldığı için toplumda ve hükümetle toplum arasındaki ilişkide önemli değişikliklere yol açmıştır. Böylece, bu üç öge, savaş, teknoloji ve toplum, ayrılmaz bir biçimde birbiri içine girmiştir. Bu nedenle de, kitabı oluşturan bildirilerin tümünde aynı sorunlar şu ya da bu biçimde ortaya çıkmaktadır.

Kitapta yer alan bildirilerin üçü, Hélène Ahrweiler, Claude Cahen ve V. J. Parry'nin bildirileri Fransızca, diğerleri İngilizce olarak verilmiştir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz (V). – Giriş (1). – İlk Arap fetihlerinde devenin ve atın rolü: *D. R. Hill* (Londra) 32. – İslamda Memlûk askerî kurumuna ilişkin ön görüşler: *David Ayalon* (Kudüs) (44). – Ortaçağda İslâm ordularında askere alma, yoklama ve teftiş: *C. E. Bosworth* (Manchester) 59 – Haydaran savaşının askerî yönü: *M. Brette* (Londra) (78). – Bizans'ta askerî seferlerin örgütlenmesi: *Hélène Ahrweiler* (Paris) (89). – Haçlılar ve Batı'nın teknolojik atılımı: *Lyn White Jr.* (Los Angeles) (197). – Ortaçağda Yakın Doğu'da askerî tekniklerde meydana gelen değişiklikler ve bunların tarihsel önemi: *Claude Cahen* (Paris) (113) – Bizans ve Türk toplumları ve insangücü kaynakları: *Speros Vryonis, Jr.* (Los Angeles) (125). – Memlûk Farislerin Eğitimi: *Hasaneyn Rebi* (Kahire) (153) – Ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı fetihlerinden hemen önce ve sonra Balkanlarda ateşli silâhlar: *Djruđjica Petrovic* (Belgrad) (164). – Ateşli silâhların Orta Doğu'da yayılmasının sosyo-politik sonuçları: *Halil İnalcık* (Ankara) (195). – Savaş yöntemleri, *V. J. Parry* (Londra) (218). – Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Kırım Tatarlarının askerî örgütlenmesi ve taktikleri: *L. J. D. Collins* (Londra) (257). – Onyedinci yüzyıllarda Suriye'deki mahallî kuvvetler: *Abdülkerîm Refik* (Şam) (277). – Dağ savaşçıları ve Yunan ihtilâli: *Dennis N. Skiotis* (Harvard) (308). – Ondokuzuncu yüzyılda Orta Doğu ordularının modernleştirilmesi: karşılaştırmalı bir

bakış: *M. E. Yapp* (Londra) (330). – II. Abdülhamid'in saltanatından 1913'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş, teknoloji ve toplum; *Mahmut Şevket* ve *Alman Askerî heyeti, Gelen W. Swanson* (Kentucky) (367). – Orta Doğu'da Osmanlı egemenliğinin sonlarında ve sonrasında siyasal amaçlar ve askerî araçlar: *Dankwart A. Rustow* (New York) (386). / Çok-uluslu toplumlarda askerler ve toplumsal değişim; Çağdaş Orta Doğu: *J. C. Hurewitz* (New York) (400). – Orta Doğu askerî kurumlarının karşılaştırmalı olarak tahlilinde bazı gözlemler: *Morris Janowitz* (Şikago) (412). – Dizin (441).

ŞADAN KARADENİZ

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes:	<u>Page</u>
BİLGE, PROF. DR. NECİP : L'Article fondamental des Réformes d'Atatürk: le Laïcisme (en turc)	603
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF : Documents relatifs à la bataille navale de Preveze (en turc)	629
ÖZKAYA, DOÇ. DR. YÜCEL : La prise en possession de la dignité de "Âyân" à la première moitié du XVIII ^e siècle par les familles indigènes et la formation des grandes dynasties (en turc; 8 photocopies)	667
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Comment le Sultan Abdülhamit donna Chypre en location en 48 heures, d'après les documents du Foreign Office (en turc)	725
———— : Le même, en anglais	745
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB : La Structure des Relations Turco - Roumaines et des Raisons de Certains Hüküms, Firmans, Berats et des Ordres des Sultans Adressés aux Princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI ^e et XVII ^e Siècles	761
JERRING, GUNNAR : Evliya Çelebi ve Piredeki Mermer Aslan (Evliya Çelebi et le lion en marbre du Pirée) (2 fig.)	775
KARADENİZ, ŞADAN : Parmi les Livres	781

Sur la couverture : Matrice en pierre représentant l'image d'un dieu. XVIIIe s. av. J. C. découverte à Kaniş - Kültepe.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLII

No.: 168

Octobre 1978

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 8